

MAGYAR NYELVŐR

142. ÉVF.

*

2018. JANUÁR–MÁRCIUS

*

1. SZÁM

A migráció és a többnyelvűség narratívái amerikai magyarok körében*

1. Bevezetés

A tanulmányomban a migráció és a többnyelvűség narratíváit vizsgálom 2016-ban készített életútinterjúkban, amelyeket az elmúlt három évtizedben az Amerikai Egyesült Államokba költözött magyarokkal végeztem. Elemzéseimben a gyakran újnak vagy kritikainak nevezett szociolingvisztikai paradigma kiindulópontját érvényesítve a nyelvhasználatot társas gyakorlatként, a diszkrét, konvencionálisan definiált nyelveket pedig társadalmi konstrukciókként kezelem (Bodó 2016; Heltai 2016; Makoni–Pennycook 2006). Ennek az elméleti alapvetésnek a jelen vizsgálat szempontjából a migráció jellegének elmúlt két és fél évtizedben történő megváltozásában, diverzifikációjában rejlik a jelentősége (Vertovec 2007), amellyel egy időben jelentkezett az információ- és kommunikációtechnológiai vívmányok globális térnyerése (Blommaert 2010). A társadalmi és gazdasági viszonyok ilyen jellegű átalakulása pedig a nyelv szociolingvisztikai vizsgálatában is szemléletváltást hozott, hiszen a komplexitásból és a megjósolhatatlanságból fakadóan az absztrakcióként értelmezhető nyelvek helyett a nyelvi és szemiotikai források váltak az elemzés alapegységévé (Blommaert 2010: 1–13; Pachné Heltai 2017: 14–23).

Az elmúlt pár évben a jelenlegi magyarországi politikai vezetés a korábban tapasztaltakhoz képest nagyobb hangsúlyt fektet a nemzetstratégián belül a külhoni magyarságra, azon belül is az úgynevezett diaszpóramagyarságra (Bárdi 2017). Emiatt a politikai és a hivatalos diskurzusok témáiban, valamint különböző médiafelületeken is nyomatékosabban jelennek meg a Kárpát-medencén kívül működő, erős magyar etnikai identitásúként jellemzett közösségek, így az amerikaiak is. Az újhullámos migrációs trendek problematikája, valamint a külföldön való munkavállalás és kisebbségi lét egyéni aspektusai (vö. Duchêne–Moyer–Roberts [eds.] 2013; Flubacher et al. 2016; Piller–Lising 2014) viszont nagyon kevésbé válnak reflektálttá a jelenlegi magyar nyelvtudományi kérdésfelvetésekben.

A korábbi, Amerikai Egyesült Államok magyarságát vizsgáló nagyobb szociolingvisztikai munkák (Bartha 1993; Fenyvesi 1995, 2005; Kontra 1990) első-

* A tanulmány az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-17-2 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült.

sorban arra keresték a választ, hogy milyen az „amerikai magyar” nyelv, és hogy hogyan valósul meg a nyelvcsere terminusával jellemezhető folyamat. Ezzel összefüggésben az ilyen jellegű szociolingvisztikai munkáknak a viszonyítási pontja az egy nyelvű közegben való használat hegemoniájával jellemzett magyarországi standard magyar nyelvváltozat,¹ a figyelem középpontjába pedig az attól való eltérésként leírható kontakttusjelenségek azonosítása került. Jelen dolgozat viszont olyan kérdéseket és problémákat kíván előtérbe helyezni, amelyekre a korábbi vizsgálatok nem keresték, jellegüknél fogva nem is kereshették a választ, így a szociolingvisztikai komplexitás új jellemzői, az egyéni életutakhoz kapcsolódó narratívák metanyelvi elemei és a kommunikációs eszközök transznacionális és transzlokális érintkezésekre való hatása vált elsődlegesen a kutatói érdeklődés tárgyává.

A következő fejezetben a kutatási előzmények bemutatását, valamint az elméleti kiindulópontok és alapfogalmak (mint többnyelvűség, transznacionalizmus, szuperdiverzitás) tisztázását kívánom megtenni (2.). Ezután az ezekhez a teoretikus megfontolásokhoz alkalmazható módszertanról, valamint a mintavétel sajátosságairól szólok (3.). Ezt követi a dolgozat gerincét adó, interjúelemzéseket tartalmazó fejezete (4.). Az utolsó részben kitenkintést teszek (5.) a kutatás jelentőségére és annak folytatási lehetőségeire.

2. Az elméleti keret

Jelen dolgozat olyan kérdéseket és problémákat kíván előtérbe helyezni, amelyekre a korábbi vizsgálatok nem keresték, jellegüknél fogva nem is kereshették a választ. A 20. század második felében bekövetkezett addig példátlan népességrobbanás új globális kihívások elé állította az emberiséget, amelynek egyik következménye a nemzetközi migrációs folyamatok felgyorsulása és jellegének a megváltozása lett. A 21. századra ennek egyik eleme a multikulturalizmust felváltó magasabb fokú nyelvi és etnikai diverzitás, avagy a diverzitás diverzifikációjának a térhódítása (Vertovec 2007). Az úgynevezett „transznacionális fordulat” a migrációban részt vevő személyek egyfajta kettős lojalitását hozta magával. Fontos kiemelni, hogy ennek a fordulatnak egyik alapfeltétele volt az információ- és kommunikációtechnológiai fejlődés, amely lehetővé tesz transznacionális gyakorlatokat, vagyis a migránsok számára a származási közösségekkel való rendszeres kapcsolattartást; ezen kívül a „transznacionális megélhetési stratégiáknak” részét képezik az időszakos hazalátogatásokon túl a kiinduló országban eszközölt anyagi befektetések, üzleti tevékenységek, politikai szerepvállalások (Tarrósy 2016).

Röviden érdemes szólni egyfajta kurzusváltásról is: korábban az emigráció fogalma volt meghatározó, mert az a vándorlási folyamatot egy kiinduló földrajzi helyből egy célországba vagy célrégióba történő tartós, végleges helyváltoztatásként modellálta. Mindez valóban relevánsan értelmeződik főként politikai

¹ A magyar szociolingvisztikában megjelenő kutatási kérdések megfogalmazását motiváló, standardista diskurzusokba ágyazódó nyelvi ideológiák értelmezéséhez l. Bodó 2016: 21–46.

indíttatású kitelepülés esetében – ilyen az amerikai magyarok történetében a dípik (displaced person) második világháború utáni kivándorlása vagy az 56-osok disszidálása. A kurrens szakirodalom azonban inkább a migráció fogalmára épít annak plasztikussága miatt; a külföldön való élet, valamint az ottani munkavállalás ideiglenessége és átmenetisége kerül így előtérbe, és a visszaköltözés sem megvalósíthatatlan célkitűzésként értelmeződik (vö. Tarrósy–Glied–Vörös [szerk.] 2016).

Az utóbbi évtizedeket a fentiek alapján egyértelműen a vándorlás természetének alapvető átalakulása jellemzi. Ezeknek a trendeknek teljes körű megértéséhez újfajta humántudományos megközelítésekre is szükség van, ahogy ezek a folyamatok a szociológiában és az antropológiában már egyaránt reflektálttá váltak. A szociolingvisztikának is vannak válaszai ezeknek a problémáknak a nyelvi vonatkozásaira, ennek kapcsán pedig egy új paradigma is kibontakozóban van. Erre már Borbély Anna (2014: 69–70) is utal röviden a *Kétnyelvűség* című kötetében, illetőleg Lanstyák István is (2016) kísérletet tesz szuperdiverz nyelvi helyzetek egy új megközelítésmód szerint való áttekintésére. Ennek a szemléletnek a képviselői elvetik, hogy „a kétnyelvű beszédet két diszkrét rendszer működtetné, vagyis hogy a kétnyelvűek egymással beszélgetve *A* vagy *B* nyelvet használnak” (Borbély 2014: 69).

A kibontakozó paradigma szerint a *nyelv*, a *nyelvjárás*, a *nyelvváltozat* stb. társadalmi konstrukciók, amelyek a kommunikációs tevékenység különböző gyakorlatait (beszélés, írás, jelelés) tagolják stabil és elkülöníthető entitásokra. Ehhez kapcsolódik, hogy a nyelvi különbségtételek sokszor a térben értelmezett nyelvre vonatkoztatva jelennek meg (Bodó 2016). Témánk esetében például Kontra Miklós könyvének címválasztása (1990, *Fejezetek a South Bend-i magyar nyelvhasználatból*) is impliciten utal arra a feltehető kapcsolatra nyelv és hely között, hogy létezik egy olyan magyar nyelvhasználati mód, amely csak és kizárólag a South Bend-i magyarokat jellemzi.

Az új szociolingvisztika a teret vertikálisan, metaforikus módon értelmezi; egyúttal minden nyelvek közötti distinkció – legyen az szociálisan, kulturálisan vagy politikailag szaliens – indexikális is egyben, ami azt jelenti, hogy nemcsak a hasonlóságon alapul, hanem dinamikus kapcsolat van mind az egyedi tárggyal (ebben az esetben a nyelv valamilyen formájával), illetve annak érzékelésével és emlékezetével, így annak konvencionális felfogásával is (Blommaert 2010; Blommaert–Dong 2010). A különbségtételt az indexikalitás rendje határozza meg (vö. Silverstein 2003; Johnstone et al. 2006), így a metaforikus teret normák, elvárások és a helyesség koncepciói töltik meg.

Ezek alapján felmerülhetnek olyan fontos teoretikus kérdések is, mint hogy milyen módon különülnek el a nyelvek egymástól, hogyan különülnek el a nyelvek a változataiktól, és hogy a többnyelvű személyek hogyan képesek, képesek-e egyáltalán önálló vagy elkülöníthető nyelvek percepciójára és produkciójára. Radikálisabb kutatók emiatt a nyelvi rendszerek megkülönböztethetőségét mítoszként értelmezik (vö. Borbély 2014: 69). Bodó Csanád (2016) szerint a különbségek nyelvi ideológiák alapján jönnek létre, amelyek által a diszkrét nyelvek felfogása természetesként értelmeződik. Hozzá kell azt is tennünk, hogy az, hogy mi számít egy nyelvnek, csak adott partikuláris kontextusban lesz értelmezhető

érvényes és ratifikált beszédmódként. Jan Blommaert (2010: 12) szavaival élve a kulcs a nyelvek elkülönítéséhez az indexikális érték, amellyel az egyes nyelvi eszköztárak rendelkeznek.

A migrációt és a globalizációt a szuperdiverzitás jellemzi nemcsak kulturálisan és etnikailag, de nyelvileg is (Wang et al 2014; Mutsaers–Swanenberg 2012). Ebből következően ilyen közegekben a tudományos leírásra nem alkalmas a hagyományos, általános grosjean-i többnyelvűség-meghatározás, miszerint a kétnyelvűség „két (vagy több) nyelv rendszeres használata, kétnyelvűek pedig azok az emberek, akiknek mindennapi életük során szükségük van két (vagy több) nyelvre, és ezeket használják is” (Grosjean 1992: 51-et idézi Bartha 1999: 38).² A többnyelvűségnek az egymástól elkülöníthető nyelvekre épülő koncepciója helyett az új paradigma a beszélők egységes nyelvi repertoárjáról beszél, amely sokféle nyelvi forrásból (regiszterek, stílusok stb.) áll össze, de inkább ezeknek is a folyamatjellegét és egyéni kreatív használatát hangsúlyozza például a regisztrálás (vö. Agha 2003) vagy a stilizáció (vö. Cameron 2000/2001) műveletein keresztül. Mindez azért lesz kiemelten érdekes, mert a néven nevezett nyelvek (*named languages*) alapjaiban meghatározzák a nyelvről való gondolkodásunkat, a nyelvi forrásoknak a néven nevezett angol, magyar, spanyol stb. nyelvhez való kapcsolása természetesnek és magától értetődőnek tűnik, holott ezek indexikus folyamatok eredményei (Arnaut et al. 2016; Jørgensen et al. 2016). A néven nevezett nyelvek ezen túl ideológiai konstrukciók is, amelyek történetileg kötődnek a nemzetállami fejlődéshez, ami miatt „egy nyelvnek” „egy emberhez” való kapcsolása szintén magától értetődő tényszerűséggel valósul meg a különböző állami intézményekben, például bevándorlási hivatalokban (Blommaert–Rampton 2016).

Az amerikai magyarsággal foglalkozó korábbi kutatásoknak egyik alapfogalma a diaszpóra, ahogyan igaz ez a külhonban szerveződő közösségek önértelmezésére (mint „szétszórtsági tudat”, vö. Ludányi 2015) és azok hazai hivatalos, politikai diskurzusokban megjelenő interpretációjára is (Bárdi 2017). Rogers Brubaker (2005) szerint a diaszpórának alapvetően három kritériuma van: a szétszóródás, az orientáció a kiinduló ország felé és a másoktól való elkülönülés fenntartása. Ha olyan közösségeket vagy egyes individuumokat, amelyek és akik nem a saját országukban élnek, alapvetően és meghatározottan diaszpórának nevezünk, akkor – ahogy Brubaker is mondja – elveszíti a fogalom maga a jelentőségét. Felmerül a kérdés, hogy az Amerikai Egyesült Államok hatalmas területén szétszóródott, kulturális szempontból heterogén magyarságot érdemes-e diaszpóraként aposztrofálni etnikai azonosságuk miatt (vö. Fejős 2005), valamint hogy ez a koncepció releváns tud-e maradni a változó természetű migráció újszerű hatásai mellett is. Jelen dolgozat a köztudatban és a hivatalos diskurzusokban beágyazott egységességeképet is kívánja árnyalni, és különböző személyes életutakon keresztül mutat rá az ilyen csoportosulások rétegzettségére.

² A két- és többnyelvűség egyéb meghatározásainak részletes bemutatásához l. Bartha 1999: 31–40; Borbély 2014: 23–7. A fent jegyzett kétnyelvűség-fogalmat ekvivalensnek tekintem a többnyelvűség koncepciójával.

3. A kutatás módszertana

A migrációkutatás polikauzális-pluralista megközelítésének (Tarrósy 2016) egyik kiemelt eszköze lehet az egyéni narratívák elemzése, amelyek azért fontosak, mert lehetővé teszik az egyéni perspektívák és a különböző többnyelvűségi, illetőleg szuperdiverz nyelvi helyzetek sokrétűségének a felismerését. A nyelv adaptív természetéből (Tátrai 2011: 45–50) kifolyólag a személyes narratívák vizsgálata megvalósíthatja a különböző migrációs élethelyzetekben megélt identitáskonstruálódásokat, illetve azok interakcióinak a feltárását (De Fina 2003, 2015). Kiemelt jelentősége ennek abban áll, hogy az ember megismerői tevékenységének egyik alapvető eleme a narratívaalkotás, amely hangsúlyosan meghatározza elméműködésünket akkor, amikor saját múltunkat vagy egy közösség (például egy diaszpóra vagy egy nemzet) jelenlegi helyzetét értelmezzük (Freeman 2015).

A kutatás megkezdésekor a legfőbb célkitűzésem az volt, hogy megismerhessem az Amerikai Egyesült Államokban élő első generációs, újhullámos magyar bevándorlók nyelvekhez és saját többnyelvűségi élethelyzetükhöz való viszonyulásait – mindezt pedig interjú készítésével kívántam megvalósítani. Ezt megelőzően etnográfiai megfigyelést alkalmaztam különböző amerikai magyar egyesületek rendezvényein. Ennek keretében az amerikai tartózkodásom idején (2016 januárjától májusig) négyszer voltam iskolalátogatáson egymástól távol eső nagyvárosokban működő intézményekben, amelyek heti vagy kétheti rendszerességgel önkéntes alapon szerveződve tartanak foglalkozásokat gyerekeknek vagy magyarul tanuló felnőtteknek. Emellett egy-egy hivatalos egyesületi eseményen is részt vettem, mint egy bál vagy egy jótékonysági cserkészebéd. Ezeken kívül voltam beltéri cserkészfoglalkozásokon, magyar múzeumban, egy néptánc-, illetve egy énekkari próbán is.

A résztvevői megfigyelések, előkutatások a közegnek, illetve a közösségek szervezeti felépítésének a feltérképezésén túl az interjúkorpusz mintájának a kialakításához is elengedhetetlenek voltak. Egyfelől sokszor ezeken az eseményeken találkoztam leendő adatközlőkkel vagy olyan személyekkel, akik később segítettek interjúalanyok megkeresésében. Célom azonban a kutatással nem egy adott közösség leírása volt, hanem a lehető legkülönbözőbb személyes, egyéni narratívák összegyűjtése az egész ország területéről. Ezt az a későbbi felismerés is indokoltta tette, hogy a hagyományos diaszpóraszervezetek programjain megjelenő személyek között igencsak kisszámú az az első generációs bevándorló, aki az elmúlt harminc évben érkezett az Egyesült Államokba – ebből kifolyólag egy földrajzi helyhez vagy szervezethez kötni ezeket a személyeket nem lett volna hatékony. Így egyértelművé vált, hogy a kevésbé mainstream, a diaszpórakoncepció kisszámú elemével kongruens és így a Magyarországon kevésbé láthatóvá tett egyéni narratívák megtalálásához sokkal összetettebb módon lehet eljutni, hiszen az említett célok nem voltak jelen mások kutatási érdeklődésének a középpontjában, a legutolsó amerikai magyarokkal foglalkozó felmérés is elsősorban a hivatalos szervezeti felépítésének a leírását tűzte ki célul (Papp Z. [szerk.] 2008), az egyén mint a migráció legfőbb ágense nem jelent meg az elemzés tárgyaként.

Ebből kifolyólag a kutatás mintavétele leginkább két módon zajlott. Az egyik a hólabdamódszer volt, amelyen keresztül olyan emberek is adatközlővé válhattak, akik semmilyen szinten nem érintkeznek helyi magyar szervezetekkel. A másik pedig amerikai magyar Facebook-csoportokban feladott hirdetések formájában történt meg – ezáltal lehetőségem nyílt interjút készíteni más amerikai magyarokkal: a lakhely távolságai miatt csak virtuális úton érintkező személyekkel is.

Az interjúkorpusz 27 interjút tartalmaz 30 adatközlővel, mintegy 14 órányi felvétel formájában. A minta diverzitására törekvő elvi megfontolásának érvényre juttatása sikeres volt. Tizenegy állam lakóival készítettem interjút, akik közül a legfiatalabb 24 éves volt, a legidősebb pedig a hatvanas éveiben járt. Habár felük Budapestet jelölte meg származási helyként, más magyarországi városok és falvak lakói is szerepelnek köztük, ahogy egy szlovákiai és két romániai származású személy is adott interjút. Az egyéni narratívák szempontjából a szociológiai jellemzők fontosak, ezért ezeket az interjúrészleteknél lábjegyzetben közlöm, de még lényegesebb, hogy az adatközlők különböző életrészekükben kerültek az Egyesült Államokba – van köztük olyan, aki házasság révén került az országba fiatalon, többen munkavállalás miatt idősebb korban, néhányan nyelvgyakorlás vagy egyetemi tanulmányok okán. Vannak olyanok, akik véglegesen az USA-ba költöztek, vannak, akik rendszeresen hazajárnak bizonyos megadott időközökre, és vannak, akik az interjú elkészítése óta már visszaköltöztek Magyarországra. A minta ugyan nem lehet reprezentatív már csak az alapsokaság ismeretének a hiányában sem, de megkockáztatható, hogy más kutatásokhoz képest nagyobb arányban kerültek bele olyan személyek, akik nem kapcsolódnak diaszpóraszervezetekhez.

A kutatásom kérdésfelvetéseire a legadekvátabb módszernek félig strukturált interjúk készítése bizonyult, ami alapvető kutatási gyakorlata a szociolingvisztikai vizsgálatoknak (vö. Labov 2006: 87–96). Ahogy Szabó Tamás Péter (2012) is kifejti, az interjúk az írásos kérdőíveknel sokkal alkalmasabbak a metanyelv és a nyelv(ek)ről való gondolkozás feltárására, mert az adatközlők az interjúvezetővel való interakció során narratívákat és ideológiákat alkotnak (l. még Slembrouck 2015; Szabó 2015). Az én kutatásom esetében az ilyen kis mintán végzett kvalitatív elemzések előnye az, hogy a migráció körülményeinek mélyebb megértését és az ebben részt vevő egyének önértelmezésének olyan feldolgozását adhatják, amelyek a kvantitatív vizsgálatokban nem jelennek meg, és nem is tudnának megjelenni.

Az interjúk öt modulból álltak össze, így az adatközlők egyéni háttérükkel, migrációjukkal és külföldi munkavállalásukkal, nyelvi helyzetükkel, magyarországi közegükkel és kapcsolattartásukkal, valamint a kinti magyarsággal kapcsolatos kérdésekre válaszoltak. A beszélgetések között voltak diktafonnal rögzített személyes találkozások, Skype-interjúk (amelyekből az MP3 Skype recorder nevű szoftverrel készítettem hangfájlokat), illetve telefonos társalgások is, amelyeket szintén diktafonnal vettem fel. Míg a legrövidebb interjú 16 és fél perces volt, addig a leghosszabb egy és háromnegyed óráig tartott, ezek azonban kiugróak, az átlagos interjúhossz fél óra volt.

4. Az elemzések

Ebben a fejezetben interjúrészeket lejegyzett változatát közlöm, és ezeket értelmezem. A főbb témákat tekintve szót ejtek a munkavállalás és a nyelvek viszonyáról (4.1.), a nyelvek és a nyelvváltozatok konceptualizációiról (4.2.), az Egyesült Államokban élő magyarokkal való kapcsolatfelvétel módozatairól (4.3.), valamint a magyarországiakkal való kommunikációs gyakorlatokról (4.4.).

4.1. A kulturális diverzitás és munkavállalás narratívái

Az első elemző fejezetben a munkavállalásról és a munkahelyi körülményekről alkotott narratívákat vizsgálom meg a kulturális és nyelvi (szuper)diverzitás szempontjából a nyelvi választásokra vonatkozó metanyelvi és metapragmatikai utalásokra koncentrálni fóként.

Az (1) részlet egy Amerikán belül izoláltan működő kínai közösséget mutat be, amelyben a magyar származású munkavállaló képes ellátni feladatait.

(1)³

Ak⁴: *Akkor elkezdtem angolul tanulni, ott volt egy csajjal- egy (.) fiatal férfi, 31 éves, csinos kínai lány, nem tudok angolul, de azért elkezdtem vele szemézni, beszéltem vele amennyit tudtam, ő nem tudott angolul, én nem tudtam angolul, ő nem beszélt magyarul, én nem beszéltem kínaiul, úgyhogy ez má- ez már jól indult. Ő sajnos nem sikerült vele összejönnöm, de ő mondta, hogy segít nekem munkát találni, mer az egyik rokonának van vendéglője, és akkor elkezdtem dolgozni.*

[...]

IV: *S az elején éreztél valami hátrányt, amiatt hogy nem olyan {jól beszéltél angolul}–*

Ak: *{Hogy nem beszélek angolul? Persze.}*

IV: *Például itt az ázsiai büfében vagy valahol?*

Ak: *Ott nem, mert ők sem beszélnek angolul. [nevet]*

IV: *[nevet] Akkor a kínai kapcsán? Ezt hogy oldottad meg például?*

Ak: *A:- az a helyzet, hogyha egy amerikai elmegy egy kínai vendéglőbe, akkor nem feltétlenül várja el, hogy beszéljenek angolul. Vagy nem sokat. Úgyhogy ez nem volt olyan nagy probléma. A probléma az az volt, hogy tudtam,*

³ Saját lejegyzési módomat az interjúkorpusz sajátosságainak megfelelően a társalgáselemzés különböző transzkripciósi eljárásaihoz (vö. Boronkai 2009) igazítva alakítottam ki. Az Ak jelölés az adatközlőre, az IV pedig az interjúvezetőre vonatkozik; az idézetek elején lábjegyzetben közlöm az adatközlő fontosabb demográfiai adatait. A nyelvi adatokat kurzívan közlöm, a megnyilatkozások központozását a magyar helyesírás szabályaihoz igazítva jegyeztem le. A (.) jel szünettartást jelent, a kötőjel megakadást, a kettőspont megnyújtott fonémákat, a szögletes zárójel nem nyelvi adatot (pl. sóhaj, nevetés), a kapcsos zárójel egyszerre beszélést, a < és > jelek közötti szöveg eredeti helyesírással közölhető nyelvi elemet, míg a [...] jelzés pedig szelektálást az interjúresztlet érthetőségét elősegítendő.

⁴ Az interjúalanyok nemét, életkorát, Egyesült Államokba érkezését, lakhelyének államát, valamint jelenlegi foglalkozását közlöm: férfi, 46, 2001, Illinois, műtősegéd.

hogy ha akarok egy normális állást találni, akkor muszáj, hogy beszéljek valamilyen szinten angolul.

Az (1) részletben az adatközlő először egy kevésbé sikeres ismerkedésről számol be, amikor egy ingyenes angol tanfolyamon megpróbált szorosabb kapcsolatba kerülni egy kínai származású nővel. Sajátos öniróniával írja le az esetet, ugyanis nem volt mindkettőjük által ismert nyelv, vagyis közös kód a beszélgetéshez. Mégis érdekes, hogy az adatközlő úgy fogalmaz, hogy „*ő mondta, hogy segít nekem munkát találni*”. Az *intercomprehension* jelenségének narratívája jelenik meg ebben az interjúban, vagyis az, amikor két személy úgy kommunikál egymással írásbeli vagy szóbeli keretek között, hogy annak ellenére értik meg egymást, hogy mindegyik a saját, közös elemeket alig tartalmazó nyelvi repertoárját alkalmazza (l. Lanstyák 2016: 17–9). A kritikai szociolingvisztika alapvetései szerint a kommunikáció túlmutat a néven nevezett nyelvek ismeretén, a beszélők a saját céljaiknak megfelelő nyelvi forrásokra támaszkodnak, saját szemiotikai tevékenységüket integrálják a másik interlokutoréval annak érdekében, hogy végrehajtsák a kommunikációt (Pennycook 2016). Az adatközlő a kínai nő ismeretségén keresztül szerezte meg első munkahelyét az Egyesült Államokban, amely által egy nagyon sajátos nyelvi környezetbe került be: egy olyan vendéglőben kellett dolgoznia, ahol a munkatársak nem angolul, hanem az adatközlő által szintén nem ismert kínai nyelven kommunikáltak. A szuperdiverzitás ebben a helyzetben nagyon sajátosan valósul meg: az adatközlő elmondása alapján abban a térben, abban a metaforikus közegben, amely az Egyesült Államokban található kínai éttermeket jellemzi, ott a vendégek nem várják el, hogy az éttermi dolgozók angolként felismert szemiotikai források segítségével lépjenek velük kapcsolatba.

A (2) egy magyar nyelvű, amerikai nagyvárosban dolgozó kőművesbrigád narratíváját adja.

(2)

IV: *A munkahelyeden ő angolul kell beszélned?*

Ak⁵: *Nem, nem, nem.*

IV: *Tehát magyarokkal vagy?*

Ak: *Magyarokkal vagyok, de olyan- tehát most például most olyan helyen dolgozunk, ahol a:- egy lakást megvettek [TÖRLÉS: város neve] be, és dolgoznak ottan csőszerek, villanyszerelők, és ablakot tesznek be. Tehát ők már angolul beszélnek meg spanyolul, tehát ők is már keverik, tehát- tehát építőiparba legtöbb ember spanyolul beszél. És mi magyar brigád vagyunk, akik csinálják a falakat meg ezeket, tehát mi magyarul beszélünk e- tehát mi csak magyarul beszélgetünk egymással.*

⁵ Férfi, 47, 2012, New York, kőműves.

A (2) példa egy az (1)-hez hasonló közeget ír le. Itt a munkahely szintén egy szuperdiverz tér, ahol a házak felújítását végrehajtó építőipari vállalatban belül több, nyelviileg is sokszínű csoport van. Míg van olyan brigád az építkezésen (csőszerelők, villanyszerelők), akik transzlingváló gyakorlatokat, az angol és a spanyol néven nevezett nyelvekhez kapcsolt nyelvi források integrált felhasználását hajtják végre, addig az adatközlő csapata magyar nyelvű (kőművesek), egymás közti kommunikációjukat kizárólag magyarul valósítják meg – így lehetséges az, hogy a négy éve az Egyesült Államokban élő adatközlőnek saját bevallása szerint nincs szüksége arra, hogy komolyabb szintű nyelvtanulásba fogjon. Az ő megfogalmazása szerint *„inkább nem értek angolul, mint értek”*.

A (3) egy másfajta munkahelyi közegre ad példát, az amerikai akadémiai szférára, ahol a munkavállaló egyedül van jelen magyarként nemzetközi kerekék között.

(3)

AK⁶: *Ez a- tehát ez a: <Electrical Engineering Department>, ahol vagyok, ez eléggé nemzetközi. Tehát a professzorok- jó mondjuk a professzorok 90%-a amerikai, de a többi diák, azoknak igencsak inkább azt mondom, hogy összességében ilyen 20-25%-a amerikai, az összes többi nemzetközi, tehát ő: ha nem értjük meg egymást, az leginkább abból adódik, hogy esetleg egyikőnk se tökéletes angolul.*

A (3) részlet is egy etnikailag sokszínű teret ír le, ahol az egyetemi közegben egy adott tanszéken a diákoknak mintegy háromnegyede külföldi. Az adatközlő bevallása szerint más oktatókkal nincsenek megértési nehézségei, az idézetben azonban utal arra, hogy a diákokkal akadhatnak nyelvi akadályok, amelyek abból fakadnak, hogy mindannyian bevándorlók, emiatt különböző módon voltak képesek elsajátítani az angol forrásokat.

Az első három részlet közül mindegyik arra adott példát, hogy a migrációból fakadó nyelvi akadályok különböző helyszíneken hogyan győzhetők le – legyen az az akadály diszkrét nyelvek közötti vagy angolon belüli szintkülönbség. A (4) részlet arra nyújt példát, ahol a magyar nyelvi forrásokból táplálkozó reper-toár valamilyen előny forrása is lesz.

(4)

AK⁷: *Igazából ami nagyon jó, hogy a: [TÖRLÉS: személynév]sal van egy titkos nyelvünk, amit senki nem ért, amit így használhatunk.*

A (4) interjúrészlet a (2) leírásához kapcsolódik bizonyos szempontból: a magyar származás által a két cégvezető egy közös reper-toárt alkalmazva képes kommunikálni egymással különböző megbeszéléseken és tárgyalásokon. A *„titkos nyelv”* így olyan nyelvi források összessége lesz, amely gazdasági előnyvé válik azáltal,

⁶ Férfi, 32, 2007, Indiana, egyetemi oktató.

⁷ Nő, 24 éves, 2014, Tennessee, vállalkozó.

hogy az amerikai vállalatvezetés szuperdiverz világában a bevándorló vállalkozók képesek úgy kommunikálni, hogy mások számára ne váljon érthetővé.

4.2. Regiszterek és nyelvi rétegzettség

Ebben az alfejezetben arra látunk példákat, hogy hogyan hoznak létre nyelvi különbségtételeket a narratíváikban az interjúalanyok, hogyan tagolják a nyelvi gyakorlatokat különálló entitásokra, nyelvekre vagy nyelvváltozatokra, és miben látják ezeknek a distinkciónak a lényegét.

(5)

Ak⁸: *Ott megismerkedtem egy magyar faszival, akinek a felesége amerikai volt, [TÖRLÉS: város neve]ba laknak, és ő- ő adott nekem egy nagyon jó tanácsot, ami szerintem az egyik- az egyik legjobb tanács, amit életembe kaptam angoltanulással kapcsolatba, hogy- hogyha nem tudsz sok szót, huszat, harmincat, negyvenet, talán egy kicsivel többet tudsz, de el kell kezdened gondolkozni úgy, ahogy azok az emberek gondolkoznak, ahol vagy. Tehát ilyen esetben az amerikaiak. Ha Németországba vagy, akkor a németek. El kell kezdened a mondatokat építeni, és úgy gondolkozni, beszélni akár; ha nincsenek körülötted. Nevetségesen hangzik, de a tanácsára ennek az embernek, mostam fel, és akkor angolul: én felmosok, arrébb tolom a széket, tévé- a tévé be van kapcsolva, piros a lámpa. Tehát olyan alap dolgok, amiket akkor tudtam, azokat el kezdtem használni, mondatokat építeni, és hangosan beszélni (.) magamba.*

Az (5)-ben az adatközlő egy számára bevált nyelvtanulási módszert, praktikát mutat be, amelynek az a lényege, hogy a különböző munkahelyi és egyéb tevékenységek közepette narrálja önmagának a saját cselekvéseit és a körülötte lévő eseményeket, ezáltal használatba véve a nyelvi repertoárjában passzívan jelen lévő elemeket. Ami kiemelt érdekessége ennek a részletnek, hogy az adatközlő ezeket a nyelvi megoldásokat egy konkrét térhez horgonyozza le, ahhoz a vertikális térhez, ahol a beszélő éppen van. Azzal, hogy azt mondja, hogy úgy kell gondolkozni, úgy kell beszélni, mint az amerikaiak (vagy Németországban a németek), egy térbeli nyelvváltozatot indexál, és ezzel egy politikai szempontból releváns különbségtételt hoz létre a nyelvek között. Az lesz az amerikai és a németországi nyelv, amelyben nem egy kodifikált vagy standardizált regiszter, hanem az aktuális közlésformák (jelen esetben 20–30–40 szó) hoznak létre dinamikus kapcsolatot a térrel és annak érzékelésével.

⁸ Az adatközlő megegyezik az (1) példa adatközlőjével.

(6)

Ak⁹: *Amikor mi kijöttünk ide, mondom, én- én éltem abban Magyarországon, hogy- hogy a: például a Forma-1-en dolgoztam [nevet] tolmácsként, a:m és ő: aztán annak ellenére, amikor ide kijöttünk, az teljesen más volt, tehát ő- tehát egyszer úgy éreztem, hogy messze nem vagyok otthon a nyelvben. Tehát azér felsőfokú magyar- tehát felsőfokú angol nyelvtudással egészen fájó volt, hogy milyen- mennyire nem éreztem azt, hogy ki tudom magam fejezni angolul.*

A (6) részlet adatközlője az angol nyelv rétegzettségének valamilyen konceptualizációját írja le, ahol számára felismertté válik az, hogy különböző regiszterek léteznek. Elmondása alapján ő Magyarországon felsőfokú nyelvvizsgát szerzett, tolmácsolt, ráadásul egy rendkívül specifikus szakterminológiát igénylő regiszterben, a Forma-1-ben dolgozva valósította ezt meg. Ehhez képest – ahogy erről a legtöbb interjúalany beszámol – nem tudott érvényesülni eleinte az amerikai közegben, kellemetlenül érintette az, hogy nem tudta magát kifejezni bizonyos szituációkban. A narratíva implicit módon előhívja a nyelvvizsgák referenciakéretének standardizált voltát, amelynek elvárt tudásanyaga, az ahhoz kapcsolódó nyelvi források ismerete nem teljesen kapcsolódik a valós nyelvi tevékenységhez.

(7)

Ak¹⁰: *Azér itt nálam- itt ahol ugye villamosmérnöki karon, ugye főleg- a szakmai nyelvet főleg viszonylag jól tudja mindenki, ami egy viszonylag korlátozott szókincs. Azt tudom, hogy amikor diák voltam tíz évvel ezelőtt, akkor nagyon sok ember volt, akivel ha nem szakma, akkor nem is lehetett egyáltalán beszélni. Tehát szakmailag tudtál csak velük kommunikálni (.) cikkekről vagy munkákról vagy bármi ilyesmi. Társasági nyelvhez igazából meg se tudtak szólalni. Most már kevésbé van így, most is szerintem úgy működik, hogy mindenki a- először a szakmai nyelvet tanulja, és aztán pár év alatt belerázódik a- a- hogy a boltba is tudjon kérni valamit és megértse a fekete eladónőnek az akcentusát.*

A (7) részletben az adatközlő a villamosmérnöki szaknyelv eltérését regisztrálja úgy általában az angol nyelvtől. Külön entitásként kezeli azt, és szerinte annak megtanulása sokkal gyorsabb folyamat, mint olyan egyszerűnek tűnő beszéd- események precíz végrehajtása, mint a bolti vásárlás. Olyan narratívát hoz létre a szaknyelv distrinkciójáról, amelyben azt állítja, hogy ismert olyan embereket, akikkel csak az ezen a nyelven megszólaltatható témákról volt képes társalgásokat folytatni, másról nem. Ezt a jelenséget Jan Blommaert csonka repertoároknak (*truncated repertoires*) nevezi, amikor a külföldi munkavállalók repertoárjának csak egyes elemei válnak alkalmazhatóvá (l. még Pachné Heltai 2017). Kiemelendő ezen kívül az – ami több interjúban is megjelenik –, hogy a „fekete eladónő

⁹ Nő, 54, 1988, Kalifornia, irodai munkát végez.

¹⁰ Férfi, 41, 2010, Indiana, egyetemi oktató, korábban is élt már az Egyesült Államokban.

akcentusa” különbségtétellel kezelődik, és így az interjú eltérő beszédmódként regisztrálja.

Az (5)–(7) részletekben arra láttunk példát, hogy különböző nyelvváltozatok hogyan tagolódnak önálló entitásokra az adatközlők metanyelvi narratíváiban. Az (5)-ben a tér hoz létre ilyen különbségtételeket, míg a (6)-ban és a (7)-ben a különböző szakmák és az ahhoz kapcsolódó terminológiák teremtik meg az alapját a distinkciónak. Az elemzett részletek egyik legfontosabb tanulsága, hogy a néven nevezett nyelvek esetében a beszélők etnikai-nemzeti alapú elkülönülésén túl a kommunikációban másfajta szemiotikai források (így például szaknyelvek terminusai) is játékba hozhatók, ami a kölcsönös megérthetőséget elősegíti (Blommaert 2016).

4.3. Az amerikai magyarokhoz való viszony

A következő alfejezetben arra hozok példákat, hogy milyen kommunikációs közegekben lehetséges kialakítani az Egyesült Államokban élő magyarokkal kapcsolatokat a hagyományos egyesületeken kívül, és hogy mindehhez hogyan viszonyulnak az interjúalanyok, megvalósítják-e ezeket a gyakorlatokat.

(8)

IV: *S ott ahol- ahol most éltek, vannak magyar vagy magyar származású (.) ő társaságok vagy programok, amikre jártok?*

AK¹¹: *Igen, igen, igen. [...] Még a- talán az első év után ő a- párom kere- interneten találta ezt a <MeetUp> ő weboldalt, és ott rákeresett, és kiderült, hogy van egy magyar csoport, akik ő járogatnak össze, és akkor elmentünk egy ilyen <meetup>ra, ott összeismerkedtünk egy pár emberrel, ugye azért itt sokféle különböző emberek vannak, és akkor így mindenki úgy nagyjából kiválasztja, hogy ki az a szimpatikus csoportosulás, akivel továbbra is szeretné tartani a kapcsolatot. Mi is úgymond [nevet] kiválasztottuk ilyen csúnyán mondván. És ő hát azóta is tartjuk, illetve bővült, szűkült, egy kicsit változik ez a kör, de azért megvannak a- a kemény mag, hogy így mondjam.*

A (8) részlet a csoportalkotás egy lehetséges 21. századi útját írja le. Az adatközlő férje egy honlapon keresztül talált meg egy magyar közösséget, amelynek elmentek egy rendezvényére. Az idézet alapján a csoportfejlődés első, alakuló fázisát csupán a közös kibocsátó országból való származás tudata teremti meg. Ezt követően viszont a közösség differenciálódik a normaképzés fázisát követően, amikor is eldől az, hogy a kollektív eredettudathoz milyen egyéb értékek társulnak, amely alapján a kapcsolattartás igénye létrejöhet. Ez alapján a csoport rétegződése megvalósul, az annak egészében való szerepvállalás és részvétel az egyénien múlik; aki nagyobb szerepet vállal, az lehet a csoport központi tagja, a „kemény mag”

¹¹ Nő, 44, 2012, Kalifornia, pénzügyi szakértő.

része. A részlet ezen kívül valóban tanulságokat tartalmaz a szuperdiverzitás jellegére vonatkozóan is, hiszen újfajta, addig ismeretlen mintázatai alakulnak ki a csoportalkotásnak az informatikai vívmányoknak köszönhetően, rendszeresen jelennek meg újabb honlapok és szoftverek, míg a hagyományosan magyar egyesületi körökben zajló diaszpóráképződés háttérbe is szorulhat az ilyen alulról szerveződő kezdeményezések okán.

(9)

Ak¹²: *Most két hete voltam öm- két hete voltam egy ilyen itteni magyar baráti társaság, egy rakás [TÖRLÉS: cég megnevezése]s, aki egyszerre jött ki, és ő velük így grillezni, és annyira jó érzés volt magyarok között lenni. Biztos, hogy így azért is, mert itt vagyok, és itt találkozok magyarokkal, ez így extrém, de így alapvetően szeretem a magyarokat egyébként. [nevet] Meg jó az én anyanyelvemen beszélni.*

A (9) részletben az adatközlő egy szintén nem szervezeti vagy egyesületi úton szerveződő magyar nyelvű baráti társasághoz való csatlakozásáról ír, ahol a csoport tagjai ugyanannál a multinacionális cégnél dolgoznak. Az interjúalany narratívájában az anyanyelven való beszéd összekapcsolódik a magyar etnikum nyelv általi jelölésével. Ezen kívül az adatközlő „extrémként” éli meg azt, hogy az Egyesült Államokban találkozhat olyan magyar emberekkel, akiket elmondása szerint alapvetően szeret. Kiemelendő ezen kívül az, hogy pozitív érzelmekkel beszél erről a találkozóról az interjúalany, de más ilyen társaságokat vagy nagyobb szervezeteket nem ismer az interjú tanulságai alapján.

(10)

Ak¹³: *Nagyon nehéz ám ez. Nagyon nehéz ám ez, mer mondjuk Magyarországon soha nem mentem volna el Csepregi Éva koncertre, itt meg elmentem egy Csepregi Éva koncertre, talán az egyetlen magyar rendezvény, amin elvoltam. És a: az a huszonöt ember, aki tombolt a hatvanéves Csepregi Éva előtt, akiről ömlött a víz, és- és- és ö: várt öm hogy mondjam neked- Magyarországon ö nem hogy egy koncertre nem mentél volna el, de talán egy <pub>ba nem mentél volna el megnézni Csepregi Évát. Én nagyon jól éreztem magam, hogy libabőrös voltam és énekeltem a „Kétszázhusz felett”-et, amit soha életemben nem énekeltem, becsukott szemmel és- és magasba tett kézzel. Úgyhogy nagyon furá dolog, hogy az embernek a múltjából mi jön vissza. De ez jó, hogy így egyszer, de minden hónapban nem mennék el mondjuk egy- egy- magyar koncertre.*

A (10) részletben a fuvarozási vállalatot vezető férfi adatközlő az egyetlen olyan, magyar emberek által rendezett eseményről beszél, amelyet meglátogatott az évek

¹² Nő, 25, 2015, Kalifornia, mérnök-informatikus.

¹³ Férfi, 39, 2007, Florida, áru fuvarozó-vállalkozó.

során. A külföldi magyar lét sajátosságaként narrálja azt, hogy egy olyan előadó koncertjén vett részt, akit Magyarországon soha nem tekintett volna meg. Magáról a fellépőről nem beszél túl hízelgően, mégis egy olyan rendezvényként írja le az előadást, amely számára meghatározó élmény volt. Ez az idézet példát ad számunkra arról, hogy vannak olyan, a diaszpóramegközelítés szempontjából periférikusnak tekinthető személyek, akik a helyi magyar közösségek számára szervezett programokon sosem vesznek részt, egy-egy ilyen eseményen azonban mégis megjelennek a kint tartózkodásuk ideje alatt, amelyre az interneten történő információáramlás miatt van lehetőségük.

(11)

Ak¹⁴: *Nem nagyon találkoztunk más magyarokkal.*

IV: *De akkor nem is nagyon keresnéd az ilyen (.) {kapcsolatokat}?*

Ak: *{Hát figyi}, nem azért vagyok itt, hogy- hogy más magyarokkal megismerkedjek feltétlenül, hanem azért vagyok itt, hogy a céget előremozdítsam. [...] Ha egy olyan embert ismerek meg, aki véletlenül egy másik magyar, az teljesen jó, de szándékosan most- nem az a célom jelenleg, hogy- hogy ilyen embereket keressenek. De ugyanígy nem keresek falmászó és siklóernyőző csoportokat se, amiket amúgy otthon szívesen keresnék, ha lenne időm.*

A (11) részlet adatközlője kifejezetten elutasító a magyar csoportok megkeresésével. Mivel egy start-up vállalkozás fiatal női vezetője, ezért amerikai tartózkodására nem feltétlenül végleges döntésként tekint, hanem egyfajta lehetőségre, emiatt nem is érzi szükségét annak, hogy más magyarok társaságát keresse. Nem elutasító ugyan az amerikai magyarokkal, örül az esetleges találkozásoknak, de szándékosan ettől függetlenül nem kíván magyar társaságok vagy szervezett klubok tagja lenni, ahogyan más, az ő érdeklődésének megfelelő sportegyesületeknek sem.

(12)

Ak¹⁵: *Amúgy se kerestem a magyar kapcsolatot egyáltalán (.) mer nem. De (.) ezek az emberek, akikkel találkoztam magyar emberekkel, azok magyarok voltak. Tehát ők nem igazán változtak (.) a körülöttük lévő: (.) az országhoz, tehát hogy ő: nem azt mondom, hogy a magyar nemzetiséget tartották meg, hanem azt a magyar gondolkozást tartották meg, ami engem végül is a- készítetett arra, hogy elhagyjam az országot. [...] Úgyhogy ezért nem is nagyon érdekel, mer voltak olyan emberek, akik, magyarok, amerikaiak, hogy ú: „Hát [TÖRLÉS: város neve]ban mennyi magyar van”. És? „Hát nem ismeresz egyet se?” Nem. „Hát de miért nem mész el, van ilyen magyar- hozok neked szórólapot.” Nekem nem, nem, köszönöm szépen. „Há mé, nem akarsz magyarokkal megismerkedni?” Mondom- ez egy orvos volt, amerikai orvos, mondom*

¹⁴ Az adatközlő megegyezik a (4) példa adatközlőjével.

¹⁵ Az adatközlő megegyezik az (1) és (5) példák adatközlőjével.

neki, te figyelj, szerinted hogyha én magyarokkal akarom magam körülvenni, akkor mér vagyok itt? [nevet] Nem gondolod, hogy van egy indoka ennek? [nevet] [...] Amiért elhagytam az országot, az az volt, ahogy az emberek viselkedtek velem és egymással. Ha itt magyarokkal szeretném magamat körülvenni, akkor inkább Magyarországon lennék.

A más amerikai magyarokkal való viszonyról a (12) részletben fogalmazza meg a legradikálisabb véleményt az adatközlő. Ő kifejezetten elutasítja annak a lehetőségét, hogy magyar emberekkel kapcsolatokat építsen ki. Az Egyesült Államokba való érkezését is ezzel indokolja: azok a sztereotípiák, ahogyan a magyar emberekről gondolkozik, arra késztették, hogy elhagyja Magyarországot. Egy amerikai orvossal való interakciójának elbeszélését is feleleveníti ebben az idézetben, aki felajánlotta neki, hogy segít megkeresni a helyi magyar közösséget. Ez az interjúalany teljesen új életet kívánt kezdeni az Egyesült Államokban, és azt mondja magáról, hogy ha magyarok társaságában szeretne lenni, akkor Magyarországon élne, noha érdekes, hogy a narratívája alapján ő az egyetlen magyar a környezetében, aki képes volt levetkőzni az elmondott gondolkodásmódot.

Ebben a fejezetben az amerikai magyarsággal és szervezeteikkel kapcsolatos különböző attitűdökre láthattunk példákat. A (8) és (9) példák alulról szerveződő csoportosulásokról alkotott narratívákról szóltak – míg a (8) adatközlője állandó tagja egy ilyen közösségnek, addig a (9) egy alkalmi résztvevője volt egy magyar származású baráti társaság összejövetelének. A (10)-ben egy magyar közösségi életet nem preferáló személy leírását láthattunk egy számára meghatározó élményt nyújtó magyar rendezvény meglátogatásáról. A (11) és a (12) részletek a magyar szervezetektől való elzárkózást mutatták be, amelyek közül utóbbi adatközlője teljes elutasítást fogantatosított a magyar emberek irányába, ezzel indokolva külföldön való letelepülésének az okát.

4.4. A magyarországiakkal való kapcsolattartás módjai

Jelen alfejezet három interjúrészlete a kibocsátó ország tagjaival, az otthon maradt családtagokkal való kapcsolattartás új vagy újszerű módjainak az elbeszélésébe enged bepillantást.

(13)

Ak¹⁶: *Hát korábban sokkal nehezebb volt, mert hát írtunk leveleket, amiben én már akkor sem voltam túl jó. Meg hát a telefon. Viszont a telefon is sokkal drágább volt, és tehát én régebben sokkal szegényebb voltam. A: a telefon ugye vezetékes volt, és hogyha Magyarországot akartad hívni, akkor az baromi (..) tehát akkor nagyon nehezen tudtam megengedni magamnak, hogy egy tízperces telefonért 30-40 dollárt fizessek, és akkor olyan árak voltak még.*

¹⁶ Az adatközlő megegyezik a (6) részlet adatközlőjével.

A (13) adatközlője a 90-es évek viszonyairól, a kapcsolat fenntartásának a nehézségeiről beszél. Megemlíti a levélírás lehetőségét, amelyet személy szerint nem preferált, de főként a telefont helyezi előtérbe, amely a mai viszonyokhoz és az akkori anyagi helyzetéhez képest is irreálisnak tűnő módon drága volt.

(14)

Ak¹⁷: *Az megin egy másfajta lét volt, és tudod akkor még nem voltak a- kilencvenes évek elején nem volt mobiltelefon, internet. Tehát ő eg:ész:en más most. Mo- most nem voltam ő- öt éve otthon, 2011 óta nem voltam otthon. Ez lesz az ötödik nyár. Nem hiányzik, sok minden miatt nem hiányzik, de a- a kommunikációt azt megoldjuk <Skype>on, interneten, mindenféle más formában, telefonon minden nap van édesanyámnak van egy ilyen ő: ő: adapteren keresztül ő neki van egy amerikai telefonszáma, és én bármikor tudok vele helyi áron beszélni.*

A (14) interjúalánya kontrasztba állítja első tartózkodását az Egyesült Államokban a mostani letelepedésével: a 90-es években még nem volt mobiltelefon és internet, a 2011 óta tartó amerikai léte azonban lényegesen egyszerűbb a kapcsolattartás szempontjából. Korábban többször hazalátogatott, az utóbbi öt évben azonban nem folytatja ezt a gyakorlatot. Az informatikai vívmányoknak köszönhetően a rendszeres kommunikációt egyszerűen meg tudja valósítani magyarországi rokonaival. A Skype szoftver mellett megemlítődik annak a lehetősége, hogy édesanyja egy amerikai telefonnal helyi áron beszéljen vele.

(15)

IV: *Milyen formában?*

Ak¹⁸: *Telefonon.*

IV: *Telefonon?*

Ak: *Te- ő: ja. Azt kell, hogy mondjam, hogy apámmal a kapcsolatom az millió-milliószor jobb, mint bármikor, ami- amióta kijöttem.*

IV: *Ühüm.*

Ak: *Azt kell, hogy mondjam, hogy ötször beszélék vele egy héten körülbelül.*

IV: *Ejha.*

Ak: *De- de legalább háromszor-négyszer. Attól függ, hogy ki ér oda a telefonhoz előbb, anyám vagy apám. Úgyhogy ő: nagyon- a távolság sokkal közelebb hozott minket egymáshoz. És a többi ő: családtaggal, haverokkal telefonon beszélék. Úgyhogy ő:-*

IV: *És ez már a legelején is így volt, hogy {telefonon tartottátok-}?*

Ak: *{A: internet.} A telefon akkor még sokba került, és akkor még másképp volt, de most ő tényleg az, hogy én vezetékes telefont hívok a mobiltelefonomról, fillérekre kerül. Tehát hat- 6 dollár 50 centet*

¹⁷ Nő, 49, 1996/2011, Kalifornia, egyéni vállalkozó és egyetemi hallgató.

¹⁸ Az adatközlő megegyezik a (12) példa adatközlőjével.

fizetek, és annyit telefonálok, ame- annyit telefonálok, annyit hívom a vezetékes telefont Magyarországon, amennyit akarok. De: megnézem a mobiltelefonomat, hogy mennyit beszéltem, 1000 perc fölött van az, hogy mennyit beszélek Magyarországgal. Úgyhogy mikor elindulok otthonról, egy jó órára, egy órányi vezetésre dolgozok otthonról, fölhívom apámat, és amíg be nem érek a parkolóba, addig beszélek velük.

A (15) részlet beszélője ugyanaz az adatközlő, aki a (12)-ben a kinti magyar kapcsolatok elutasításáról beszélt; az interjú befejezése után még megjegyezte, hogy azért sincs igénye magyar társaságokra, mert a magyar nyelvet rendszeresen használja a szüleivel való telefonbeszélgetések során, amelyekről ebben az idézetben részletesen beszél. Számára a munkahely és a lakhely közötti ingázás egy olyan időszívet teremt, amelyet olcsó magyarországi telefonhívásokra tud fordítani – és erről különös módon az interjúalany egy olyan narratívát hoz létre, amelyben elmondja, hogy a szüleivel sokkal jobb a kapcsolata, mióta az Egyesült Államokban él.

Összegezve megállapíthatjuk, hogy az interjúalanyok egy olyan fejlődést írnak le az elmúlt harminc évről a kapcsolattartás lehetőségeit illetően, amelyben már a telefonálás is előrelépés a levélíráshoz képest, de az internetes beszélgetések, chatelések, Skype-hívások lényegesen megkönnyítik a mai migránsok transznacionális és transzlokális érintkezéseit. Ezek olyan nyelvi közegeket, kommunikációs csatornákat hoznak létre, amelyek korábban nem is léteztek – emiatt a magyar nyelv szerepe teljesen átértékelődik ezekben a narratívákban, például az apával való viszony tekintetében. A szuperdiverzitás világában az internetes kommunikáció hiperdinamikussá vált (Blommaert–Rampton 2016), folyamatosan jelennek meg új eszközök. Emiatt a szociolingvisztikai komplexitáson túl a szuperdiverzitás egyik kritériuma a megjósolhatatlanság lett (Sloboda 2016), a nyelvi formák, használatuk és a hozzákapcsolódó értékítéletek is sokkal mobilabbá váltak (Pachné Heltai 2016).

5. Összegzés

A dolgozatban alkalmazott elemzési szempontokat tekintve először arra mutattam rá, hogy a nyelvi szuperdiverzitás különböző aspektusai eltérő munkahelyi környezetekben is megnyilvánulhatnak: létrejöhet a különböző anyanyelvű építőipari brigádok között, amely tagjainak elegendő a boldoguláshoz saját kibocsátó országuk nyelvét ismerni, de létrejöhet a vállalati szférában is, ahol két cégvezető titkos nyelveként jelenhet meg a magyarként felismert repertoár kommunikációba való beemelése. Példákat hoztam a nyelvek és a nyelvváltozatok különböző konceptualizációira is, főként arra, hogy az adatközlők felismerik a szaknyelvek szemiotikai forrásainak más regiszterektől való eltéréseit. Ezt követően rámutattam arra, hogy milyen sokféle kép alakul ki a migránsokban a hagyományos diaszpórák közösségei és az újabb szerveződések iránt: nívuma ebből a szempontból ennek a dolgozatnak talán az lehet, hogy a kutatók rendkívül kevés olyan narratívát tudtak eddig bemutatni a mintavétel buktatói miatt, amelyekben az adatközlők teljességgel elutasítják a magyar csoportosulásokkal való kapcsolattartást, ami ugyanakkor nem feltétlenül jelenti

a magyar nyelvi kommunikáció megszakadását a transznacionális érintkezés folytonossága miatt. Ezekon kívül szót ejtettem a magyarországiakkal való kapcsolattartás módjainak a megváltozásáról. Egyrésztől lényegesen több csatornája van ennek (internetes applikációk sora, telefon), másrészt ezek elérhetősége is könnyebbé vált anyagi szempontokból is. Mindez egyfelől a transznacionalista gyakorlatnak egy megnyilvánulását, másfelől pedig a nyelvhasználati terek kiszélesedését is mutatja.

A nemzetközi szociolingvisztika új, kritikai irányzatai arra hívják fel a figyelmet, hogy a migráció természetének alapvető megváltozása, például a transznacionalista gyakorlatok kiterjedése miatt a nyelv, így a többnyelvűségi helyzetek tudományos leírásában is szemléletmódbeli váltásra, a módszertan finomhangolására és új fogalmi apparátus kialakítására van szükség (Arnaut et al. [eds.] 2016; Blommaert 2010; Pennycook 2016). Ezen kívül figyelembe kell venni a többnyelvűség egyéni vonatkozásait, és ehhez kapcsolódva narratívaelemzéssel lehetővé lehet tenni az egyéni sorsok és életutak feldolgozása által az új jelenségek mélyebb megértését (Heller et al. 2016). A dolgozatban bemutatott kutatás kidolgozása és megvalósítása során igyekeztem ezt a szemléletmódot megvalósítani. A széles körű mintából kiválasztott harminc interjúalannyal készített beszélgetés során a lehető legkülönbözőbb migrációval és nyelvvel kapcsolatos narratívák összegyűjtésére törekedtem.

Mint ahogy többször is hangsúlyoztam, a dolgozat egy új, nemzetközi trendekbe beillő kutatási paradigmába kívánt beágyazódni, amelynek alapja a nyelvek társadalmi konstrukcióként való kezelése, amelyek között a különbségtételek mindig diszkurzív módon jönnek létre, úgy, ahogyan a beszélők tagolják őket. Ennek az elméleti megfontolásnak az egyik revideálásra váró területe a többnyelvűség kutatása. Emiatt a kutatási kérdések több szempontból is kiegészítésre várnak, hiszen fontos lenne nemcsak amerikai, hanem más európai országok adatközlőivel is operálni, ezen kívül gyümölcsöző volna a határos országokból Magyarországra migráló személyek vizsgálata is, akik a hagyományosan kétnyelvűként elképzelt közezből érkeznek az egynyelvű nemzetállamként keretezettbe. Ugyanezért a megfontolásért szükség volna nyugati migrációból hazatérteket is felvenni a mintába, hogy láthassuk azt, hogy milyen eltéréseket mutat, amikor a többnyelvűségi élethelyzet megnyilvánulásait retrospektívabb nézőpontból mutatja be egy narratíva. Mindezeket azért tartom kiemelten fontosnak, hogy a többnyelvűség lehetőségeinek és a szuperdiverzitás jellegének leírásával egy még precízebb elméleti hátteret és fogalmi apparátust tudjunk megalkotni.

SZAKIRODALOM

- Agha, Asif 2003. The social life of a cultural value. *Language & Communication* 23: 231–73.
- Arnaut, Karel – Blommaert, Jan – Rampton, Ben – Spotti, Massimiliano 2016. Introduction: Superdiversity and Sociolinguistics. In: Arnaut, Karel – Blommaert, Jan – Rampton, Ben – Spotti, Massimiliano (eds.): *Language and Superdiversity*. Routledge, New York, 1–17.
- Bárdi Nándor 2017. Alságos állítások a magyar etnopolitikában. A külföldi magyarok és a budapesti kormányzatok magyarságpolitikája. In: Jakab András – Urbán László (szerk.): *Hegymenet. Társadalmi és politikai kihívások Magyarországon*. Osiris, Budapest, 130–55.

- Bartha Csilla 1993. *Nyelvcseré, nyelvvesztés, emigráns kétnyelvűség – Egy amerikai magyar közösség nyelvhasználatának szociolingvisztikai megközelítései*. Kandidátusi disszertáció, Budapest.
- Bartha Csilla 1999. *A kétnyelvűség alapkérdései*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Blommaert, Jan 2010. *The Sociolinguistics of Globalization*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Blommaert, Jan 2016. Teaching the English that makes one happy: English teaching could be far more effective if targeted at specific niches of 'integration'. *English Today*, 11–3.
- Blommaert, Jan – Dong, Jie 2010. Language and Movement in Space. In: Coupland, Nikolas (ed.): *The Handbook of Language and Globalization*. Blackwell Publishing Ltd., Oxford, 366–85.
- Blommaert, Jan – Rampton, Ben 2016. Language and Superdiversity. In: Arnaut, Karel – Blommaert, Jan – Rampton, Ben – Spotti, Massimiliano (eds.): *Language and Superdiversity*. Routledge, New York, 21–48.
- Bodó Csanád 2016. *Nyelvi ideológiák és különbségek*. Institutul pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, Kolozsvár.
- Borbély Anna 2014. *Kétnyelvűség*. L'Harmattan, Budapest.
- Brubaker, Rogers 2005. The 'Diaspora' Diaspora. *Ethnic and Racial Studies* 28/1: 1–19.
- De Fina, Anna 2003. *Identity in Narrative: A study of immigrant discourse*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia.
- De Fina, Anna 2015. In: De Fina, Anna – Georgakopoulou, Alexandra (eds.): *The Handbook of Narrative Analysis*. John Wiley & Sons, Oxford, 351–68.
- Duchêne, Alexandre – Moyer, Melissa – Roberts, Celia (eds.) 2013. *Language, Migration and Social Inequalities. A Critical Sociolinguistic Perspective on Institutions and Work*. Multilingual Matters, Bristol/Buffalo/Toronto.
- Fejős Zoltán 2005. Diaszpóra és az „amerikai magyarok” – Háttér egy fogalom alkalmazhatóságához. In: Kovács Nóra (szerk.): *Tanulmányok a diaszpóráról*. Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 9–24.
- Fenyvesi, Anna 1995. Language contact and language death in an immigrant language: The case of Hungarian. *University of Pittsburgh Working Papers in Linguistics* 3: 1–117.
- Fenyvesi, Anna 2005. Hungarian in the United States. In: Fenyvesi, Anna (ed.): *Hungarian Language Contact Outside Hungary: Studies on Hungarian as a minority language*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia, 265–318.
- Flubacher, Mi-Cha – Coray, Renata – Duchêne, Alexandre 2016. Language, integration, and investment: The regulation of diversity in the context of unemployment. *Multilingua* 35/6: 675–96.
- Freeman, Mark 2015. Narrative as a Mode of Understanding. In: De Fina, Anna – Georgakopoulou, Alexandra (eds.): *The Handbook of Narrative Analysis*. John Wiley & Sons, Oxford, 21–37.
- Grosjean, François 1992. Another View of Bilingualism. *Advances in Psychology* 83: 51–62.
- Heller, Monica – Bell, Lindsay A. – Daveluy, Michelle – McLaughlin, Mireille – Hubert, Noël 2016. *Sustaining the Nation. The Making and Moving of Language and Nation*. Oxford University Press, Oxford.
- Heltai János Imre 2016. Az egységes nyelvi repertoár pedagógiája. *Magyar Nyelvőr* 140/4: 407–27.
- Johnstone, Barbara – Andrus, Jennifer – Danielson, Andrew E. 2006. Mobility, Indexicality and the Enregistration of „Pittsburghese”. *Journal of English Linguistics* 34/2: 77–104.
- Jørgensen, J. Normann – Karrebaek, Martha Sif – Madsen, Lian Malai – Møller, Janus Spindler 2016. Polylinguaging in Superdiversity. In: Arnaut, Karel – Blommaert, Jan – Rampton, Ben – Spotti, Massimiliano (eds.): *Language and Superdiversity*. Routledge, New York, 137–54.
- Kontra Miklós 1990. *Fejezetek a South Bend-i magyar nyelvhasználatból*. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest.
- Labov, William 2006. *The Social Stratification of English in New York City*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Lanstyák István 2016. Soknyelvűség és sokjegyűség. A több nyelv használatával kapcsolatos újabb nyelvi ideológiákról. *Acta Posoniensia* 6: 7–30.
- Ludányi András 2015. A szétszórtsági tudat létrejötte magyar Amerikában. *Korunk* 26/3: 4–13.

- Makoni, Sinfree – Pennycook, Alastair 2006. Disinventing and Reconstituting Languages. In: Makoni, Sinfree – Pennycook, Alastair (eds.): *Disinventing and Reconstituting Languages*. Multilingual Matters, Clevedon, 1–41.
- Mutsaers, Paul – Swanenberg, Jos 2012. Super-diversity at the margins? Youth language in North Brabant, The Netherlands. *Sociolinguistic Studies* 6/1: 65–89.
- Pachné Heltai Borbála 2016. Változó nyelvi gyakorlatok és a mobilitás új formái egy többnyelvű településen: Nexusanalízis egy online társalgásról. In: Bartha Csilla (szerk.): *A többnyelvűség dimenziói: Terek, kontextusok, kutatási távlatok. Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXVIII.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 307–21.
- Pachné Heltai Borbála 2017. *Nyelvcseré és migráció egy többnyelvű magyarországi közösségben.* Doktori disszertáció. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest.
- Papp Z. Attila (szerk.) 2008. *Beszédből világ. Elemzések, adatok amerikai magyarokról.* Magyar Külügyi Intézet, Budapest.
- Pennycook, Alastair 2016. Mobile times, mobile terms: The trans-super-poly-metro movement. In: Coupland, Nikolas (ed.): *Sociolinguistics*. Cambridge University Press, Cambridge, 201–26.
- Piller, Ingrid – Lising, Loy 2014. Language, employment, and settlement: temporary meat workers in Australia. *Multilingua* 33/1–2: 35–59.
- Silverstein, Michael 2003. Indexical order and the dialectics of sociolinguistic life. *Language and Communication* 23: 193–229.
- Slembrouck, Stef 2015. The Role of the Researcher in Interview Narratives. In: De Fina, Anna – Georgakopoulou, Alexandra (eds.): *The Handbook of Narrative Analysis*. John Wiley & Sons, Oxford, 239–54.
- Sloboda, Marián 2016. Transition to super-diversity in the Czech Republic: its emergence and resistance. In: Sloboda, Marián – Laihonen, Petteri – Zabrodskaja, Anastassia (eds.): *Sociolinguistic Transition in Former Eastern Bloc Countries: Two Decades after the Regime Change*. Peter Lang, Frankfurt am Main, 141–83.
- Szabó Tamás Péter 2012. „Kiráunk táblákat, hogy csúnyán beszélni tilos”. *A javítás mint gyakorlat és mint téma diákok és tanáraik metanyelvében.* Gramma, Dunaszerdahely.
- Szabó Tamás Péter 2015. Kutatói ideológiák és a személyes bevonódás dilemmája „terepen”. In: Szeverényi Sándor – Szécsényi Tibor (eds.): *Érdekes nyelvészet*. JATE Press, Szeged, 105–14.
- Tarrósy István 2016. Elméleti megfontolások a nemzetközi migrációs tendenciák megértéséhez. In: Tarrósy István – Glied Viktor – Vörös Zoltán (szerk.): *Migráció a 21. században*. Publikon, Pécs, 9–25.
- Tarrósy István – Glied Viktor – Vörös Zoltán (szerk.). *Migráció a 21. században*. Publikon, Pécs.
- Tátrai Szilárd 2011. *Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés.* Tinta, Budapest.
- Vertovec, Steven 2007. Super-diversity and its implications. *Ethnic and Racial Studies* 30/6: 1024–54.
- Wang, Xuan – Spotti, Massimiliano – Juffermans, Kasper – Cornips, Leonie – Kroon, Sjaak – Blommaert, Jan 2014. Globalization in the margins: toward a re-evaluation of language and mobility. *Applied Linguistics Review* 5/1: 23–44.

Szabó Gergely

MA-hallgató
ELTE BTK

SUMMARY

Szabó, Gergely

Migration and multilingualism: narratives of Hungarian Americans

Most sociolinguistic analyses of migrants draw heavily on concepts like community and diasporic identity. However, the modes and ways of migration have been going through alteration processes, and that is a major motivation to apply new approaches in investigating the intersection of migration and language. This paper addresses the issue of Hungarian Americans' narratives about their multilingual identity and life situation with special attention to employment, linguistic repertoire, contacts with other migrants, and communication with people in the country of origin.

Keywords: multilingualism, migration, Hungarian Americans, superdiversity, critical sociolinguistics

Megszólítások és említőformák pragmatikai szempontú megközelítése Kosztolányi Dezső szépprózai szövegeiben az *Aranysárkány* és novellák alapján

1. Bevezetés

A megszólítások és említőformák írott és szóbeli anyagokon végzett vizsgálata egyaránt nagy hagyományra tekint vissza. Ezeknek a nyelvi elemeknek a vizsgálata a névtanban, így az írói névadás kutatásában sem előzmény nélküli. Könnyen belátható, hogy csakúgy, mint a névadás, a megszólítások és párbeszédbeli vagy narrációban történő említések típusai is – a szereplők szociológiai jellemzőire történő utalójellegük révén – lehetőséget jelenthetnek az írók számára az alakteremtésre (vö. Vácziné Takács 2009: 310), valamint a személyközi viszonyok sokrétű ábrázolására. A magyar írói névadás kutatásában több munka is készült ebben a témakörben. A jelen kutatásban is fontos szerepet játszó kérdés, a névtelenség mellett többek között a Németh László műveiben előforduló szólító- és említőnevek, illetve különbségeik feltérképezésének fontosságára hívta fel a figyelmet Kornyané Szoboszlay Ágnes (2002: 322). Imre Rubenné a Móricz Zsigmond által használt megszólításokat vizsgálva többek között *A fáklya* című regény dialógusaiból gyűjtött adatokat, és szövegben való gyakoriságuk alapján állapította meg azok legjellemzőbb csoportjait. A különféle szociológiai jellemzőknek a nyelvi formákban történő megvalósulása mentén (2003: 231–2), például társadalmi álláshoz, foglalkozáshoz kapcsolódó megszólításokat, személyes névmással történő megszólításformákat, nemek szerint elkülönülő megszólításokat stb. különböztetett meg. Vácziné Takács Edit célja a megszólítások vizsgálatával Vámos Miklós *Apák könyve* című regényében az volt, hogy a beszédpartnert jelölő elemek változatait, típusait bemutassa, és felderítse a regényben a megszólítások révén működő „kommunikációs hálót” (2009: 309, 314). Magam Kosztolányi regényeiben és a két Esti Kornél-ciklus néhány novellájában a megszólításokra mint a személyközi viszonyok beszédes nyelvi lenyomataira tekintettem (Páji 2012: 48).

1.1. A vizsgálat szempontjai és megközelítésmódjai; írói névadási stratégiák, megszólítások, említőformák

Az alábbiakban az írói névadás vizsgálatának lehetséges módszerei közül mutatok be egyet, amely a nyelvészeti megközelítésmódok közül ugyan mellékes megkö-

zelítésnek tűnhet, ugyanakkor egyes művek esetében optimálisabb lehet más jellegű vizsgálatokhoz képest a szövegösszefüggések névtani, szocioonomasztikai és főként pragmatikai szempontból fontos mozzanatainak a feltárására. Ez a megközelítés az írói névadási stratégiák megállapítása mellett a megszólítások és az említőformák pragmatikai szempontú vizsgálatával lehet eredményes.

Az írói névadás vagy irodalmi névtan körüli kutatások fontos feladata egy diszciplináris szempontból termékeny párbeszéd kialakítása az irodalomtudomány és a nyelv tudomány között. Az alább bemutatott szemléletmód ezt a célt is igyekszik szolgálni, emellett az is a célja, hogy hozzájáruljon Kosztolányi írói névadási stratégiáinak minél szélesebb körű megismeréséhez, ugyanakkor mintául szolgáljon az írói névadással és névhasználattal foglalkozó további kutatások számára.

Úgy vélem, hogy az egyes művek névanyaga még egy írói életművön belül is más-más megközelítést igényelhet a névanyag, illetve a név helyett álló nyelvi elemek eltérő jellegéből kifolyólag. Ugyanakkor ezek a megközelítésmódok nem kizárólagosak, hiszen könnyen belátható, hogy egy regény névanyaga akár több megközelítést is megengedhet vagy igényelhet, ahelyett hogy egy minden szövegre univerzálisan alkalmazható elemzési módot vagy rendszert követelne meg. Emellett érdemes tekintetbe venni, hogy az egyes szövegek esetében más-más írói névadási és névhasználati stratégiát alkalmazhat a szerző a szöveg műfajával és a történet jellegével összefüggésben. Egyes művekben, a Kosztolányi-életműben például az *Édes Annában* vagy a *Pacsirtában* egyebek mellett fontos szerepe lehet az író által használt nevek szemantikai vizsgálatának.

A névtani jellegű szemantikai vizsgálatokhoz jó alapot szolgáltat a kognitív szemantika, amely szerint a nyelvi tevékenység szorosan összefügg a tapasztalással és a közvetlen érzékelésen alapuló világról való tudással. Ez a tudás absztrakció és sematizáció révén elvontabb nyelvi tartalmak formájában képeződhet le, az ilyen módon létrejövő fogalmak pedig dinamikus jelentésszerkezettel rendelkeznek. Ahogyan a világról való tudásunk hálózatokba rendeződik, úgy egy név jelentése is rendelkezhet jelentésszerkezettel, amelyben az egyes jelentés-összetevők sugarasan kapcsolódnak egymáshoz. A funkcionális kognitív szemantika elképzelése szerint tehát a tulajdonnévnek van jelentése, és ez a jelentés a megismerés útján szerzett tapasztalatokból absztrakció és sematizáció által nyert tulajdonságok révén alkot jelentésszerkezetet (Tolcsvai Nagy 2008: 30). Ebben a felfogásban a tulajdonnév nemcsak azonosít, hanem enciklopédikus tartalommal és egyéni sajátosságokat mutató dinamikus jelentésszerkezettel bír. Ez a jelentésszerkezet személynév esetében például az egyén névviselőről való ismereteit, asszociációit is magában foglalja (vö. Takács 2008; Reszegi 2010).

A fent említett szövegek esetében az író a névadással és a névhasználattal kapcsolatban olyan stratégiákat alkalmaz, amelyek lehetővé teszik, hogy a név közszói jelentése – vagy egy másik közszó jelentése, amelyet a név felidéz – jelentéshálózatot hozzon létre azáltal, hogy a közszó központi, tapasztalaton alapuló jelentéséhez kontextus révén egyéb jelentések is kapcsolódnak.

Más szövegekben viszont a név szociokulturális beágyazottsága, a nyelv mint társas megismerő tevékenység, így a névhasználat is mint nyelvi-társadalmi cselekvés kerülhet a figyelem középpontjába. Az általam vizsgált poétikai hatást

nemegyszer azzal éri el az író, hogy a nevet és a név helyett álló, deiktikus, azaz beszédhelyzeten kívüli személyre utaló elemeket, vagyis a megszólításokat és az említőformákat a szereplők szociális érintkezésében mint nyelvi-társas közegben szerepelteti. Így az elbeszélést felépítő elemi jelenetek feldolgozásával párhuzamosan az olvasó következtethet a szereplők társas viszonyaira is.

A *megszólítások* alatt azokat a névvel, közszoói névkiegészítővel vagy csak közszoóval, esetleg névmási elemmel történő, az adott beszédeseményben első és második személyű, deiktikusan működő nyelvi kifejezéseket értem, amelyeket a szereplők párbeszédekben egymásra alkalmaznak. Az említőformák megközelítésében a megszólításokhoz képest értelmezhetők. *Említőformák* alatt a szereplők által nem megszólításra alkalmazott, egy másik szereplőre vonatkozó nyelvi formákat értem, amelyek lehetnek tulajdonnevek és közszoavak, névmások, illetve közszoóval kiegészített tulajdonnevek is. Idesorolom a narrációban névvel vagy név helyett álló, szintén valamely szereplőre vonatkozó nyelvi elemeket, Vácziné Takács Edit szavaival élve „köznévi jelölőket” (2009: 314), amelyek nem prototipikus személydeixist valósítanak meg, ugyanis a beszédeseményen kívül eső, harmadik személyre vonatkoznak. A szakirodalomban előfordul az *említőnév* terminus is (vö. Ördög 1973: 150; Kornyané Szoboszlai 2002: 322), úgy gondolom azonban, hogy az *említőformák* kifejezés tágabban értelmezhető, hiszen beleérthetők a közszoói kiegészítővel vagy csak közszoóval kifejezett, „névtelen” formák is.

A személynévkutatás terén a szólító- és említőnevek definiálása mutathat rokonságot a fenti meghatározással. Ördög Ferenc Személynévvizsgálatok Göcsej és Hetés területén című monográfiájában (Ördög 1973) szólítóneveket és említőneveket különböztet meg. Oppozíciója egy adott közösség által a szóbeliségben használt nevekre épül, és a két fogalom feltételezi egymást. A szólítónevek a szóbeli névrendszer tagjaiként működnek, legyenek azok keresztnévek, becenevek, családnevek vagy ragadványnevek, illetve foglalkozásra, tisztségre, társadalmi állásra utaló névhelyettesítők (Ördög 1973: 80). Igaz, az utóbbiak kapcsán megjegyzi, hogy ezek a *bácsi, néni* típusú névkiegészítőkhöz hasonlóan az ő felfogásában nem tekinthetők neveknek. A szólítónevek kapcsán nem hangsúlyozza a beszélő és a hallgató, illetve a megnevezett személy beszédhelyzetben való szerepét, viszont az említőneveket már kifejezetten a beszédhelyzetben funkcionáló szereppel definiálja: a terminus olyan névhasználatra utal megfogalmazásában, amikor a megnevezett, a névviselő az adott szituációban „nincs jelen, de róla beszélnek, őt hozzák szóba” (Ördög 1973: 150). Ez a meghatározás, bár a névhelyettesítőket, névkiegészítőket marginális elemeknek véli a névvel történő utalásokhoz képest, mégis kiindulópontként szolgálhat a megszólítások és említőformák értelmezéséhez.

Írói névadási stratégia lehet a fentiek mellett maga a névhelyettesítő megnevezésekkel összefüggő névtelenség is, amelyhez többféle funkció társítható az írói szándék szerint. Ezeknek a kifejezéseknek a vizsgálata összefügg a nevet helyettesítő, rangra, korra, nemre utaló nyelvi elemekkel, tehát a névtelenséget megvalósító megszólításokkal és említésekkel. A névtelenséghez mint stratégiához műfaji jelleg is társítható – ez indokolja a regény és a novellák együttes vizsgálatát, a bennük alkalmazott írói névadási stratégiák összevetését jelen tanulmányban. A novel-

lákban ugyanis gyakran csak a főszereplő vagy egy-két fontosabb szereplő kap nevet, a többiek csak valamilyen nézőpontból, perspektivizált módon neveződnek meg különféle név helyett álló, életkorra, foglalkozásra, társadalmi rangra utaló elemekkel. A narrációban vagy a megszólításokban használt nyelvi elemek is perspektivikusak, más-más nézőpontból konstruálódhatnak meg és értelmeződhetnek.

Ahogy Tolcsvai Nagy Gábor fogalmaz a megnevezés változatai kapcsán: a megnevezés része a „befogadás és alkotás egymással összefüggő folyamatainak” (Tolcsvai Nagy 2004: 144). Kosztolányi prózai szövegeiben kiemelt fontossága van ennek: műveinek írói stratégiái a szereplők megnevezése és említése terén is – mind a narrációban, mind a szereplőkhöz köthető beágyazott megnyilatkozásokban – számot tartanak a jelentésképző olvasói értelmezésre a jelentések nyitottságával. Erre a jelenségre világít rá Szegedy-Maszák az Esti Kornél-történetek kapcsán: a szerző „társalkotóvá lépteti elő a befogadót” (2010: 345). Tolcsvai Nagy a két háború közötti babitsi lírával való összevetésben arra jut, hogy Kosztolányi a „jelentések összjátékának mind tömörebb és mind mélyebb kidolgozásával erőteljesebben a nyelvalkotás lehetőségét mutatja föl, a nyelv határait, megkerülhetetlenségét fölismerve” (Tolcsvai Nagy 2004: 84). Ez a jelentések összjátékával és azoknak a befogadói értelmezés számára meghagyott nyitottságával jellemezhető írásmód hangsúlyosan jelen van Kosztolányi szépprózai műveiben is, és ahogyan látható majd, maga után vonja a vizsgált nyelvi jelenségek kutatásában egy pragmatikai megközelítésű szemléletmód alkalmazását.

1.2. A funkcionális kognitív pragmatikai szemléletmód a megszólítások és említőformák vizsgálatában – a vizsgálatban alkalmazott megközelítés alapjai

A megszólítások és említőformák vizsgálatában fontos szerepet tölthet be a funkcionális kognitív pragmatikai szemléletmód, amely szerint a világ fiziológiai meg tapasztalása beágyazódik egy olyan társas, szociokulturális gyakorlatba, amelyet az emberek közös, társas tevékenysége alakít ki (Tátrai 2011: 19).

A vizsgálatban alkalmazott szemléletmód alapja, hogy a nyelv és a nyelvhasználat, így a névhasználat és a név helyett álló elemek is szociokulturális beágyazottságúak. A nevek – így a megszólítások és az említőformák – nem függetlenek a világról való tudásunktól, és a használatuk sokrétű, begyakorlott tudása van ezek szerepéről és működéséről a társas nyelvi cselekvések során. A névhasználat, a megszólítások, említések használata társas közegben valósul meg (a szép-irodalmi szövegek esetében főként olvasás útján): az író a megválasztásukkor, a szövegben történő névadási és névhasználati stratégia alkalmazásakor a név szociokulturális volta révén a megnevezésről való ismereteket tulajdoníthat az olvasónak (vö. Slíz 2014; Páji megj. e.). A névhez kapcsolódó ismeretek, szubjektív olvasói asszociációk és interpretációk a név jelentésrétegének képlékeny részei (Farkas 2014).

1.2.1. A nyelv interszubjektív megismerő és interperszonális kapcsolatteremtő metafunkciója

Tolcsvai Nagy említi Kosztolányi nyelvvel való tudatos foglalkozása kapcsán, hogy a szerző „egyszerre érvényesíti a nyelvi alkotóképességet és a nyelvi rendszer közösségre kidolgozott konvencionális tudását” (Tolcsvai Nagy 2013: 519). A jelen tanulmányban tárgyalt nyelvi jelenségek vizsgálatában megállapítható, hogy a fenti kijelentés fokozottan érvényes a szerző műveiben a különböző beszédhelyzetekben alkalmazott név- és megszólításhasználatra, illetve az említőformák alkalmazására is, valamint azokra az esetekre, amikor a szöveg ezek használatára reflektál valamiképpen. A megszólítások és egyéb, név helyett álló elemek természetesen nem önmagukban jelennek meg, hiszen amellett, hogy az emberek egymás számára hozzáférhető világreprezentációkat hoznak létre, személyközi kapcsolataikat is alakítják (Tátrai 2011: 19). Azaz megnyilatkozásaikban az interszubjektív megismerő és az interperszonális kapcsolatteremtő funkció párhuzamosan van jelen, és amíg egyikben a megismerő jelleg kerül előtérbe, addig másokban a kapcsolatteremtő és -fenntartó jelleg dominál (Tátrai 2011: 40). A megszólítások és említések esetében inkább az interperszonális metafunkció a domináns.

A diskurzusokban tehát ez a két funkció, azaz a nyelv interszubjektív megismerő funkciója, amely a tapasztalatok perspektivikus megkonstruálásnak funkciója, és az interperszonális kapcsolatteremtő metafunkció, amely a személyközi viszonyok kialakítására és fenntartására szolgál, nem válnak el egymástól, egyszerre vannak jelen (Tátrai 2011: 36–7), és a szépirodalmi művek létrehozása során az alkotói stratégiák is számolnak ezzel a ténnyel.

1.2.2. Perspektivikusság, implicit jelentés, metapragmatikai tudatosság

A megszólítások és említőformák vizsgálatánál a névkiegészítők, nevet helyettesítő elemek szocioonomasztikai megközelítése mellett indokolt lehet a konvencionális kognitív megközelítésű pragmatikai kiindulópont. A pragmatika a nyelv működését annak használatából kiindulva magyarázza, a nyelvi egységeket pedig társadalmi, kulturális és kognitív szempontok együttes alkalmazásával abból a szempontból vizsgálja, hogy milyen szerepet játszanak az egymással interakcióba lépő, diskurzusokat folytató emberek nyelvi tevékenységében. Ebben a felfogásban az emberek saját, kontextusfüggő kiindulópontjukat érvényesítve folytatnak diskurzusokat egymással, és az, hogy saját nézőpontjukból konstruálják meg a megnyilatkozásaikat, lényegi befolyással van a jelentésképzés lehetőségeire is (Tátrai 2011: 9, 17). A pragmatika elsősorban nem a nyelvi formákhoz, a szavakhoz és a mondatokhoz többé-kevésbé stabilan kapcsolódó, hanem a megnyilatkozás folyamatában dinamikusan létrejövő jelentést vizsgálja (Tátrai 2011: 16), így alkalmas Kosztolányi prózai műveinek a megközelítéséhez is. A vizsgált művek ugyanis olyan jellegű szövegeknek tekinthetők, amelyeknek létrehozásakor minden bizonnyal az írói stratégia része lehetett a nyitott, a befogadói értelmezésre számító jelentésképzés. Mindemellett a megszólítások kutatása a jelenség

elsődlegesen szóbeliséghez köthető jellegéből kifolyólag szintén indokolja a pragmatikai megközelítésmódot. A diskurzusok során a megnyilatkozó és a befogadó fél társas együttműködéseként létrejövő, az adott diskurzusvilághoz illeszkedő, esetenként kölcsönösen alkalmazott nyelvi egységekként tekinthetünk a megszólításokra, amelyek segítségével személyközi kapcsolataikat alakítják a beszélők.

A vizsgált művekben a megszólítások és az említések befogadói megértésének az alapja, hogy a nyelvi megismerés olyan referenciális jelenet megértését is lehetővé teszi, amelyet a résztvevők nem vonatkoztathatnak közvetlenül a valós világgal kapcsolatos tapasztalataik kontextusára (Tátrai 2011: 32). Az írói alkotói stratégia ezzel szemben természetesen számol ezzel a jelenséggel, vagyis azzal, hogy az emberek képesek a világot a sajátjuktól eltérő kiindulópontból is szemlélni, képesek magukat beleképzelni mások helyébe, és arra is, hogy a figyelmi jelenetet egy külső nézőpontból szemléljék (Tátrai 2011: 33). Utóbbinak kiemelt fontossága van a szépirodalmi művek befogadói értelmezése, a történetbe beágyazott szereplői megnyilatkozások befogadói újrakonstruálása során. A diskurzusokat folytató emberek ugyanis amellett, hogy egymás számára hozzáférhető világreprezentációkat hoznak létre a fent említetteknek megfelelően, személyközi, interperszonális kapcsolatokat is kialakítanak és fenntartanak.

A szépirodalmi szöveg létrehozása és befogadása kapcsán fontos szempont a fentiekkel összefüggésben az is, hogy a megnyilatkozó azáltal, hogy bele tudja képzelni magát mások helyébe, képes áthelyezni más szubjektumokra a tájékozódás referenciális központját és a tudatosság szubjektumát (Tátrai 2011: 71). Alapvetően ez a tulajdonság határozza meg a narrációba beágyazott szereplőkhöz köthető megnyilatkozásokat, a megszólításokat és az említéseket is. A prototipikus irodalmi szövegeket nem jellemzi a megnyilatkozó és a befogadó személyes kapcsolata, közvetett interakcióról beszélhetünk. Ez természetesen mind a megnyilatkozó, mind a befogadó jelentésképzésére hatással van. A szépirodalmi szöveg létrehozója megnyilatkozóként számol ennek lehetőségeivel és következményeivel az általa létrehozott világ nyelvi megkonstruálása során, míg a befogadó csak magára a szövegre, a megnyilatkozó perspektívából adott módon megjelenített nyelvi produktumra hagyatkozhat (Tátrai 2011: 78). A megnyilatkozó tevékenységgel kapcsolatban elmondható, hogy az írott szövegeket a befogadói reakcióval nagyobb mértékben számoló tervezettség, tudatosság jellemzi a szóbeli megnyilatkozásokhoz képest.

A szerző a szöveg létrehozása során kiaknázhathatja a nyelvi kifejtettség és bennfoglaltság összjátékában rejlő lehetőségeket a névhasználat és a megszólítások, említőnevek alkalmazásában is. A funkcionális kognitív pragmatikai megközelítés szerint a megnyilatkozások jelentése több annál, mint amit a megnyilatkozásban alkalmazott nyelvi egységek önmagukban jelentenek (Tátrai 2011: 101). A jelentésnek azt az összetevőjét, amely nyelviileg nem reprezentálódik, implicit jelentésnek nevezük. Az implicit jelentéssel számoló dinamikus jelentésképzés szintén lehet az írói stratégia része a szépirodalmi mű létrehozása során. Az alkotó számolhat azzal, hogy a kontextusba ágyazott, társas cselekvéseket megvalósító megnyilatkozásokkal többet közlünk annál, mint amit kimondunk. A szerző a korábban már említett, névhez kapcsolódó ismeretekkel összefüggésben többek között azzal ér el művészi hatást, hogy számít az olvasó jelentésképző értelmezésére. A befogadó az olvasottak alap-

ján támaszkodik bizonyos konvencionális háttérismeretekre, következtetéseket von le. Ehhez hozzátartozik, hogy az implicit jelentés ugyanakkor nem rögzített entitás, hanem a befogadás folyamata során formálódhat vagy formálódhat újra (Tátrai 2011: 103). Implicit jelentés létrehozható a kifejtettség stratégiai elkerülésével is, amikor a befogadói következtések a nyelvi explicit, hozzáférhetővé tett információk kontextuális értelmezésén alapulnak (Tátrai 2011: 114). A megnyilatkozói mellett a befogadói tevékenységet is jellemzi bizonyos fokú tervezés (Tátrai 2011: 117), azaz a megnyilatkozással kapcsolatos előfeltevések és elvárások, amelyek befolyásolják az értelmezői tevékenységet. A megnyilatkozó a közvetett diskurzust eredményező szépirodalmi szöveg létrehozásakor ezt is tekintetbe veszi, ezért is mondható el, hogy a prototipikus irodalmi szövegeket nagyobb mértékű tervezettség, pragmatikai tudatosság jellemzi a szóbeliséghez, a közvetlen interakcióhoz képest.

Az írói stratégia része lehet a metapragmatikai tudatosság alkalmazása is. Ez az a jelenség, amikor az elbeszélő az adott nyelvi jelenséget reflexió tárgyává teszi. Például idesorolhatók azok az esetek is, amikor a névhasználat vagy a megszólításhasználat szociokulturális beágyazottságára hívja fel az olvasó figyelmét a szöveg. A narráció része lehet például, hogy az elbeszélő valamit mond a szereplő nevééről, vagy a szereplő gondolatait közvetíti, mint amikor Édes Annának Vizu Kornél nevével kapcsolatos érzését osztja meg az olvasóval, esetleg maga a szereplő gondolkodik a saját nevééről, mint a *Borotva* (KDE. 347–50) című novellában a főszereplő. Mivel a névhasználatról, illetve annak közösségben történő működéséről az olvasó rendelkezik közösségileg ismert, begyakorlott háttérismeretekkel, képes következtetéseket levonni ezekből a megállapításokból, illetve olyan további jelentésre következtetni, amelyet a szerző nem tesz kifejtetté.

1.2.3. Kontextus és kotextus, kvalitatív megközelítés

A névtani kutatások esetében kiemelt szerepet tulajdoníthatunk a mindenkori kontextus és kotextus vizsgálatának (vö. Páji 2014; 2016b). Az általam tárgyalt jelenségek, a megszólítások és az említések pragmatikai szempontú vizsgálata is indokolja a kontextusok figyelembevételét. A pragmatikai felfogásban a kontextus nem a résztvevőktől függetlenül létező értelemtartomány, hanem dinamikus viszonyrendszer, amely a diskurzus résztvevőit, azok fizikai, szociális és mentális világát foglalja magába (Tátrai 2011: 52). A kontextus nemcsak a térbeli és időbeli viszonyokra vonatkozó ismereteket tartalmazza tehát, hanem azt is, hogy mi jellemzi a diskurzus résztvevőinek kapcsolatát, egymáshoz képest elfoglalt társadalmi helyzetét (Tátrai 2011: 52). A résztvevői szerepeket a szépirodalmi szövegekben is a személydeixis, a társas viszonyukat az attitűddeixis különböző lehetőségei teszi nyelvi jelöltté (Tátrai 2011: 61). Idesorolhatók a tárgyalt megnyilatkozások és az említőformák is.

Csakúgy, mint a nevek is, a megszólítások és említőformák is a kontextussal és a kotextussal együtt vizsgálhatók hatékonyan: ezzel összefüggésben a tanulmány elsősorban kvalitatív vizsgálati módszert alkalmaz. A megszólítások és említések számszerű összegzésénél a szöveggörnyezettel együtt vizsgálva véle-

ményem szerint beszédesebb egy kvalitatív szempontú elemzés, amely a megközelítésmód szempontjából feltűnő nyelvi elemekre koncentrálna.

Az írói névadás és névhasználat kutatását tekintve a kvantitatív jellegű vizsgálat inkább az olvasói asszociációk kapcsán hozhat érdekes eredményt. A szövegben alkalmazott nevekhez köthető olvasói konnotációk kvantitatív megközelítése számszerűsíthetővé teszi a névértelmezés, olvasói befogadás mikéntjét. A lehetséges írói névhasználati stratégiák megragadása érdekében a jelen vizsgálatban azonban a kvalitatív szövegelemzések beszédesebbek a számszerű eredményt adó vizsgálatoknál, a megszólítások és említések előfordulását és funkcióit tekintve.

1.2.4. Személydeixis, attitűddeixis

A pragmatikai szemléletmód alkalmazása indokolja ezekben a szövegekben a személydeixissel kapcsolatos attitűddeixis vizsgálatát, amelynek jellegzetes nyelvi kifejezései a magyarban éppen a vizsgált tegező és nemtegező formák, illetve a megszólító- és üdvözlőkifejezések (Tátrai 2011: 134). Az attitűddeixis a megnyilatkozó és a címzett között fennálló és diskurzusról diskurzusra létrejövő társadalmi kapcsolatot, társadalmi távolságot teszi megjeleníthetővé (Tátrai 2011: 134), ugyanakkor az attitűddeixis emellett képes a megnyilatkozónak a beszédeseményen kívül eső, harmadik személyhez való társadalmi viszonyulását is megjeleníteni az említések révén; igaz, a megszólításokhoz képest ezek kevésbé tipikusak. Az attitűddeixis felől történő megközelítéssel értelmezhető az a megszólításokat és említéseket érintő nyelvi jelenség is, amelyet Domonkosi Ágnes nézőpontváltó megszólításátvitelnek nevez (2002: 64). Az attitűddeixis felől értelmezve ezek azok a nyelvi kifejezések, amelyek esetében a társas viszonyulás deiktikus centruma a megnyilatkozó és a befogadó diskurzusában áthelyeződik egy harmadik, a beszédhelyzeten kívül eső személyre (Tátrai 2011: 147). A megszólítás tehát a harmadik személy nézőpontjából konstruálódik meg: a megnyilatkozó a megnyilatkozás során olyan kifejezést használ, amelyet a harmadik személy használhatna. A narratív diskurzusokban sokszor egyenes idézés jellemzi a beágyazott megnyilatkozásokat, így ezekben az esetekben a társas viszonyulások is a szereplők kiindulópontjából reprezentálódnak.

1.3. A vizsgált anyagról

Az alábbiakban a kutatáshoz használt szépirodalmi szövegek kiválasztásának szempontjaival foglalkozom. Ahogyan fentebb már említettem, a műfaji különbségek összehasonlítása érdekében egy regény és novellák szövegeit is vizsgálom a fenti szempontoknak megfelelően. Az író regényei közül az *Aranysárkányt* választottam. Az *Aranysárkány* bővelkedik formális és informális viszonyokban és ezeket a viszonyokat leképező nyelvi kifejezésekben. A társas érintkezés változatos relációit viszi színre a történet, így jól vizsgálhatók a személyközi, interperszonális viszonyok és azok nyelvi reprezentációi. Ráadásul a történetben az érettségi után változik a szereplő fiúk társadalmi megítélése, így a tanárokkal szemben

és egymás között használt megszólítások is módosulnak, dinamikusan újraképződnek. Ugyanakkor bizalmas megszólításokat is találhatunk a szövegben (Novák Antal családi életével kapcsolatban; a társadalmi közelség és távolság egyaránt megjelenik a történetben). A diákok által használt gúny- és ragadványnevek szintén a névhasználat társas beágyazottságáról, a jellemző, feltűnő tulajdonságon alapuló tapasztalati megnevezésről árulkodnak.

Az *Aranysárkány* az írói névadási stratégiák tekintetében feltételezésem szerint olyan típusú regény, amelyben a személyközi viszonyok sokrétűsége révén egy névtani vizsgálódás mellett beszédes lehet a név helyett álló elemek vizsgálata is, amelyek szintén jelentéssel bírnak, és csakúgy mint a nevek, a nyelvről mint szociokulturális közegekről és a benne létező nyelvhasználoról adnak információt, meghatározott nézőpontból kiindulva, perspektivikus módon. Ugyanakkor a megközelítések nem kizárólagos volta kapcsán belátható, hogy például az *Édes Anna* szövegét vizsgálva egy szemantikai jellegű névtani vizsgálat mellett lehet relevanciája egy olyanoknak is, amely a névhasználatot mint a társas cselekvés színterét kutatja. Evidens, hogy az említett regényben jellegzetes példákat találhatunk az úr-szolga viszony nyelvi leképeződéseire, valamint ennek a viszonynak a különböző aspektusaira.

A novellák közül olyan szövegeket válogattam be a vizsgálatba, amelyekben valamilyen szempontból hangsúlyosak a név helyett álló elemek, az interperszonális metafunkció, a szereplők társas viszonyulásai. A novellák pragmatikai szempontú vizsgálata némi különbséget eredményezhet egy nagyobb szöveghez képest. A fentebb már említetteknek megfelelően a novellákban terjedelmi-műfaji okokból több a névtelenség és ezzel összefüggésben a névre vagy a név helyett álló elemre mint szociokulturális beágyazottságú nyelvi megnyilatkozásra való példa, ami műfaji, szövegtípushoz köthető különbségként is értelmezhető a terjedelmesebb regényszöveggel való összehasonlításban.

Tolcsvai Nagy Gábor szerint Kosztolányi alkotásai egyesítik a spontán élőbeszéd és a tervezett, monologikus írott szöveg mondatainak a jellemzőit (Tolcsvai Nagy 2013: 520). A létrehozott mondatok teljesek, ahogyan az a tervezett, monologikus, írott szövegekre általában jellemző, ugyanakkor jól áttekinthetők, könnyen feldolgozhatók, mint a spontán, dialogikus, beszélt szövegekben alkalmazott mondatok (Tolcsvai Nagy 2013: 520), ami támogatja ezekben a szövegekben az elsősorban a szóbeliséghez köthető megszólítások és említések vizsgálatát.

2. A megszólítások és az említőformák vizsgálata mint a névtani vizsgálatokat kiegészítő kutatás

A megszólítások és említőformák vizsgálatát azért tartom indokoltnak az írói névadás és névhasználat kutatása mellett, mert ezek olyan jelentéssel bíró nyelvi elemek, amelyek névvel vagy a név helyett állnak, így az író kezében a szereplők társas cselekvésének részeként fontos nyelvi jelenségek a történet alakításában, a szereplők egymáshoz való összetett viszonyainak az ábrázolásában.

A partner jelölésére szolgáló nyelvi elemek szociolingvisztikai változóként értékelhetők (Domonkosi 2002: 4), hiszen árulkodnak a megnyilatkozó és a befo-

gadó egymáshoz viszonyított életkoráról, társadalmi hierarchiájáról, ugyanakkor – ami pragmatikai megközelítésüket is indokolja – a diskurzus résztvevőinek társas viszonyulásairól, attitűdjeiről, illetve ezek alakulásáról és beágyazott megnyilatkozásokban való viselkedésükről is.

Domonkosi Ágnes a megszólítások és beszédpartnerre utaló nyelvi elemek vizsgálata során az önálló, általa szabadnak nevezett névszói nyelvi egységeken kívül kutatása tárgyává teszi a partnerre utaló összes nyelvi elemet, vagyis az igei személyragokat és a névszói személyjeleket is (Domonkosi 2002: 5). Mivel azonban jelen vizsgálat a megnevezésre, a névre és a név szerepében álló formákra koncentrálnak, ezeket a toldalékokat külön nem vizsgálja.

Domonkosi megfogalmazásában a beszédpartnerre vonatkozó nyelvi elemek és megszólítások alapvetően abban különböznek más nyelvi elemektől, hogy elsődleges jelentésük mellett mindig van szociális jelentésük, a társadalmi viszonyrendszerben elfoglalt helyre utaló funkciójuk is (Domonkosi 2002: 52). Tehát amellett, hogy a megnyilatkozás résztvevői világrepresentációkat osztanak meg egymással, interperszonális kapcsolataikat is alakítják. Emellett használatukat tekintve az írói szándékok mentén szintén stratégiák állapíthatók meg, akár csak a névadás és a névhasználat írói felhasználását vizsgálva (vö. Páji 2016a), hiszen ezek a nyelvi elemek utalhatnak nemre (pl. *lányom, uram*), korra (pl. *az öregúr, idős Ebeczky Dezső, a kicsike*), társadalmi állapotra, szerepre, foglalkozásra (pl. *kedves tanár úr, Barabás doktor, a grófnő*), valamint a szereplő rokoni kapcsolatára (pl. *apus, kisleányom*).

Mindezek mellett azonban egyéb történetformáló eljárásokra is alkalmazhatja ezeket a szerző, amelyek a puszta névvel történő megnevezéssel nem minden esetben lennének kifejezhetők. Példának okáért a *Pacsirta* című Kosztolányi-regényben a *Weisz és társa* nevű díszműkereskedés nevét mint intézményszerű nevet a kisvárosi közösség nem csupán a boltra, hanem a tulajdonos Weisz úr megjelölésére is használja, utalva ezzel a bolt tulajdonosának a közösségben betöltött szerepére és társadalmi elismertségére. A tulajdonos beosztottjának megnevezése ugyanebben a közösségi funkció diktálta megnevezési rendszerben viszont már csak köznévvé történik, másodlagos, beosztotti szerepét reprezentálva a társadalmi hierarchiában, amely csak az adott szövegvilágban, Weisz úrhoz viszonyítva értelmezhető: „Weisz úr intett a szomorú, vézna alaknak, ki a bolt mélyében üzleti könyvek közé temetve üldögélt, lepkelággal világított üvegkalitkájában. Az kijött, a kirakatba osont, hozta a táskát, létrára mászott, új táskákat emelt le, és panaszos orrhangon megjegyzett valamit. Ő volt a *Társ*, az elkallódott, a félreismert, mellőzött Tehetség, kinek nevét nem tudta senki, és savanyú arcára a gyomorhaj volt írva” (Kosztolányi 1923/1999: 66). Ezen a ponton ezek a vizsgált nyelvi elemek összefüggnek a névtelenséggel mint rendkívül összetett és sokrétű funkcióban alkalmazható írói névadási stratégiával (vö. Korompay 1999; Slíz 2007; Farkas 2014; Páji 2016a). A fent idézett ötletet hasznosította korábban Kosztolányi az 1921-es megjelenésű *A rossz orvos* című kisregényben is, amikor a főszereplő István a *Kalmár és Társa* című fűszerkereskedésről elmélkedik ugyanebben a témában (vö. KDE. 512).

A novellák esetében Kosztolányinál – de feltehetőleg ez igaz általában véve a novella műfajára más szerzők kisprózai szövegeit tekintve is – gyakran találkozhatunk a névhasználati jelenséggel, hogy csak a főszereplő visel nevet, a mellékszereplők megnevezése például csak a főhőshöz viszonyított rokonságra utaló köznévi megnevezéssel történik, amely az adott szövegvilágban, a megnevezett főszereplőhöz viszonyítva értelmezhető, vagy valamilyen jelzős szerkezettel, ami a megnevezett egy-két tulajdonságát, például foglalkozását, társadalmi rangját domborítja ki (pl. *egy bácskai földbirtokos* – a férj az *Erzsébet* című novellában; *fia, az anya* – több szöveg esetében is). Kosztolányinál számos rövidebb terjedelmű novellában látunk erre példát, így például a *Kártya*, a *Pokol* vagy az *Erzsébet* címűekben. A *Szegény kis betegből* pedig még a főszereplő gyermek neve sem derül ki, hiszen a történetben egyedül betegsége és az ahhoz köthető családi kis zsarnok szerepe, valamint az ennek eredményeképpen bekövetkező tragédia iránti közönyössége tematizálódik (KDE. 226–31; Páji 2016a: 88).

3. A lehetséges pragmatikai szempontok alkalmazása a megszólítások és említőformák kutatásában

Ha a vizsgált novellákban előforduló nevekre, említőformákra és megszólításokra mint a megnevezés lehetséges változataira tekintünk, akkor nem nehéz elképzelnünk ezeket egy fokozati skálán vagy egy kontinuum mentén, amelynek egyik végén a névtelenség és a névmási utalás, a másik végén pedig a névvel és a név mellett álló közzói névkiegészítővel történő megnevezés áll. A két végpont között képzelhetjük el a közzói megnevezés különböző típusaival történő nyelvi utalást, míg a névvel és a névkiegészítővel való megnevezés a névvel történő azonosításhoz képest az attitűddeixis révén még többletinformációt is hordozhat a névhasználónak vagy az említett szereplőnek a megnevezetthez a megszólításban vagy említésben reprezentálódó viszonyáról (pl. *méltóságos úr*; *édes fiam*, *kedves ügyvéd úr*).

Az egyes megszólítások és említőformák kategorizálása kapcsán fontos megjegyezni, hogy ezek a nyelvi elemek nemcsak többemlék lehetnek, hanem egyúttal többféle szociológiai változóra is utalhatnak. Például a *kedves tanár úr* megszólítás, amelyet Ebeczky Dezső használ Novák Antalra az *Aranysárkányban*, utal a megszólított foglalkozására, nemére, társadalmi megbecsültségére, a megszólító megszólítotthoz való érzelmi viszonyulására. Tágabb szövegkontextusban a történetet ismerő olvasó azt is tudja, hogy Novák Antal tanította Ebeczky Dezső frissen érettségizett fiát, így a *tanár úr* megszólítás olyan kifejezés, amelyben a társas viszonyulás deiktikus centrumát a beágyazott megnyilatkozó a jelen nem lévő harmadik személyre, az ifjabb Ebeczky Dezsőre helyezi át. Azaz az ügyvéd olyan megszólítással él, amelyet fia is mondhatna a tanárnak, utalva arra, hogy az ügyvéd ebben a minőségében, tanári szerepében érintkezhetett leginkább Novák Antallal. Érdekesség, hogy a kifejezés a diskurzus jelen idejéhez viszonyítva időben is perspektivikus, korábbi állapotot idéz meg (bár ez explicit módon az adott szituációban a megszólítás tekintetében nem jelölt), hiszen az ifjabb Ebeczky Dezső az érettségi letételét követően már nem feltétlenül illeti Novák Antalt a korábbi tanár-diák viszonyt megidéző

tanár úr megszólítással. Ez olyan használat, amikor a megszólításban egy másik személy nézőpontja reprezentálódik (Domonkosi a fentebb már említett *nézőpontváltó megszólításátvitel* terminust alkalmazza a jelenségre [Domonkosi 2002]).

A fenti példa igazolja, hogy bár a különböző kategóriák megállapítása fontos lehet a megszólítások és az említőformák besorolása céljából (vö. pl. Imréné 2003; Vácziné Takács 2009), fontos látni azt is, hogy egy-egy ilyen nyelvi elem több kategóriába is besorolható: többé-kevésbé nyitott kategóriák metszéspontjában, a kategóriák halmazában helyezhető el.

A megszólítások és említőformák vizsgálatát tekintve az sem elhanyagolandó szempont, hogy jelen dolgozat kétféle funkcióban szereplő nyelvi elemet vizsgál. Bár a regények és a novellák szövegében természetesen minden megnyilatkozás az írónak tulajdonítható, a fikcióban, a regény belső szövegvilágában azonban elkülönítendő a szereplőknek tulajdonítható, beágyazott és idézett dialógusokban megjelenő megszólítások és említések. Míg a narrációban történő említés inkább köthető egy bizonyos szempontú elbeszélői szöveghez, az írói stratégia részeként utalva az elbeszélő elmondottakhoz való viszonyulására, ugyanakkor a kiindulópontok áthelyezése révén megjeleníthet szereplői viszonyulást is. Gyakori eljárás Kosztolányi szépprózai szövegeiben, ahogyan általában a tervezett szépirodalmi szövegekben is, hogy a narrációban a szereplők nézőpontjából reprezentálódó lehetséges megszólítások mennek át a narrációba említőnévként. Az a kiindulópont, amelyből a megnyilatkozás térbeli, időbeli, személyközi viszonyai reprezentálódnak, az úgynevezett referenciális központ áthelyeződik a szereplőre. Ezt láthatjuk például a *Pesztra* című Kosztolányi-novellában, ahol a főszereplő kislány által foglalkozásának és társadalmi állapotának megfelelő, a munkaadóra használható említések mennek át a leíró-magyarázó narrációba is a szóban forgó szereplőkre használt említőformaként: „nagy, komoly írások, csupa vonal és csupa fontos szám, az úr munkája, aki reggel korán a hivatalba megy. Azután a fehér pamlagon két selyemszoknya, kék és sárga, a nagyságos asszony ruhája. [...] Ezen a reggelen különösen csodálkozott egy vastag aranypénzen, mely lila bársonyokban volt elrejtve. Vigyázva megnézte elől-hátul és elgondolta, milyen jó az uraknak, akik az aranyat ily nagy darabokban tartogatják itthon” (KDE. 64).

4. A megszólítások és említőformák az *Aranysárkányban*

A megszólítások és az említések egymással összefüggő lehetséges kategóriáit a fent elmondottaknak megfelelően, aktuális megvalósulásonként több kategóriába sorolhatónak tartom a dolgozatban alkalmazott pragmatikai szemléletmód alapján, így jelen dolgozatnak nem célja az egyes kategóriák minél pontosabb megállapítása és a szövegben található minden egyes ilyen típusú nyelvi elem besorolása. Ehelyett jellemző írói eljárásokat, valamilyen tekintetben szemléletes példákat igyekszem bemutatni és elemezni, a kontextus és a kotextus alapos vizsgálatával összekapcsolva, így megállapítva a megszólítások és az említőformák sokrétű szerepét és hatását a vizsgált szövegekben.

4.1. A főbb vizsgált jelenségek

Elsőként az *Aranyrákány*ban található megszólítások és említések néhány jellemző példáját mutatom be. Ezek jól illusztrálják, milyen összetett és az egész szöveget átható viszonyok ábrázolására képes őket használni az író, miközben a történet elbeszélő jellegű ábrázolása mellett a beágyazott szereplői megnyilatkozásokon keresztül a résztvevők társas viszonyait is fenntartja, és dinamikusságukban ábrázolja. A vizsgált szöveg változatos példaanyagot szolgáltat, mert az események előrehaladtával dinamikus változásában megjeleníti a korabeli tanár-diák viszonyt az érettségi előtt és után, a diákok egymás közötti, valamint a tanárok általi érettségi előtti és utáni megszólításait, valamint betekintést kaphatunk a diákok által a tanárookra használt ragadványnevek, említőnevek „rendszerébe” is. Mindezek mellett a regényben többféle informális viszony megszólításait és említőneveit is vizsgálhatjuk, például a tanárok egymás között használt megszólításait, Novák Antalnak és lányának, Hildának az egymásra alkalmazott nyelvi kifejezéseit, Novák Antal és Pepike unokaöcs-unokanővér rokonsági viszonylatban használt megszólításait, valamint a bukott diákok egymásra alkalmazott közösségteremtő nyelvi kifejezéseit.

Beszédesek azok az életkori és élettapasztalatbeli vélt vagy valós különbségeket tükröző nyelvi kifejezések is, amelyeket Novák Antal és az idősebb barátnő (eredetileg Hilda elhunyt anyjának barátnője), Flóri néni használ a Hildával való kommunikációban.

4.2. Az életkorra történő utalás a megszólításokkal és említőformákkal

Hilda szökése után kiderül az olvasó számára (Novák Antaltól tudjuk meg), hogy a lány még tizenhét éves sincs. Az, hogy Hildát az egyéb felnőttkori szereplők, de még maga az apja is a gyermekkor és a felnőttkor határán lévőnek, de mégis inkább még gyermeknek gondolja, igen gyakran reprezentálódik a szövegben megjelenő megszólításokban. Emellett természetesen ezek a nyelvi kifejezések attitűddeixisként is működnek, emotív funkcióval bírnak, érzelmileg motivált megszólítások, ugyanis kifejezik Novák Antalnak a lányához való érzelmi viszonyulásait, aktuális szituációban megnyilvánuló értékelését is. Novák Antal *kislányomnak*, *kisleányomnak* szólítja leggyakrabban Hildát, de az apa említett, aggodalommal vegyes dilemmája lánya érettségére vonatkozóan már regénybeli első közös jelenetükben tematizálódik: „Milyen rendetlen vagy. *Kislány*, *nagylány*. Lompos vagy. Nem szégyelled magad?” (AS. 38). Novák Antal nemegyszer használ a lányára olyan kifejezést, amely a felnőtt nézőpontjából kissé feddőleg minősíti, ugyanakkor infantilizálja is a lányát: „Te kis *holdkóros* – megfenyegette. – Ne tedd tönkre a szép, fiatal életed” (AS. 110); „A tésztahoz alig nyúlt. – Nem jó? – érdeklődött Novák. – Karbolízú. – *Csacsi* – felelte az apja mosolyogva” (AS. 42). A Novák által Hildára alkalmazott sokféle megszólítás is hangsúlyozza kapcsolatuk bizalmasságát, ami a történet szempontjából Novák részéről a társas viszonyulás tekintetében kifejezhet egyfajta ellensúlyozást is, hiszen az elbeszélés előrehaladtával megromlik a viszonyuk. Domonkosi hangsúlyozza, hogy

minél bizalmasabb egy kapcsolat, annál többféle megszólítás használható a partner megnevezésére, ráadásul az aszimmetrikus viszonylatokban a fölérendelt fél általában többféle megszólítási módot használ (Domonkosi 2002: 66).

Hilda mindig *apus*nak nevezi Novákot, ami játékos és bizalmas, ugyanakkor szintén kissé egy gyerektől elvárható megszólításként hat, ez lehet rögzült, kisebb kora óta használt kifejezés. Novák Antalhoz hasonlóan Flóri néni is gyakran él a Hildával való kommunikációban a lányra mint gyermekre utaló minősítő kifejezéssel (vö. Vácziné Takács 2009: 321): „Ugyan, *te számár*” (AS. 44), „Ó, *de bolond vagy, Hilda* [...] Nem lehet bírni veled” (AS. 45). Flóri néni nézőpontja, a társas viszonyulásra vonatkozó, áthelyezett referenciális központként megjelenik a narrációban is, még hozzá életkorra utaló említő forma révén: „Mióta Novák megtiltotta, hogy a *fiatalok* találkozzanak, nem bírta elviselni szenvedésüket, megesett rajtuk az ő jó szíve. Szerette a *fiatalokat*, kik helyette élnek, s a fiatalságot, mely már elröpült fölötté” (AS. 45).

A Hildával való találkozáskor Flóri néni úgy utal magára, hogy a megnevezésben Hilda nézőpontja jelenik meg a társas viszony deiktikus centrumaként, mint ahogyan ez a kisgyerekekkel való kommunikációban figyelhető meg felnőttek részéről: „Hilda, mindent mondj el a *Flóri néninek*” (AS. 44). Hilda se nem gyermek, se nem felnőtt státusa a vendégségben is megmutatkozik; ugyan már nem ültetik a „macskaasztalhoz”, mint két évvel korábban, a nagyokkal étkezik, de nem tekintenek rá még igazi felnőtt hölgyként: „üdvözölte Ábris igazgató nénit meg Nyerge nénit, *ő köszönt először* a tanároknak is, kik *jöttére nem keltek föl*. Nem jutott eszükbe, még a legényember helyetteseknek sem, hogy ez a *kis fruska* több figyelmet érdemelne, olyan kedvességet, mely már a nőket illeti meg” (AS. 61).

4.3. A személyközi viszonyok megjelenítése a megszólítások és említőformák révén

Jól megfigyelhető a megszólítások terén is, hogy kevés olyan szereplő van a regényben, akivel igazán bizalmas viszonyt ápol Novák Antal, akiben igazán megbízik. Ilyen szereplő a regényben Pepike, Novák hajadon unokanővére. A narráció is utal rá, hogy a pártában maradt Pepikére a rokonok mint afféle mindenese segítségre tekintenek. Ez kifejeződik a vele szemben használt megszólításokban is, amelyekben a Pepike megnyerésére irányuló, érzelmkifejező kedveskedő kifejezések szerepelnek: „Ő már megszokta, hogy a rokonok csak akkor keresik, amikor baj van, vagy valamit kérnek tőle: »*Pepike, lelkem*, nem jönnél el?« »*Pepike, édes*, képzeld, a kislányomnak kanyarója van, lakj nálunk egy darabig.« »*Pepike, szívem*, jöjj el a lakodalomba, segíts kicsit a konyhában»” (AS. 165).

Hasonló kifejezéseket használ Novák Antal is nőrokonának megszólítására (*szívem, lelkem, Pepikém*), és bár ő is Hilda eltűnése után hívja magához, ennek ellenére sincs oka az olvasónak azt feltételezni a kontextus alapján, hogy ne lenne közöttük igazi szeretetteljes rokon viszony. Pepike leggyakrabban *Tóniként* szólítja meg Novákot. Ez a családias becéző forma a diákok általi használatban válik érdekessé. Ők természetesen csak egymás között említik így Novákot, de a kissé

gúnyos, ironikus beczésnek éppen a bizalmassága utal arra, hogy bár a tanár-diák viszony hierarchikus és formális, a diákok szinte úgy ismerik már Novákot, mint egy barátot vagy családtagot: „Micsoda egy muris dolog: *Tóni* ágyban fekszik iskolaidő alatt is. Halála kacagták magukat” (AS. 34). Ezzel az említéssel a diákok az egymás közötti interakciók során tulajdonképpen a tanár-diák hierarchikus viszonyban reprezentálódó elvárt távolságtartó, tiszteletteljes társas viszonyulást sértik meg implicit módon.

A narrációból értesülünk arról is, hogy a diákok két „csúfnevet”, ragadványnevet használnak Novákra, de ezek nem időtállóak, mert egyik sem tudta igazán megragadni a tanár valamely egyértelműen azonosító jellegzetességét: „Két csúfnévvel is rendelkezett, jelül annak, hogy egyik se ragadt rá, s nem tudták eltalálni az igazit. *Kobaknak* hívták a szép koponyája miatt, és *Butykosnak*, nem tudni, miért. Az iskolából távozó diáknemzedékek nem is adták át az ifjabbaknak, mint a többi tanárokét, kiknek modorosságát szerencsésen és maradandóan megbélyegezték” (AS. 33). Ez a szövegrészlet utal a megnevezésnek arra a tulajdonságára, hogy a névben a megnevezettnek csak egy-egy tulajdonsága reprezentálódhat, és idővel annak a konkrét motivációja is feledésbe merülhet a nevet használó vagy csak ismerő közösség számára.

A másik olyan szereplő Pepike mellett, akit kifejezetten kedves megszólításokkal illet Novák, és az érettségi után a társadalmi közelséget, a közelítő viszonyulást fejezik ki hozzá intézett megszólításai, az az egyik, őt meglátogató, frissen érettségizett tanítványa, Glück Laci: „...jőjjön *Laci fiam*”, „Tessék, *édes fiam*, jőjjön be, ide”, „De *kedves fiam*...” (AS. 211, 218). Megveretése után Novák Antal nehezen, de rászánja magát, hogy elmenjen Ebeczky Dezső ügyvédhez. Az ügyvéd a már fent említett „*kedves, jó tanár úr*”, „*aranyos tanár uram*” kifejezést használja rá többször, míg ezt Novák a pozitív viszonyulás érzékeltetésére „*kedves ügyvéd úr*” kifejezéssel viszonzozza, amikor arra kéri Ebeczkyt, hogy bizalmasan kezelje az ügyét (AS. 248).

A kedveskedő, bizalmas viszony és megszólítás összefüggő voltára jó ellenpélda a tanárcsaládok által tartott „kedélyes összejöveteleken” a tanárnék egymás között alkalmazott, kényszeredett *édesem* megszólítása, amely a tettettett érzelmi viszonyon kívül egyenrangú szerepükre is utal impliciten, férjük társadalmi szerepéből fakadóan. A narráció jól ábrázolja a megszólítás mögött meghúzódó valós viszonyulását: „Édesemnek» hívták egymást, de ha megláttak egy teafőzőt, egy cifra kést, mely nekik nincs, elszomorodtak, s hazamenvén szemrehányást tettek uruknak, hogy ők semmit sem vesznek, és mindaddig nem nyugodtak, míg be nem szereztek” (AS. 61).

A diákok és a tanárok magázzák egymást a tiszteletet megkövetelő és a hierarchikus viszonyt nyelviileg leképező formális közvetlen interakciókban, valamint az érettségiig az egymásra alkalmazott megszólításokban is tartják az őket kötő alá-föle rendelt, a tiszteletet nyelvi kifejezésekben és egyéb gesztusokban is kifejező viszonyt. Jól illusztrálja a tanárok közötti különbséget és azoknak a diákok körében történő eltérő megítélését, hogy Novák nem kiabál velük, mégis félnek tőle, Fóris viszont nem éppen tiszteletteljes, fölérendelt pozícióját kihasználó minősítő kifejezésekkel illeti őket a becsengetés előtti sárkányeregetéskor: „*Csürhe*.

És ezek a nagy kamaszok is. *Vén szamarak*. A nyolcadik. Persze, a nyolcadik. Szégyelljék magukat” (AS. 21). Novák a regénycselekmény folyamán egyszer ragadtatja arra magát, hogy több ilyen minősítő kifejezést használjon egy diákra, Liszner Vilire. Tulajdonképpen ez a nagyon kérdéses, többértelmű jelenet képezi a regény tetőpontját, amelytől kezdve már a végkifejlet felé halad a cselekmény. A jelenet többféle nézőpontból történő olvasatot is lehetővé tesz, az író által a jelenetben közvetített beágyazott megszólítások pedig jól érzékeltetik a továbbiakban még inkább elmérgesedő tanár-diák viszonyt. A jelenet egy olyan megszólítással kezdődik, amely még nevetésre enged okot a diákok körében, ugyanis Novák *Liszner Vilmos* néven szólítja fel Vilit felelni. A derűtség oka, hogy ezt a hivatalos megnevezést a diákok egymás között sohasem használják Vilire: „Enyhe derűtség suhogott át az osztályon, melyet Novák nem értett. Nem *Liszner Vilmos* volt az, hanem *Liszner Vili*, a *Vili*. Ki nevezi azt *Liszner Vilmosnak*” (AS. 115). A felelés során Vili nem tud a kérdésekre válaszolni, és tetszőleges témát sem tud kiválasztani a tananyagból, így egy idő után Novák Antal elveszti a türelmét, a megszólítások terén is kifejezi fölérendeltségét: „Mibe zavarodott bele, *fiam*? Hisz eddig még ki se nyitotta a száját” (AS. 118). Novák további türelmetlenkedésére Vili, igaz, csak magában és félhangosan, de tegező formákkal illeti Novákot, csak kimondatlanul, de a tegező formával megsérti a hierarchikus, a társadalmi távolságot eredetileg nyelvileg is leképező viszonyt: „*Neked* minden olyan egyszerű. [...] *Neked* minden érdekes” (AS. 119–20). Amikor Novák megszegyeníti Vilit a többiek előtt, Vili udvariasan, de az egyenlőtlen viszonyra utaló *tetszikelést* használva megkéri, hogy ne tegye ezt: „...ne *tessék* engem nevetségessé tenni, *tanár úr*. Nem bírom, nem bírom” (AS. 125). Novák azonban még inkább dühödött lesz a kérés hallatán, és a következő minősítő kifejezéseket tartalmazó párbeszéd játszódik le közöttük: „– *Szemtelen*. – Nem vagyok *szemtelen*. – *Bikfic*. – Nem vagyok *bikfic*. – *Melák*. – Nem vagyok *melák*. Mindenkiben megfagyott a vér. Zöldy se mert már röhögni. Ilyen jelenetek azelőtt sohase fordultak elő Nováknál, legfőlebb Fórisnál” (AS. 125). „– *Óriás* – csúfolta Novák és végignézte –, *Achilles*. Csak a tudása is ekkora volna. *Hústorony*. – Ezt ne mondja nekem a *tanár úr* [...] *Ne tessék* engem bosszantani [...] *Tessék?* Azt hiszi, félek *magától*? Nem félek. *Őn* akar érett lenni? *Éretlen*” (AS. 125). Az óra után távozó Novák Antalt, mikor már nincs jelen, újra tegező nyelvi elemekkel szólítja meg Vili, ekkor azonban már ki is mondva azokat: „*No megállj*, ezért még *szorulsz*. Csak letegyem az érettségét” (AS. 126). A sikertelen érettségi után Vili a társas viszonyulást megsértve nem köszön Nováknak, következő találkozásukkor csak sapkájához érinti ujját, Novák pedig a bizalom legalább részleges helyreállítása céljából ugyanekkor a *szervusz* tegező köszönőformával viszonzozza azt (AS. 175), amely ugyan csak impliciten, de utalhat a megváltozott, intézményen kívülivé vált viszonyukra és Novák közelítő viszonyulására.

A bukott diákok olyan túlzó és sértő minősítő kifejezéseket használnak Novák Antalra, mint a *piszok fráter*; a *közönséges gyilkos gonosztevő*, az Ostor nevű szennylap pedig a *sötét tanbetyár* megnevezéssel illeti.

A diákok egymás között leginkább a családnév + becenév alakokat használják, és ezek mennek át a narrációba is (pl. *Huszár Bandi*, *Liszner Vili*, *Glück Laci*, *Varjas Jóska*), de az is előfordul, hogy valamelyik diákszereplőt inkább csak a csa-

ládneven emlegetik (pl. *Jámbor, Zöldy*). Egy-egy diáknak ragadványneve is van, például a *Packa* és *Petőfi* néven emlegetett diákokat csak ezen a két néven ismerjük meg. Feltételezhető, hogy az első is ragadványnév. Jellemző, hogy ifjabb Ebeczky Dezső, akit túlzottan komoly és eminens volta miatt nem kedvelnek diáktársai, semmilyen becéző nevet nem visel, implicit módon kifejezve ezzel a diákok vele szemben tanúsított távolságtartását; egyedül az apja emlegeti Novák Antalnak a fiához való érzelmi viszonyulást bennfoglaló *Dezsőke* néven. Érdekes viszont, hogy egy fiatal tanárnak, aki közel áll a diáksághoz, van becéző neve is a társadalmi közelség és a pozitív társas viszonyulás nyelvi leképeződéseként: „*Biró Gyurka* volt, az *áldott, angyali Biró Gyurka*, minden diák pártfogója, ki az összekötő kapcsot alkotta tanári kar és ifjúság közt, a magyar nyelv tanárja” (AS. 76). Ez a mondat arra is jó példa, hogy az író által alkalmazott említőforma alkalmas lehet például a közösség, jelen esetben a diákközösség rokonszenvének a kifejezésére is. Gyakori az az eljárás, hogy az író nem beszélgeti szereplőit, hanem a narrációban tükrözi véleményüket, gondolatukat, viszonyukat egy másik szereplőhöz azzal, hogy a társas viszony deiktikus kiindulópontját áthelyezi rájuk. A továbbiakban a megszólítás fontosságára irányítja a figyelmet az elbeszélő, mert míg a többi tanár magázza a diákokat, addig „*Biró Gyurka mindenkit tegezett*” (AS. 76).

Hilda és Csajkás Tibor tegeznek egymást, de a gyakori találkozók megszakadása után, amikor az utolsó találkozó alkalmával, az érettségit követően Tibor a végső búcsúra megy Hildához, a komolyság és a távolság érzékeltetésére magazzák egymást, utalva kapcsolatuk megváltozására és a távolodás kifejezésére. Hilda így köszön el tőle: „*Isten vele*” (AS. 145). Amikor azonban Hilda kéréllőre fogja a dolgot, már újra tegező formát használ, utalva a kapcsolat bizonytalanságára, a helyzet el nem döntött voltára is: „*Ne menj el! Vigy magaddal!*” (AS. 146).

Az érettségi eredmények kihirdetése után a főigazgató már az *uraim* megszólítást alkalmazza az érettségizett diákokra, és a narráció is kiemeli ennek a megszólításnak a kiérdemlését: „*Uraim, uraim. Halljátok-e? Kéjes, borzongató érzés ez [...] Már urak vagytok, urak mindnyájan. Te is, Zöldy, hiába röhögsz ott, nyomorfi, te is úr vagy, az istenfádat*” (AS. 148).

4.4. A névtelenség az *Aranysárkányban*

Névtelenségre, egyfajta névtabura is találunk példát a szövegben. Az első eset, amikor Hilda ellátogat Flóri nénihez, hogy ott találkozhasson Tiborral. Ebben a jelenetben a találkozó titkossága úgy jelenik meg, hogy a párbeszédükben Tiborra utalva nem mondják ki a nevét, csak névmási formával, deiktikus elemekkel utalnak rá: „*Találkozni kell vele. – Itt? – Idejön. [...] – Mondd, nagyon szeretitek egymást? [...] – Ma láttam. – Mikor? – Délben. Erre ment. Bizonyosan téged keresett*” (AS. 44). A név elhallgatását tekintve ehhez hasonló az a jelenet, amikor Novák Antal azon kapja Tibort, hogy titokban náluk tartózkodott. Ekkor Novák Antal Tiborhoz szólva nem mondja ki Hilda nevét: „*Ez bűn önmaga ellen, énelle-nem – és ezt már gyorsan mondta –, bűn őellene is*” (AS. 89).

A fent idézett példaanyag jól igazolja, hogy egy regényben milyen sokrétű szerep juthat a szerző által a társas viszonyulás ábrázolására és dinamikus változására alkalmazott megszólításoknak és említőformáknak. Ez a műfaj lehetővé teszi, hogy tágabb szövegösszefüggésben alkalmazza ezeket az író, implicit módon részletesen ábrázolja a szereplők viszonyát ezekkel a nyelvi kifejezésekkel is.

5. A megszólítások és az említőformák a novellákban

Ugyan a novellákban használt megszólítások és említőformák jellegükben nem térnek el a nagyobb terjedelmű szövegekben alkalmazott hasonló nyelvi elemektől, de az megállapítható, hogy a rövidebb szövegekben kevesebb az író lehetősége, hogy megszólításokkal és említőformákkal árnyalja a szereplők viszonyát. Ennek ellenére azonban egy-egy ilyen kifejezés alkalmazása beszédes lehet a novellákban is.

Az *Öregurak* című novellában a narrációban használt említőnevek között hangsúlyosak az életkorra utalók, mint a „két félénk, különös öregecske” (KDE. 204) vagy a „két öreg” (KDE. 205) típusúak, harmonizálva a novella témájával, amely röviden leginkább a letűnt ifjúság keresésében, visszaidézésében ragadható meg. A két főszereplő, a filozófus Mózes és a botanikus Dániel a fiatalkoruk óta megszo-kott néven szólítják egymást. Ezt a történetelemet Kosztolányi az írásaira olyannyira jellemző „neves”, névre vonatkozó megjegyzéssel, metapragmatikai reflexióval emeli ki: „Furcsa, hóríhorgas, kopott fiú volt ez a Dani, aki *úgy viselte diákos nevét*, mint egy kinőtt nadrágot. Csak ő öregedett meg, a *neve* nem” (KDE. 205). Az imént idézett mondatok a *Pacsirta* című regény szintén metapragmatikai jelzéssel élő szövegrészletét idézik meg: „Azóta a *név* rajta ragadt, és *viselte*, mint kinőtt gyermekruhát” (Kosztolányi 1923/1999: 12). Ahogyan a novellákra jellemző, a mellékalakok ebben a történetben is foglalkozásuk alapján vannak megnevezve, keresztnévük sem a történet szempontjából, sem a főszereplők számára nem fontos, csak jellemző társadalmi szerepük áll név helyett, jelezve, hogy nem közeli ismerősei a szereplőknek: *ősjogász, fűszerkereskedő, gyógyszerész*. A gyógyszerész kedvesének szekrénybe karcolt neve mellett (*Malvin*) kivételt képez ez alól az a *Mari* nevű lány, akit vendégségbe hívnak. Ebben az esetben a névazonosság, fiatalkori vendégük nevével való azonosság kelti azt az illúziót az öregurak számára, hogy sikerült megidézni fiatalságukat. „– És képzeld, hogy hívják? – Csak nem... – De Igen. *Marinak* hívják. – Lehetetlen. Hisz ez mesés. Nem fért be a fejükbe, hogy ezt is *Marinak* hívják. Egy tündérrege minden bűbája szunnyadt ebben a *névben*” (KDE. 213). A fiatalság-öregség kontrasztot erősíti a szövegben, hogy Mari leginkább *lánycént* említődik a narrációban, míg a főszereplőket a fentebb már említett *öreg* megnevezéssel illeti az elbeszélő.

Hogy a történet mellékszereplőinek társadalmi szerepe, karaktere fontosabb a novellában, mint konkrét személye, azt az alábbi jelenet szemlélteti, amely egy újabb, névhasználatra vonatkozó, metapragmatikai tudatosságra utaló, reflexív kijelentést tartalmaz: „– Nézd csak a piros kislányt a piros labdával, a piros napernyővel – kiáltott Mózes. – Emlékszel még rá? Minden reggel meglestük egyszer, hogy nyitja ki liliputi napernyőjét a napsugarakban. Akkor kilencéves volt. Mos-

tan is annyi. *Ne keresd, hogy kicsoda, ne kérdezd a nevét, nincsen is neve és kora sincs, mindig volt és mindig lesz s mindig ugyanaz*” (KDE. 216).

A *Verpeléty* című szövegben az elbeszélő képzeletbeli megszólításokat intéz az általa a pályaudvaron hallgatott két beszélgetőhöz, valamint a számára teljesen ismeretlen, a két beszélgető által említett Verpelétyhez (KDE. 274–9). Ahogyan a beszélgetést hallgatja az elbeszélő, az alábbi mondatot olvashatjuk mint gondolatbeli monológot: „Úgy döngötte, hogy biztosan belefájdult a szegény-szegény, hektikás melle, zörgött is, mint valami rossz harmonika. Szerette volna megfogni a kezét: ne bántsa magát, *tanító úr*” (KDE. 275). A Verpeléty felkeresésén gondolkodó elbeszélő egymással ellentétes lehetőségeket vet fel: hogyan jelenhetne meg nála, egyúttal hogyan szólíthatná meg. Gondolkodik az udvarias, ismeretlentől elvárható bemutatkozáson: „Leghelyesebbnek látszik az, hogy úgy, ahogy vagyok, felkeresem őt, megmondom igazi *nevem*, és elárulom neki, mit láttam. *Igen tisztelt tanfelügyelő úr*; ismerem önt hírből, méltányolom pedagógiai érdemeit” (KDE. 277). Másik lehetőségként arra gondol, hogy ráront, és megöli, esetleg újságíróként látogatja meg, és ráijeszt. Ehhez az elképzeléshez indulatos képzeletbeli megszólítások kötődnek, amelyek az ismeretlenhez való lehetséges társas viszonyulásokat konstruálják meg újra meg újra: „Halj meg, *zsarnok*. [...] *Vérszopó tirannus, özvegyek és árvák sanyargatója, ártatlanok hóhéra*, most elpusztulsz [...] kilyukad a hájad és szétfröccsen a véred, *címeres gazember*. [...] Mondd, *tata*, mi van azzal a szegény tanítóval? Kírom a *neved* az újságomba, a tollamra tűzlek mint egy beteg legyet” (KDE. 277–8). A történet végén az eszmefuttatást azzal zárja az elbeszélő, hogy tulajdonképpen nincs semmi köze a két tanítóhoz, így hát elbúcsúzik tőlük, lezárja az elképzelt lehetőségek latolgatását: „*Isten veletek*, két tanító, *te sovány és te is, kövér*” (KDE. 279). Az elbeszélő képzeletében különféle bizalmas pozitív és negatív minősítő, társas viszonyulás tekintetében távolító és közelítő megszólítások tarkítják a valóságban létre nem jövő beszélgetést. A valódi helyetti képzeletbeli bizalmasságot hangsúlyozza, hogy az elbeszélő számára a történet szerint nem derültek ki a beszélgetőtársak nevei, csak *sovány* és *kövér tanító* megkülönböztetéssel illeti őket.

Kosztolányi szépprózai szövegei között gyakran találunk olyat, amely a fentihez hasonlóan valamilyen módon reflektál a szövegben felbukkanó névre vagy névviselésre, de olyan is akad az életműben, amelyben a tegeződés-magázódás kérdésköre mint szociokulturális megnyilvánulás, mint interperszonális kapcsolatteremtő funkció tematizálódik. Ilyen többek között a *Hínár* című novella, amelyben az egyik főszereplő neve már az első mondatban kiderül: „*Ágoston*, mikor bement a kávéházba, meglepődve látta, hogy a törzsasztalánál valaki ül” (KDE. 394). A szöveg érdekessége, hogy a másik fél nevének hiánya, a karakter meghatározatlansága, idegensége végig megmarad a szövegben, leginkább *ismeretlen úrként*, *idegenként* említődik (KDE. 395), éreztetve Ágoston óvatos társadalmi távolságtartását, amely nyelvileg is leképeződik a történetben. A szöveg azzal, hogy Ágoston nem emlékszik az idegen úr nevére, mintha azt sugallná, hogy a főszereplő igyekezne elfelejteni, figyelmen kívül hagyni a pusztá jelenlétével zavaró idegent, azaz a szerző egy fentebb már említett jellegzetes „neves”, metapragmatikai tekintetben reflexív megjegyzéssel érzékelteti a szereplők személyközi viszonyát: „*Nevét* már elfelejtette, de egyáltalában nem fontos, soha életében sem akarta megjegyezni” (KDE. 396). A távolságtartást és „az ide-

gen” személyének kellemetlen voltát, valamint esetlegességét Ágoston szemében jól érzékelteti a magázódásból tegeződésbe való átlépés nehézsége, amely utal a kapcsolat bizonytalanságára és Ágoston távolságtartó társas viszonyulására. Tolcsvai Nagy jegyzi meg a magázó formák kapcsán, hogy sajátos esetet képeznek, ugyanis egyszerre mutatnak közelre és távolra a beszélő és a megszólított közötti távolság érzékeltetésére (Tolcsvai 1999: 157). Egy alkalommal, amikor „az idegen” véletlenül letegezi Ágostont, a kialakuló kényszerű helyzetben az illem érdekében elkerülhetlenné válik a tegeződés felajánlása: „Érzem, hogy háborgatlak – és itt elpirult a tegező nyelvbötlés miatt –, bocsánatot kérek, azt akartam mondani, hogy háborgatom. Kínos zavarukban mind a ketten elnémultak. Ágoston engesztelően nyújtotta feléje kezét: »– Én vagyok az idősebb. Este az ágyban, alvás előtt, dühtől fulladozva gondolta el, mit tett«” (KDE. 397). A helyzet bizonytalan és kényszeredett voltára utal a történetben, hogy a tegeződést egyértelműsítő, felajánló beszédaktus nem olvasható a történetben, csak a kéznyújtás verbálisan meg nem erősített gesztusa utal rá. A narráció érzékelteti, hogy a magázódásról a tegeződésre való áttérés igen komoly lépés furcsa „barátságukban”, hiszen akit korábban észre sem akart venni Ágoston, most a tegezés gesztusa révén kell közelebb engednie magához: „Sokáig nem *tegeződtek*. A *tegeződés* olyan, mint a szerelmi vallomás. Elvben már minden megtörtént, csak arról van szó, ki nyújtja először csókra a száját. [...] röstellték a bizalmasságot, gyermekesnek találták, hogy minden mondatot »*te*«-vel vagy »*kérlek alássan*«-nal kezdjenek, inkább óvatoskodtak [...] Ágoston most már csak azért is eljárt a kávéházba, hogy tisztázza a kérdést. Egy napon szint vallott. Nyíltan *tegezték* egymást, az összecsapó szerelmesen marcangoló hevével. Új korszaka volt ez barátságuknak” (KDE. 398).

Szintén a megváltozott viszony illusztrálására szolgál a magázódás és tegeződés témája és annak dinamikus változása *A rossz orvos* című elbeszélésben. Vilma és István tegeznek egymást, majd válásuk után újra magázódásra térnek át a távolodás kifejezésekként. Amikor közös gyermekük halálának feldolgozása kapcsán többször találkoznak, újra tegezésbe váltanak – felidézve korábbi viszonyukat és családi állapotukat –, amelyet Vilma kezdeményez: „Istvánt hosszú idő múltán először *tegezte*, azóta” (KDE. 531).

Számos megszólítást és említőnevet találunk az *Alfa* című novellában is. Az érdekesség, hogy ezúttal ezek a nyelvi elemek egy ember és egy állat negatív kimenetelű történetét illusztrálják, valamint a mellékszereplők hozzájuk való viszonyulását. Érdekes továbbá, hogy a kutya, Alfa nevét hamarabb tudjuk meg a történetből, mint az új lakóét, Wohl Ödön gyorsíróét, ezzel érzékeltetve utóbbi „később érkezetttségét”, emberi mivolta ellenére a kutyát övező népszerűség és közkedveltség miatti másodlagosságát (KDE. 773). A kutya minden találkozáskor hangosan ugat Wohlra a házba való költözésekor, de ekkor még a házmester udvarias, a társadalmi hierarchiának megfelelően tiszteletteljes a gyorsíróval való érintkezésben: *nagyságos úrnak* szólítja. A cseléd két epizóddal később így csitítja a kutyát: „Kussolj, *te bolond*. Mit ugatsz?” (KDE. 774). A gyorsíró azon van, hogy megnyerje a kutya és gazdája bizalmát: „– Haragszol rám, *kutyuka?* – becázta Wohl, idéetlen édeskedéssel. – No, mondd, miért haragszol rám, *kutyinkó?*” (KDE. 775). A gyorsíró idegenségét, súlytalanságát a lakóközösségekben Kosztolányi a név szociokulturá-

lis beágyazottságára tett utalással, metapragmatikai jelzéssel érzékelteti, mégpedig úgy, hogy Alfa gazdája, Cirbusz, amikor szeretné megbékíteni a kutyát, tévedésből *Wohl* helyett *Wolli úrnak* nevezi a férfit. Ekkor még Cirbusz közelítő, pozitív érzelmi viszonyulást kifejező módon mutatja be Wohl: „*Wohl úr, a mi kedves szomszédunk*” (KDE. 778). Később a házban a gyakori ugatás kezd tarthatatlanná válni, és a lakók mérgesek lesznek Wohlra, inkább a kutya pártján vannak. A közösség Wohlhoz való negatív viszonyulását a beágyazott távolító minősítő említés érzékelteti: „– Az a *szemtelen* megint ingerli azt a *szegény kutyát*” (KDE. 780). Ekkor már a gyorsíró is harcmodort vált, így jut el a költözésig, majd a kutya megmérgezéséig: „Pipiskedve udvaroltam ennek a *ronda dögnek* s a *ronda gazdáinak*, akiknek egy pillanatig se jutott eszükbe, hogy túladjanak a kutyán” (KDE. 779).

A *Sárika és a Juliska* című novellákban kifejezetten fontos szövegszervező elemek a megszólítások. A fent elemzett novellákhoz képest érdekesség ebben a két szövegben, hogy a történetbeli elbeszélő(k) gyakran említi(k) a két becéző női névalakot, ami az elbeszélő és a nevéen nevezett személy közti kapcsolat erősségének, közvetlenségének az érzetét keltheti az olvasóban. Mindkét novella anekdotikus történetet mesél el, és a szövegben deiktikus, érzelmkifejező és empatikus, impliciten azonosulást, szolidaritást megjelenítő nyelvi kifejezések révén reprezentálódik az elbeszélő és a hallgató bizalmas viszonya: „Általában, *drágám*, sokat lehetne még beszélni a szegénységről. *Mi* csak szegények vagyunk. [...] *Nekünk* a szegénységből nincs sokunk. *Nem vagyunk* a szegénységnek se grófjai, se bárói, csak szürke polgárai. Szegény szegények *vagyunk*. [...] *Te*, most megint eszembe jut egy történet” (KDE. 937). A másik szöveg felütésében ezt olvashatjuk: „Bocsáss meg, *édesem*, tegnap nem jöhöttem el hozzád. [...] Később vendégünk is érkezett. *Juliska* volt nálunk. [...] *Ja, te* még nem ismered őt. [...] *Te*, legközelebb majd összehozlak vele” (KDE. 967).

Az utóbbi két szövegben használt megszólítások arra engednek következtetni, hogy az elbeszélő és a hallgató bizalmas barátnők vagy rokonok. Nemükre, illetve arra, hogy az elbeszélő férjnél van, a szövegekben használt említések is utalnak: „*Az uram* azt szokta mondogatni, hogy a szegénység is megtermi a maga grófjait, báróit, akár a túloldal...” (KDE. 937), „Egy tábla csokoládét hozott, meg ezt a kis rubin melltűt. *Az uramnak* egy ezüst cigarettatárcát” (KDE. 967). Ezeknek a szövegeknek az az újdonsága az eddigi említett eljárásokhoz képest, hogy élőbeszédszerűségük révén a megnyilatkozó is mintegy belép a történetbe, az alkalmazott kifejezések pedig közvetlenül deiktikusan utalnak a hallgatóval való viszonyra és szövegvilágra, közvetlenül jelenik meg a történet elmondásakor a másik jelenlévőhöz, a hallgatóhoz való viszonyulást.

6. Összegzés és kitekintés

A fenti példaanyag jól igazolja, hogy a megszólítások és az említőformák szocionomasztikai és pragmatikai szempontú vizsgálata indokolt az írói névadásban a névadás és a névhasználat mellett, hiszen ezek a nyelvi kifejezések jócskán árulkodnak az író által megjeleníteni kívánt szereplőkről, azok koráról, társadalmi álla-

potáról, neméről és nem utolsósorban egymáshoz való társas viszonyukról. A szerző írói névadásával foglalkozó monográfiában a Kosztolányi-regények és -novellák megszólításainak és említéseinek vizsgálata fontos kiegészítő kutatást képezhet, ugyanis ezeknek az alkalmazása az író részéről, valamint figyelembevétele az olvasó részéről a nevekkel együtt egyértelműen árnyalja egy mű értelmezési lehetőségeit, a befogadói dinamikus jelentésképzést. Érdemes lehet alaposabban vizsgálni azt is, hogy a megszólításokhoz és említésekhez köthetők-e műfajfüggő jellegzetességek, illetve érdemes lehet-e elvégezni más regény, például az *Édes Anna* megszólításainak és említéseinek az elemzését is, hiszen az abban ábrázolt, a fent elemzett regényétől eltérő világ és a történetben megjelenő társadalmi viszonyok a megszólítások és említések alkalmazásának újabb aspektusait világíthatják meg.

SZAKIRODALOM

- Domonkosi Ágnes 2002. *Megszólítások és beszédpartnerre utaló elemek nyelvhasználatunkban*. A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének kiadványai. Szerk. Jakab László. 79. szám. Debrecen.
- Farkas Tamás 2014. A névtelenség és a megnevezés alapkérdéseiről. In: Bauko János – Benyovszky Krisztián (szerk.): *A nevek szemiotikája*. Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara – Magyar Szemiotikai Társaság, Nyitra–Budapest, 124–38.
- Imre Rubenné 2003. Megszólításformák Móricz Zsigmond „A fáklya” című regényében. *Magyar Nyelvjárások* 41: 231–8.
- Kornyáné Szoboszlai Ágnes 2002. Németh László névvilága. *Magyar Nyelv* 98: 321–9.
- Korompay Klára 1999. Nevek hiánya, nevek sérülése (Irodalmi példák alapján). *Névtani Értesítő* 21: 290–3.
- Páji Gréta 2012. *Kosztolányi Dezső írói névadása*. Szakdolgozat. ELTE BTK, Budapest.
- Páji Gréta 2016a. Írói névadási tendenciák és stratégiák Kosztolányi Dezső novellái alapján. *Névtani Értesítő* 38: 85–99.
- Páji Gréta 2016b. A Sárszeg helynevek kontextuális hasonlóságai és különbségei a Kosztolányi-életmű szövegeiben. In: Kocsis Zsuzsanna – Németh Luca Anna – Takács Edit (szerk.): *Találkozások Félúton. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskolájának 10. Félúton konferenciáján elhangzott előadások tanulmánykötete*. ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest, 80–91.
- Páji Gréta megj.e. Az írói névadásbeli változtatások lehetséges okairól és az olvasói asszociációkról Kosztolányi Dezső szépprózai művei kapcsán. In: Kocsis Zsuzsanna – Krizsai Fruzsina – Németh Luca (szerk.): *Félúton II. AZ ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskolájának konferenciája 2015. október 8–9*. Megjelenés előtt.
- Reszegi Katalin 2010. A köznevesülésről. *Névtani Értesítő* 32: 143–9.
- Slíz Mariann 2007. Név és névtelenség Italo Calvino „A nemlétező lovag” című művében. *Névtani Értesítő* 29: 161–5.
- Slíz Mariann 2014. Az irodalmi nevek mint szignálok üzeneteinek kiválasztása. In: Bauko János – Benyovszky Krisztián (szerk.): *A nevek szemiotikája*. Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara – Magyar Szemiotikai Társaság, Nyitra–Budapest, 217–26.
- Szegedy-Maszák Mihály 2010. *Kosztolányi Dezső*. Kalligram, Pozsony.
- Takács Judit 2008. A név mint kód. *Létünk* 38/1: 18–29.
- Tátrai Szilárd 2011. *Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 131*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1999. Térjelölés a magyar nyelvben. *Magyar Nyelv* 95: 154–65.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2004. *Alkotás és befogadás a magyar nyelv 18. század utáni történetében*. Aron Kiadó, Budapest.

- Tolcsvai Nagy Gábor 2008. A tulajdonnév jelentése. In: Bölcskei Andrea – N. Császi Ildikó (szerk.): *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai. (Balatonszárszó, 2007. június 22–24.)*. A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1. Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Budapest, 30–41.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2013. Az idő Kosztolányi mondataiban. In: „*Visszhangot ver az időben*”. *Hetven írás Szegedy-Maszák Mihály születésnapjára*. Kalligram, Pozsony, 519–25.
- Ördög Ferenc 1973. *Személynévvizsgálatok Göcsej és Hetés területén*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Vácziné Takács Edit 2009. Megszólításformák Vámos Miklós Apák könyve című regényében. In: Kuna Ágnes – Veszelszky Ágnes (szerk.): *3. Féliúton konferencia. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem doktoranduszainak konferenciája*. (Budapest, 2007. április 25–26.) Budapest, 2009. 309–27.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK

- AS. = Kosztolányi Dezső 1925/2008. *Aranysárkány*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Kosztolányi Dezső 1926/1999. *Édes Anna*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Kosztolányi Dezső 1923/1999. *Pacsirta*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- KDE. = Kosztolányi Dezső 1965. *Kosztolányi Dezső elbeszélései*. S. a. r. Réz Pál, Magyar Helikon, Budapest.

Páji Gréta

doktori hallgató

ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola

SUMMARY

Páji, Gréta

Pragmatic approaches to the forms of address and mentions in Dezső Kosztolányi's prose works, based on the texts of *The Golden Dragon* and short stories

The examples given in this paper demonstrate that, in addition to onomastics and use of personal names, it is justified to consider also the different forms of address and mentions from a socio-onomastic and pragmatic point of view. The reason for this is that these linguistic expressions reveal a great deal about the characters, their age and social status, gender, and not least their social relationships. In a monograph on literary onomastics, the analysis of the forms of address and references found in Kosztolányi's novels and short stories could serve as an important complementary piece of research. The writer's preferences in regard to this matter and the reader's consideration together with the personal names clearly affect the manner of interpreting a work, and pertain to dynamic semantics from a receptive side. It may be worthwhile to study more closely whether genre-specific features may be linked to forms of address and mentions, or if it is worthwhile to conduct an analysis of other novels, such as the forms of address and mentions found in *Sweet Anna*. In this novel, the world is represented differently from *The Golden Dragon* and the social relations appearing in the story may reveal new aspects of the use of forms of address and mentions.

Keywords: pragmatic approach, forms of address, mentions, interpretation possibilities, use of names

A napló műfajisága Bram Stoker *Drakula* című regényében

1. Bevezetés

Bram Stoker *Drakula* című regényére az 1960-as évek óta jelentős figyelem irányul a tudományos diskurzusban, az elemző munkák között azonban ritka a szövegtipológiai, narratív kiindulópontról. A regény műfajára vonatkozó megállapítások a gótikus hagyományt állítják középpontba, a szöveg jelentős részét alkotó naplók műfaji sajátosságai ez idáig háttérben maradtak. Jelen tanulmányban a regény műfajiságának olyan interdiszciplináris megközelítésére vállalkozunk, amely a narratológia és a funkcionális kognitív pragmatika vonatkozó eredményei között teremt kapcsolatot. A műfaji jellemzésben így egymást kiegészítő módon szerepelnek az elsődlegesen a nyelvészeti leírás hagyományába ágyazódó jelenségek és a narratológiai fogalmak.

A naplóregény műfaji sajátosságának tekinthető önreflexivitást metapragmatikai jelzéseken keresztül, egyes szöveghelyeken és a műfaj diszkurzív működésével összefüggésben vizsgáljuk. A szemantikailag kidolgozott metapragmatikai jelzések elemzése nemcsak a *Drakula* műfajiságának adja újszerű megközelítését, hanem a napló szövegbeli funkcionálásának is árnyalt bemutatását teszi lehetővé. A metanyelvi jelzések megfigyelése a napló részleteket jellemző kontextualizációs utasításokkal összefüggésben, a cselekmény szempontjából is központi szövegrészletek elemzésével történik. A naplóhoz kötődő sémák és megvalósulások egymáshoz való viszonyának árnyalt feltárása után áttekintjük a vizsgálat során azonosított naplófunkciókat (menedék, kötelesség, fegyver), amelyek a műfaj szövegbeli megképződésével is kölcsönviszonyba kerülnek. Éppen ezért a regényt olyan összetett megnyilatkozásként értelmezzük, amely egy műfaj megvalósulását úgy példázza, hogy közben annak dinamikus alakulását is megfigyelhetővé teszi (vö. Tátrai 2017: 301).

2. Elméleti kiindulópontok

2.1. A kutatás helye a tudományos diskurzusban

Stoker regényét elsőként a freudi pszichoanalízisre támaszkodó kutatások fedezték fel maguknak (pl. Rihardson 1959; Bentley 1972; Roth 1977), amelyek főképp a mű szexuális jelentésrétegeire koncentráltak. Az 1980-as évektől két újabb nagy paradigma kialakulásáról beszélhetünk: a *Drakula* gendernézőpontú olvasatairól (pl. Senf 1982; Craft 1984), valamint azokról az elemzésekről, amelyek azt vizsgálják, hogy a regényében hogyan jelennek meg a Stoker korára jellemző politikai, ideológiai és kulturális nézetek (pl. Arata 1990; Aikens 2009). A *Drakula*-kutatás e három meghatározó irányvonala mellett a regény narratológiai vizsgálataira

csak az 1980-as évektől irányult nagyobb figyelem, azt követően, hogy előkerültek Stokernek a regény megírása közben vezetett feljegyzései. David Seed (1985) e jegyzetekre támaszkodva vázolta fel a regény szerkezeti felépítését, bemutatva, hogy annak különböző részeire milyen narratív eljárások jellemzők.

A Drakula-kutatásban a narratív megközelítések mellőzésének egyik lehetséges oka, hogy a mű elbeszéléstechnikai sajátosságai szorosan összefüggnek a regényt alkotó különböző szövegek medialitásával. Ezeket, a naplóbejegyzéseket, a leveleket, az újságvivágásokat, a hajónaplókat és a sürgönyöket a médiaelméleti elemzések a történet médiumai között, azok lejegyzőtechnikáival összefüggésben vizsgálták (Wicke 1992; Kittler 1997; Punter 2007). A *Drakula* olyan narratív sajátosságaira, mint az elbeszélői nézőpont váltakozására, a regény időkezelésére, a regényt alkotó különböző szövegek műfajiságára stb. kisebb figyelem irányult. Szem előtt tartva, hogy átfogó műfajelmélet kidolgozása nem lehetséges egy tudományterületen belül (Simon 2017: 152), munkánkban a narratológiai kutatásokat nem választjuk el élesen a mediológiai vizsgálódásoktól, valamint a műfaj egyes nyelvi jellemzőitől. A narratológia és a funkcionális kognitív pragmatika eszköztárának együttes alkalmazásával a *Drakula* ez idáig kevésbé kutatott vonatkozásait tárjuk fel.

A munka e két tudományterület diszkurzív viszonyában vizsgálja a regényt mint összetett megnyilatkozást, narratológiai egységet és nyelvi produktumot. A funkcionális kognitív nyelvészet irányzatainak egyik alapvetése az egyes jelenségek támogató közegükben való leírása (Ladányi–Tolcsvai Nagy 2008: 33). A műfajiság tekintetében ez azokra az egyes megnyilatkozásokra vonatkozik, amelyekben a műfaj aktuálisan megvalósul, és ezáltal értelmeződik (Bahtyin 1988: 248). A funkcionális kognitív pragmatika ehhez olyan koherens megközelítési lehetőséget kínál, amely társadalmi-kulturális beágyazottságukban, a dinamikus jelentésképzés folyamatában vizsgálja a nyelvi kifejezéseket (Verschueren 1999: 2–6; Tátrai 2011: 11, 2017). Ennek megfelelően egy irodalmi szöveg sajátosságainak nyelvészeti vizsgálatánál nem hagyható figyelmen kívül annak diszkurzív funkciója, irodalmi műként való működése.

2.2. A *Drakula* mint napló(regény)

A műfajiság a narratológia és az irodalmi művek nyelvészeti kiindulópontú megközelítésének közös kérdése (vö. Simon 2017: 154–5; Tátrai 2017). Tátrai (2017) Mihail Bahtyin műfajelméleti koncepciójának funkcionális vonásaira, ezáltal interdiszciplináris alkalmazhatóságára hívja fel a figyelmet. Bahtyin (1988) az irodalmi művet olyan nyelvi sajátosságokkal rendelkező produktumként értelmezi, amelynek verbális alapjai miatt más szövegekhez hasonlóan vizsgálható a nyelvi természete. A regényt olyan összetett megnyilatkozásnak tekinti, amely egyszerűbbekből épül fel, ezeket imitálja; de ezáltal az egyszerűbb megnyilatkozások elveszítik közvetlen kötődésüket a valósághoz (Bahtyin 1988: 248, 256). A műfajiságot Bahtyin a konvencionálizálódó szociokulturális gyakorlatok felől közelíti meg, ezzel összefüggésben különböztet meg elsődleges és másodlagos műfajokat: utóbbiak az előbbiekből felépülő, társas-kulturális érintkezésformák. Ennek

megfelelően a szépirodalmi mű, a regény és a regény altípusai másodlagos műfajoknak tekinthetők. Közös jellemzőjük az elsődleges műfajokhoz viszonyított nagyobb reflektáltság, az egyediségre törekvés, és hogy maga a megnyilatkozástípus határozza meg a lehetséges befogadói és válaszolói pozíciót (Bahtyin 1988).

Bahtyin elképzelését némiképp árnyalja Genette 1990-es *Fictional Narrative, Factual Narrative* című írása, amely szintén a valóságreferencia szempontjából vizsgálja az írásos megnyilatkozásokat, fikciós és valóságos (factual) narratívákra osztva őket. Genette szerint a fikciós narratívák (a bahtyini másodlagos műfajok) között nagyobb különbségeket fedezhetünk fel, mint egy fikciós és egy valóságos narratíva (bahtyini értelemben elsődleges műfaj) között. Egy helyen ezt éppen a napló és a naplóregény viszonyával mutatja be, rávilágítva ezzel arra a *Drakulában* is megfigyelhető jelenségre, hogy a regényt alkotó elsődleges műfajú szövegek narratológiai szempontból világosabban elkülöníthetők egymástól, mint a naplóregény műfaja a naplótól.¹ Miközben tehát Genette (1990) megerősíti Bahtyinnak azt az elképzelését, hogy a másodlagos műfajok az elsődlegesekből épülnek fel, közben árnyalja is, rámutatva, hogy egy másodlagos műfaj bizonyos tekintetben közelebb állhat egy elsődleges műfajhoz, mint a többi másodlagoshoz.

Minden műfaj egy-egy olyan megnyilatkozástípus, amely a tematikus tartalom, a stílus és a kompozíció sajátos összjátékával írható le (Bahtyin 1988: 246; vö. Simon 2017: 153). Janet Gurkin Altman (1982: 8) arra hívja fel a figyelmet, hogy az irodalom- és a nyelvtudomány mellett kommunikációtudományi vagy szemiotikai kiindulópontból is alapjaiban hasonlóképp, noha más-más érdekeltséggel fogalmazódik meg a forma és a funkció dinamikus egymásra hatásának a jelensége (vö. Tátrai 2017). A séma és a megvalósulás nem választható szét egymástól, sem működésében, sem a műfaj jellemzésében. A műfaj leírásának célja pedig nem szükségszerűen a leírás három alapvető kategóriájának következetes kitöltése, sokkal inkább az ezekhez kapcsolódó szociokulturális elvárásrendszer feltárása. Minden megnyilatkozás együtt jár egy (beszéd)műfaj megválasztásával, amely választás azonban kölcsönviszonyba kerül az aktuális megnyilatkozás tartalmi, stiláris és kompozicionális sajátosságaival. Bahtyini értelemben emellett a megnyilatkozás és a műfaj olyan dinamikus fogalom, amely a mindenkori megnyilatkozó és befogadó interszjektív és interperszonális viszonyrendszerében működik.

A Drakula-kutatásban a naplók műfajisága és ezzel összefüggésben a regény egészének a műfajisága ez idáig háttérben maradt. Kym Brindle meghatározása (2013: 6) a tulajdonképpeni egyszerű és összetett beszédműfajok összevetésén alapszik: eszerint a levélregény magába foglalhat beszámolókat, naplókat és újságkivágásokat is, a *Drakula* ezért tekinthető levélregénynek.² A regény műfajának ilyenfajta megközelítése azonban a szöveg sajátosságainak egy részét, azok

¹ “[T]here may be greater narratological difference (as Hamburger shows) between a tale and a diary-novel, for example, than between a diary-novel and an authentic diary, or (as Hamburger fails to see) between a classical novel and a modern novel than between a modern novel and modish journalism. Or, in other words, Searle is right in principle, as against Hamburger, when he states that all fiction, not only the first-person novel, is a nonserious simulation of nonfictional assertion” (Genette 1990: 772).

² “The term ‘epistolary’ does refer principally to letters, but the ‘epistolary novel’ is defined as either comprised solely of letters or expanded to include works containing documents like diaries, journals, or newspaper clippings, in addition to letters” (Brindle 2013: 6).

alapvető működési mechanizmusait fedi el: a levelek és a naplók közötti különbség a diszkurzus résztvevői mentén ragadható meg. Trevor Field alapján a naplóban a megnyilatkozó fiktív „én” saját magáról saját magának jegyez le valamit (1989: 5), míg a levélben a megnyilatkozótól eltérő befogadóval számolhatunk (Altman 1982; Abbott 1984; Duyfhuizen 1992; Martens 1985 idézi Brindle 2013: 6).³ Ennek a figyelmen kívül hagyása a regénynek mint összetett megnyilatkozásnak az egyoldalú egyszerűsítéséhez vezethet.

Trevor Field szerint a napló megnyilatkozási magatartásában, ezáltal a megnyilatkozás feltételeiben és céljaiban, valamint a lejegyzett események időkezelésében sajátos (Field 1989: 5).⁴ A lejegyzett eseményeknek a megnyilatkozás idejéhez viszonyított közelmúltra és jelenre szükséges kiterjedniük; a narratívához időben közeli eseményeknek kell anyagot szolgáltatniuk, még ha az elbeszélés elsősorban a múltra vonatkozik is (Field 1989: 8).⁵ Field meghatározásához fontos hozzátenni, hogy a lejegyzés itt a rögzítést jelenti, egyaránt vonatkozhat tehát írott szövegre és hangfelvételre is (Field 1989: 10–1). A *Drakula* Dr. Seward gramofonba mondott naplójával példázza, hogy a dokumentációs eljárásra való reflektálás a lényeg (vö. Wicke 1992: 470).

2.3. Metapragmatikai tudatosság és kontextualizáció

A naplóregény műfaji sajátosságának tekinthető reflexivitás nyelvészeti megközelítése munkánkban a metapragmatikai tudatosság fogalmán keresztül történik. Metapragmatikai tudatosságon (Tátrai 2011 és Verschueren 1999 alapján) a nyelvi folyamatokhoz, valamint a hozzájuk kötődő tudati folyamatokhoz és szociokulturális elvárásokhoz való reflexív viszonyulást értjük.⁶

A nyelvi tevékenységre vonatkozó metapragmatikai tudatosság metanyelvi jelzésekben válik hozzáférhetővé (Tátrai 2011; Verschueren 1999). A nyelvi tevékenységhez való reflexív viszonyulást azonban nem minden esetben lehet – és nem is feltétlenül szükséges – elkülöníteni más tudati folyamatoktól és az azokhoz való reflexív viszonyulástól. Emellett maguk a metanyelvi jelzések sem egyformán szaliensek és hozzáférhetőek (Verschueren 1999: 188). A metapragmatikai tudatosság jellemzése tehát nem redukálható metanyelvi jelzések megfigyelésére, illetőleg akkor is beszélhetünk metapragmatikai tudatosságról, amikor ez nyelvi-
leg kevésbé kidolgozott.

³ “The differences and similarities between letters and diaries are much debated (Altman, Abbott, Duyfhuizen, Martens), with a fundamental differentiation made that letters involve exchange and diaries do not” (Brindle 2013: 6).

⁴ “The formulation ‘I write in medias res about myself for myself’ is certainly a very helpful start in our attempt to define what we mean by the diary novel” (Field 1989: 5). A naplóregény sajátosságairól lásd még: Abbott 1980.

⁵ “It is necessary for contemporary events to provide material for the narrative, even though that account may be primarily concerned with the past: an account which never mentioned the present (that is, the time since the start of the writing process) would be entirely retrospective and would enter the realm of the memoirnovel” (Field 1989: 8).

⁶ “While all linguistic choice-making implies some consciousness, some choices openly reflect upon themselves” (Verschueren 1999: 187).

A *Drakulában* a naplóra vonatkozó metanyelvi jelzéseknek nem kizárólag a szereplők tudati működései szempontjából van jelentősége, hanem a naplóregény műfajával összefüggésben, a kontextus létrehozásának folyamatában is (Tátrai 2011; Verschueren 1999). A metanyelvi jelzések kontextualizációs utasításokként kínálják fel a regény egyes részeinek naplóbejegyzésekként való feldolgozását, de a kontextualizációt jelző nyelvi kifejezések jelentősége a regénycselekmény szempontjából is meghatározó. Metapragmatikai jelzések adnak számot arról, hogy a szereplők a történet egy pontján (szeptember 29.) birtokába jutnak egymás feljegyzéseinek. A különböző megnyilatkozókhoz köthető egyes megnyilatkozások sikeres referenciális értelmezéséhez tehát azok a kontextualizációs utasítások segítik hozzá magukat a regényszereplőket is, amelyek a regény egészét feldolgozó olvasót is valamilyen meghatározott befogadói tevékenységre készítetik. A metapragmatikai jelzések teszik megfigyelhetővé ezzel együtt a magánapló és a többiek számára hozzáférhető nyilvános(abb) napló jellemzőit, vagyis a napló műfajiságának a regénybeli alakulását. A vizsgálat középpontjában ezért a metapragmatikai tudatosságának azok az előfordulásai állnak, amelyekben a napló műfajiságát az aktuális megnyilatkozásban teszik reflektálttá. Említést teszünk mindezzel összefüggésben olyan nyelvi megoldásokról is, amelyek paratextusként⁷ járulnak hozzá a regény összetett megnyilatkozásának sikeres referenciális értelmezéséhez.

3. Anyag és módszerek

A vizsgálat Bram Stoker 1897-es regényének 2006-os Sóvágó Katalin-féle fordítására fókuszál, amely a korábban keletkezett magyar fordításoknál pontosabban követi az eredeti művet. A metapragmatikai jelzések közül azokat az előfordulásokat annotáltuk, amelyekben a naplóírás vagy a naplóolvasás tevékenységével összefüggésben objektivizálva jelenik meg az, akihez az aktív tudat működése köthető. A *napló* poliszém jelentéshálózatára való tekintettel a naplónak a fizikai tárgyként való szövegbeli megkonstruálódására is figyelmet fordítottunk.

A naplóírásnak és -olvasásnak mint interperszonális és interszubjektív aktusnak a cselekmény szempontjából három meghatározó funkcióját különítettük el: a pszichikai menedék, a kötelességszerű cselekvés és a vámpír ellen használható fegyver funkcióját. Bár a kutatásban három minőségre összepontosítottunk, ezek nem tekinthetők kizárólagosnak a regényben. Jó példa erre Jonathan Harker október 15-i bejegyzése: „De még ha nem így lesz, még ha belebukunk is abba, amit teszünk, egy napon talán ez az írás lehet a bizonyíték, amely megoltalmazza némelyikünket a kötélről” (344). Az idézetben említett írás nemcsak az aktuális naplóbejegyzést vagy Harker naplóját jelöli, hanem az összes addig felhalmozott dokumentumot. Harker ezeknek feltételes funkciót tulajdonít: bízik benne, hogy az összegyűjtött feljegyzések legitimálhatják tetteiket a hatóságok előtt, megmenthetik őket a kivégzéstől. Az általunk vizsgált funkciók ezzel szemben nem egyszeri előfordulások a *Drakulában*, hanem ismétlődően és egyre kidolgozottabban figyelhetők meg.

⁷ A paratextus definíciójához l. Genette 1997, naplóbeli funkcionálásához i. m. 387–94.

Az előforduló metapragmatikai jelzésekben a napló cselekménybeli funkcionálásával együtt a műfaj aktuális megvalósulását, a fieldi értelemben vett naplóregényhez viszonyított sajátosságait, valamint a napló diszkurzív funkcionálását is megfigyeltük. A szövegbeli előfordulásokat az áttekinthetőség érdekében egy olyan kereshető adatbázisba rendeztük, amelyben rögzítettük a pontos szöveghelyet (oldalszám és naplóbejegyzés dátuma), a naplóbejegyzést író regényszereplő kilétét, magát a metapragmatikai jelzést, valamint a nyelvi konstruálás mikéntjét. Az egyes részletek árnyaltabb elemzése az így kialakított adatbázisra támaszkodik. A továbbiakban hivatkozott adatok a két annotátor egyetértésén alapulnak, az értelmezésünkre a lehetséges értelmezések egyikeként tekintünk.

4. Elemzések

4.1. Kontextualizációs utasítások a regényben

A vizsgálat elsődleges célja a jelenségek minőségi elemzése, az előfordulások száma és szövegbeli eloszlása azonban önmagában is alátámaszthatja a napló(regény) műfajának önreflexivitására vonatkozó megállapításokat. A szövegben 36 előfordulását adatoltuk a metapragmatikai jelzések általunk vizsgált csoportjának. Ezek sem a szöveg egésze, sem az egyes szereplők tekintetében nem oszlanak el arányosan, noha ezt a regényt alkotó szövegek különböző műfajisága is indokolhatja: a *Drakula* nagy részét a szereplők naplóbejegyzései teszik ki, ezek mellett viszont újságkivágásokkal, sürgönyökkel, levelekkel, hajónaplókkal is találkozunk. A regénynek azokban a szakaszaiban, ahol az utóbbiak dominálnak, a metapragmatikai jelzések kisebb gyakorisággal fordulnak elő. Az 1. táblázat a szereplők naplóbejegyzéseinek és az előforduló metapragmatikai jelzéseknek a megoszlását szemlélteti.

1. táblázat. A metapragmatikai jelzések előfordulása a naplót író szereplőknél

Szereplő	Naplóbejegyzések (db)	Metapragmatikai jelzések (db)
Jonathan Harker	49	13
Wilhelmina Murray/Harker	45	9
Dr. Seward	67	12
Lucy Westenra	5 + 1 emlékirat	2
Összesen	166+1	36

Paratextusként a naplóbejegyzések idő- és helymegjelölései önmagukban is kontextualizációs utasításokként funkcionálnak: a térbeli, időbeli és személyközi viszonyok mellett a szövegek egymáshoz való viszonyának sikeres referenciális értelmezéséhez is hozzájárulnak. A legáltalánosabbnak a pusztá dátum megjelölése (*Május 12.*) tekinthető, de előfordul a napszak vagy a naplóírás kezdőpontja is (*Június 30. reggel*). Találkozhatunk emellett a naplóírás konkrét helyének meg-

jelölésével (*Szeptember 29., a londoni vonaton*), valamint az egyes dátumokhoz viszonyított időjelölés különféle példáival is (*Később; Éjjél*).

4.2. Metapragmatikai jelzések: menedék, kötelesség, fegyver

Az általunk vizsgált metapragmatikai jelzések a cselekmény két szakaszában, májusban, valamint augusztustól októberig fordulnak elő: a metapragmatikai tudatosság akkor válik nyelvi jelöléssé, amikor a naplók szövege a korábbiaktól eltérően működik, tehát amikor a naplóirás és -olvasás a menedékkeresés helyett kötelességé, majd ezt követően a vámpír elleni harc eszközévé válik. A napló regénybeli funkcionálása tehát három fogalom köré csoportosul, ezek azonban nem különülnek el élesen, hanem kölcsönösen feltételezik egymást.

A bahtyini értelemben vett „válaszreakcióra hangoltság” elsődlegesen a megnyilatkozóhoz kötődik (és attitűdöt is jelöl), de a nyelvi nagymértékben kidolgozott kontextualizációs utasítások hozzájárulnak a naplórészletek sikeres értelmezéséhez a tervezettől eltérő befogadók számára is. A befogadókra vonatkozó bizonytalanság több helyen jelen van Harker naplójában. Május 4-i bejegyzését a következő sorokkal zárja: „Ha ez a napló előbb éri el Minát, mint én, vigye el hozzá búcsúmat” (21). A bizonytalanság azonban nem zárja ki a befogadóra tervezést, amelyet például a vámpírnőkkel való találkozás rögzítésekor is megfigyelhetünk: „Nem jó ezt lejegyezni, mert egy napon Mina kezébe kerülhet, és fájhat neki, de ez az igazság” (52). Az idézetekben Mina annak ellenére jelenik meg lehetséges olvasóként, hogy a bejegyzésekből nyilvánvalóvá válik: elsődlegesen nem neki szánják őket. De a naplóírónak az elsődleges befogadói pozíciója sem kizárólagos. Harkernek a várban papírra vetett utolsó sorai jól példázzák, hogy a befogadó nem mindig szükségszerűen azonos a megnyilatkozóval: „Megpróbálok mélyebbre ereszkedni a várfalon, mint eddig merészeltem. [...] Annak az alján úgy pihenhet meg az ember – mint ember. Isten veled, világ! Mina!” (67). A korábbiaktól eltérően Mina itt már egyértelműen megszólítottként van jelen, noha a kontextualizáció részlegessége miatt a felkiáltás sikeres referenciális értelmezése csak részlegesen valósulhat meg.

Az (1) és a (2) idézetben is látható, hogy a naplóirás mint dokumentációs eljárás a cselekmény egésze alatt meghatározó, a részletező leírás a feljegyzett információ utólagos értelmezését, ezáltal hasznosíthatóságát is segíti. A kontextualizációs utasításokként értelmezhető „*írnom kell*”, „*nem merem abba hagyni*”, „*meg kell örökítenem*” és „*nem szabad*” a megnyilatkozó célok és elvárások explikálása mellett azt is artikulálja, hogy a megnyilatkozó „én” hogyan viszonyul a saját szövegéhez.

(1)

Írnom kell minden adandó alkalommal, nem merem abba hagyni, nehogy gondolkozzak. Meg kell örökítenem mindent, ami fontos, és mindent, ami jelentéktelen; ki tudja, végül talán az apróságokból tanulhatunk legtöbbet. (Jonathan Harker, október 3.) (229)

(2)

Nem szabad tovább írnom: ezt a mondanivalót el kell tennem Jonathannak, a férjemnek. (Mina Harker, augusztus 19.) (112)

Az (1) példa a megnyilatkozó „én” háttérismeretei, azok esetleges hiánya mellett a megnyilatkozó tevékenység tervezettségére is reflektál. A részletben a naplóírást olyan nagyfokú tudatosság és tervezettség jellemzi, amely kizárja a bármi másra vonatkozó koncentrációt (így akár a gondolkozást). A szétválasztás oka, hogy a bejegyzést író Jonathan Harker azokra az eseményekre igyekszik összpontosítani, amelyeket feljegyzett, és olyan módon, ahogyan azok dokumentálása történt. Az írás tehát olyan dokumentatív eljárásnak jelenik meg, amely a megörökítéssel együtt az események feldolgozásának hiteles kiindulópontjává szolgál. Noha a megnyilatkozó „én” a megnyilatkozás elsődleges befogadója is, egy diszkrétan nem körülhatárolt csoportra referáló többes szám első személyű, feltételes módú igealakon (*tanulhatunk*) jelöltté válik annak a lehetősége, hogy a bejegyzett szöveg az eredetitől eltérően funkcionálhat. Egy aktuális megnyilatkozás műfajiségének a kérdését tehát a megnyilatkozónak az általa létrehozott nyelvi produktum műfajával kapcsolatos bizonytalansága is befolyásolhatja.

A (2) példa a műfajválasztás és a megnyilatkozó szándék kölcsönviszonyára is rámutat: olyan nyelvi interakcióra történik utalás, amelynek megvalósításához a szereplők diszkurzív viszonyrendszerében nem megfelelő műfaj a napló. A házastársak közti kommunikáció az azt megelőző naplóbejegyzésekkel szemben nem dokumentálandó, nem sokszorosítható vagy terjeszthető, a beszédpartnerek azonos térben és időben való jelenlétéhez kötött. Noha ilyesmire alig találunk példát a regényben, mégis hozzájárul a napló szövegbeli működésének a körülhatárolásához.

Az (1) példa és a vele összefüggésben tárgyalt rövidebb idézetek megmutatják, hogy Harker naplóíróként hogyan viszonyul és tervez a lehetséges olvasókkal – és ez hogyan hat már a bejegyzések megírására is. A két kiemelt példa összevetése pedig szemlélteti a műfajiség aktuális és különböző kontextusfüggő kiindulópontokból történő értelmezését. Míg Mina Harker augusztusban említést tesz a napló műfaján – ezzel együtt a regény összetett megnyilatkozásán – kívül álló nyelvi tevékenységre a (2) példában, addig férje, Jonathan néhány hónappal később már a dokumentálás totalitásának jelentőségét teszi reflexió tárgyává az (1) idézetben. A konvencionálisan értelmezett magánapló tehát szükségszerűen nem foglal magába mindent, a naplónak mint megnyilatkozásnak az elsődleges és általános funkcióján túli hasznosítása azonban olyan események rögzítését is megköveteli, amelyek hagyományosan a műfaj keretein kívülre mutatnak, sőt olyanokét is, amelyeknek a naplóírás jelenében megnyilatkozó én még nem látja jelentőségét.

(3)

Mert most, midőn úgy érzem, saját agyam esett le sarokvasairól, vagy megkapta a végzetét jelentő ütet, a naplómhoz fordulok megnyugvásért. A szokásommá lett, szabatos bejegyzéseknek segíteniük kell, hogy lehűtsék lázamat. (Jonathan Harker, május 16.) (51)

A (3) példa naplóhoz való reflexív viszonyulása arra világít rá, ahogyan a napló mint a jelentésképzés közege és eredménye a nyelvi tevékenység interperszonális funkcióját sajátosan tölti be: a naplót író Jonathan Harker a dokumentatív eljárásban pszichikai menedéket, fogódzót talál a megőrülés ellen. A megnyilatkozás személyközisége (vagyis hogy a megnyilatkozó személye azonos a befogadóéval) ezáltal nem kizárólag egy konvencionális műfaji jellemző. A példában úgy értelmeződik újra a napló műfaji sémája, hogy annak általános működésén túl egy abból következő aktuális funkcióval lép működésbe. Mindez a naplóírás tevékenységén keresztül, annak metonimikus konstruálásával válik hozzáférhetővé: a dokumentáció, a cselekvés helyett a napló mint fizikai tárgy profilálódik. A naplóhoz fordulás mindemellett interaktív viszonyt is kezdeményezhet.

Az idézet második mondatának metanyelvi jelzései a bejegyzések stílusához kapcsolódó reflexív viszonyulásra vonatkoznak. A részletben naplót író Harker nem csupán az aktuális nyelvi tevékenységével, hanem saját naplóírói stílusával, ezáltal minden addig született bejegyzésére vonatkozó attitűdjével kerül reflexív viszonyba. A műfaj reflektáltsága tehát a stílus irányából is artikulálódik, és nem kizárólag a megnyilatkozás jelenében, hanem általánosan is. A regény más szöveghelyein is fellelhetők olyan stílusra vonatkozó metanyelvi jelzések, amelyek elsődlegesen a jó, azaz a műfaji elvárásoknak eleget tevő napló stílusára vonatkoznak (ilyenek többek között a *kopár*; *szikár*; *szabatos*, *pontos*, *következetes* jelzők). A naplóműfaj aktuális értelmezéseivel és elmozdulásával összefüggésben azonban ezek azok a jellemzők is, amelyek lehetővé teszik a szövegeknek a konvencionálistól eltérő aktuális működését, azaz hogy a napló fegyverként legyen használható a Drakulával folytatott küzdelemben.

(4)

Lehet, hogy most ez jelenti a súlyos kötelességet, és ha igen, akkor nem hátrálhatunk... Mindenesetre felkészülök. Most, ebben a percben előveszem az írógépet, és elkezdem az átírást, hogy előállhassunk vele, ha mások is látni szeretnék. Vagy látniuk kell. (Mina Harker, szeptember 24.) (189)

A (4) részletben olyan attitűd jelenik meg, amely a naplóval kapcsolatos nyelvi tevékenységre (írás, olvasás) mint kötelességre reflektál. Az idézet azonban a napló cselekménybeli funkcionálása mellett a működés mikéntjét is reflexió tárgyává teszi: a megnyilatkozásban nem kizárólag a fieldi érdelemben használt közelmúlt, hanem a beszédidővel egybeeső események, sőt akár a közeli jövő is a figyelem előterébe kerülhet. A megnyilatkozás jelenére referáló *most* és *ebben a percben* sikeres referenciális feldolgozását pedig éppen a naplóírás tevékenysége kontextualizálja. Mina Harker a megnyilatkozás idejében kézzel (gyorsírással) vezeti a naplóját, ebből következően viszont a deiktikus időjelölés (pl. *most*, *ebben a percben*) a közeli jövőre, nem pedig a megnyilatkozással azonos időre referál. Éppen azért nem tehet mást a megnyilatkozással azonos időben, mert naplót vezet. A példa alapján a napló olyan megnyilatkozástípus, amely ezáltal is lehetővé teszi az időbeli tájékozódást, hogy a megnyilatkozó a megnyilatkozás jelen idejében naplót ír.

A kötelesség fogalma és hatóköre nem statikus a regényben: az egyéni felelősségvállalástól egészen az emberiség iránti elkötelezettségig terjed és alakul: a nap-

lőszövegek a vámpír megsemmisítését az egész emberiség számára jelentős tettként pozicionálják. Mina Harker augusztus 10-i naplóbejegyzésében még az individuális felelősséget helyezi előtérbe: „Ha nem tekinteném kötelességemnek a naplóírást, ki se nyitottam volna ma este.” Lucy Westenrát viszont szeptember 17-én már egészen másfajta kötelességtudat vezérli, amikor azt írja, hogy „[ú]gy érzem, haldoklom a gyengeségtől, és alig bírok írni, de akkor is meg kell tennem, ha írás közben halok meg” (153). Lucy a kockázatvállalással jelzi, hogy a dokumentációval nem a saját életét óvja, sokkal inkább másokét. Ez azt is jól példázza, hogy a megnyilatkozóinak befogadóként nem kell újra értelmeznie a saját bejegyzését, e nélkül is kötelességszerűen működhet a dokumentálás. Később, amikor a vámpírvadászok narratíváiban ellenségként képződik meg Drakula, a naplóírást már nemcsak azért tekintik kötelességnek, hogy mikroközösségüket, hanem hogy az egész emberiséget megóvják.

Összevetve mindezt a korábbi példákkal, a kötelesség vonatkozhat az események szisztematikus dokumentálására, de a sokszorosítására, vagyis a hozzáférés és a hozzáférhetőség tudatos megváltoztatására, ezzel együtt a szövegek befogadásának, befogadói stratégiájának szükségszerű alakulására is. A (4)-ben felmerül tehát a naplónak a személyes műfajtól a nyilvános felé tolódása.⁸ A korábbi naplóbejegyzéseket azok írói önmaguknak szánták, az idézett részlettől kezdve azonban reflexió tárgyává válik, hogy a naplót mások is olvashatják. A megnyilatkozás már nem kizárólag a megnyilatkozó saját magának szánt – ezzel együtt esetlegesen öncélú – nyelvi tevékenysége, ez pedig hatással van az ezt követő naplóbejegyzésekre is.

A (4) részletben a cselekmény elején magánaplóként funkcionáló szöveg elérhetővé válik egy közösség számára. A különböző szövegekhez való hozzáférés által a metanyelvi jelzések a cselekményben még az előtt lépnek működésbe, és gyakorolnak hatást a későbbi datálású szövegekre, mielőtt a regény olvasóiként hozzáférhetnének azokhoz. A regényszereplők tehát korábban válnak saját bejegyzéseik befogadóivá, mint a regény egészét olvasó közönség. Arra is érdemes figyelmet fordítani, hogy a naplóírást kötelességként való működtetése előzménye a napló későbbi, fegyverként való hasznosításának. A napló annak köszönhetően használható fel, hogy a regény egy pontjától a szisztematikus lejegyzés a szereplők kötelességszerű cselekvéseként van jelen.

(5)

Mivel mi már elolvastunk mindent, mire találkozunk a dolgozószobában, valamennyire tájékozottak leszünk a tényekről és kidolgozhatjuk haditerünköt a rettenetes és titokzatos ellenséggel szemben. (Dr. Seward, szeptember 30.) (247)

A szabad függő idézésnek tekinthető (5) részlet a napló befogadói körének megváltozását explikálja. Másképp szólva: az válik reflexió tárgyává, hogy a szereplők a regényt olvasó közönséget megelőzően már hozzáférnek a szöveghez (az idézett részben az elolvasottakon az addig megalkotott és gépírásba áttett naplóbejegyzéseket értjük). Ez a változás teremti meg a lehetőségét a napló új cselek-

⁸ A személyesség és nyilvánosság fogalmához l. Landert–Jucker 2011.

ménybeli funkciójának, annak, hogy fegyverként legyen használható a vámpír ellen. Az idézet más, metanyelvi jelzést tartalmazó részlettől eltérően a megnyilatkozás idejéhez viszonyított közeljövőre referál. A napló nyilvános műfaj felé tolódása tehát kimutathatóan hatással van a tematikus tartalomra: a megnyilatkozó célja már nem kizárólag a közelmúlt eseményeinek a dokumentálása, hanem ezzel összefüggésben a közeli jövő megtervezése is.

A naplószövegek fegyverként való működését emellett az teszi lehetővé, hogy a (3) példában megfogalmazottakhoz hasonló stílusú magánnapló-bejegyzések jöttek létre, a dokumentációs eljárás hasznosíthatóságát pedig az is segíti, hogy a szerzők a naplóírást azt megelőzően kötelességüknek tekintették, majd az így dokumentált tényeknek mindenki birtokába jut.

5. Következtetések

A *Drakula* naplóbejegyzéseiben előforduló metanyelvi jelzések a metapragmatikai tudatosság olyan működéseire hívják fel a figyelmet, amelyek a nyelvi tevékenység interszjektív és interperszonális jellegéből következnek. A megnyilatkozók és a befogadók a napló megnyilatkozástípusának általános sémáiból kiindulva, de az egyes konkrét megvalósulásokban aktuális értelmezésben és specifikus funkcióban működtetve konfigurálják újra a műfajt.

A vizsgált közel negyven metapragmatikai jelzés alapján megállapítható, hogy noha kontextualizációs utasítások, paratextusok nagy számban segítik a szöveg sikeres referenciális értelmezését, a naplónak a regény cselekményében újra és újra más minőségben történő működtetése elsődlegesen metapragmatikai jelzések révén válik nyelvi jelöltté, ezáltal történetbeli alakulásában is feldolgozhatóvá. A napló regénybeli funkcióváltásai a műfaj dinamikus értelmezésével mennek végbe: a napló azt követően működhet fegyverként, hogy hozzáférhetővé válik a vámpírvadászok számára, ennek előzményei pedig a vámpír ellen küzdő közösség tagjainak magánnaplóiban találhatóak. A napló műfajiságának változása természetesen kölcsönviszonyba kerül a naplóbejegyzések tematikus tartalmával is, amelyet ugyancsak a naplóra vonatkozó metanyelvi jelzések tárnak fel.

Általánosságban az mondható el, hogy míg a menedékként funkcionáló naplónál kevésbé jelölt és reflektált a lehetséges fegyverfunkció, addig a kötelességet jelentő naplóírásnál inkább megfigyelhető, hogy az elköteleződés nem kizárólag a naplót író saját vállalására vonatkozik. A közösség, a közös cél iránti felelősség a napló másfajta működtetésének a lehetőségét is megteremti. Ahogyan a napló egy személyes műfajtól egy nyilvános felé mozdul el, úgy változnak ezzel együtt a megnyilatkozási és befogadási stratégiák, valamint a naplóban dokumentált események és a naplóhoz fűződő attitűd. A napló műfaj szövegbeli dinamikus alakulása tehát nem pusztán következménye annak, hogy a napló a konvencionálistól eltérően funkcionál: az egyes specifikus működések maguk is kezdeményezik a hagyományostól különböző hasznosíthatóságot. A metanyelvi jelzések emellett arra is felhívják a figyelmet, hogy egy műfaj aktuális értelmezését az azzal kapcsolatos bizonytalanság éppúgy meghatározhatja, mint a lehetséges műfaji elvárások megfogalmazása.

6. Összegzés

Dolgozatunk Bram Stoker regényének metanyelvi jelzésein keresztül vizsgálta egy, a regényt meghatározó műfaj, a napló működését. Ez a naplóregény általános jellemzőinek szövegbeli megvalósulásai és a történetben aktuálisan megképződő napló-funkciók kölcsönviszonyának a leírásával történt. A napló műfajiságának áttekintésére kereshető adatbázisba rendeztük a rá vonatkozó metanyelvi jelzéseket, így 36 előfordulás alapján alkottunk képet a napló regénybeli dinamikus funkcionálásáról.

A Drakula-kutatásban uralkodó naplófunkcióként azonosított fegyver mellett munkánk a naplót menedékként és kötelességként is azonosította. Ezek jelentősége egymással való összefüggéseikben áll: a napló úgy válhat fegyverré a vámpír elleni küzdelemben, hogy korábban kötelesség, azt megelőzően magánaplóként pedig pszichikai menedék volt. Ezt a folyamatot a naplóra vonatkozó metanyelvi reflexiók teszik követhetővé, és olyan részletezőn vizsgálhatóvá, amely vizsgálatban a napló elsődlegesen nem mint puszta közvetítőközeg, vagyis médium válik reflexió tárgyává, sokkal inkább műfaji jellemzőiből kiindulva a nyelvi tevékenység kognitív folyamatában, a befogadói és a megnyilatkozási tevékenységbe ágyazottan is. A *Drakula* ezáltal olyan összetett megnyilatkozásként értelmezhető, amelyben lehetőség nyílik egy műfaj működésének és alakulásának a követésére.

SZAKIRODALOM

- Abbott, H. Porter. 1980. Letters to the Self: The Cloistered Writer in Nonretrospective Fiction. *PMLA* 1: 23–41.
- Aikens, Kristina. 2009. Battling Addictions in Dracula. *Gothic Studies* 11: 41–51.
- Altman, Janet Gurkin 1982. *Epistolarity: Approaches to a Form*. Ohio State University Press, Columbus.
- Arata, Stephen D. 1990. The Occidental Tourist. Dracula and the Anxiety of Reverse Colonization. *Victorian Studies* 33: 621–45.
- Bahtyin, Mihail 1988. A beszéd műfajai. In: Kanyó Zoltán – Síklaki István (szerk.): *Tanulmányok az irodalomtudomány köréből*. Tankönyvkiadó, Budapest, 246–80.
- Bentley, C. F. 1972. The Mosnter in the Bedroom: Sexual Symbolism in Bram Stoker’s Dracula. *Literature and Psychology* 22: 27–34.
- Brindle, Kym 2013. *Epistolary Encounters in Neo-Victorian Fiction. Diaries and Letters*. Palgrave Macmillan UK.
- Craft, Christofpher 1984. “Kiss Me with Those Red Lips”: Gender and Inversion in Bram Stoker’s Dracula. *Representations* 8: 107–33.
- Clasen, Mathias 2012. Why Dracula Won’t Die. *Style* 46: 378–98.
- Field, Trevor 1989. *Form and Function in the Diary Novel*. Macmillan Press, Basingstoke.
- Genette, Gérard. 1990. Fitional Narrative, Factual Narrative. *Poetis Today* 4: 755–74.
- Genette, Gérard 1997. *Paratexts. Tresholds of Interpretation*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Kittler, Friedrich. 1997. Dracula’s Legacy = Uó: *Literature. Media. Information Systems: Essays*. John Johnston (ed.). G+B Arts International, Amsterdam.
- Ladányi Mária – Tolcsvai Nagy Gábor 2008. Funkcionális nyelvészet. In: Tolcsvai Nagy Gábor – Ladányi Mária (szerk.): *Tanulmányok a funkcionális nyelvészet köréből*. Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXII. Akadémiai Kiadó, Budapest, 17–58.
- Landert, Daniela – Jucker, Andreas H. 2011. Private and public in mass media communication. From letters to the editor to online commentaries. *Journal of Pragmatics* 43: 1422–34.

- Punter, David 2007. Bram Stoker's *Dracula*: Tradition, Technology, Modernity. In: John S. Bak (ed.): *Post/modern Dracula. From Victorian Themes to Postmodern Praxis* Newcastle. Scholars Publishing, Cambridge.
- Richardson, Maurice 1959. The Psychoanalysis of Ghost Stories, *Twentieth Century* 166: 419–31.
- Roth, Phyllis A. 1977. Sudennly Sexual Women in Bram Stoker's *Dracula*. *Literature and Psychology* 27: 113–21.
- Sanders, José – Spooren, Wilbert 1997. Perspective, Subjectivity, and Modality from a Cognitive Point of View. In: Liebert, Wolf-Andreas – Redeker, Gisela – Waugh, Linda (eds.): *Discourse and Perspective in Cognitive Linguistics*. Philadelphia: John Benjamins, Amsterdam, 85–112.
- Seed, David 1985. The Narrative Method of *Dracula*. *Nineteenth-Century Fiction* 40: 61–75.
- Senf, Carol A. 1982. 'Dracula': Stoker's Response to the New Woman. *Victorian Studies* 26: 33–49.
- Simon Gábor 2017. Áttekintés a műfajkutatás tendenciáiról és lehetőségeiről. Útban egy kognitív szemléletű műfajelmélet felé. *Magyar Nyelv* 113: 146–66.
- Tátrai Szilárd 2011. *Bevezetés a pragmatikába*. Tinta Kiadó, Budapest.
- Tátrai Szilárd 2017. Esti Kornél és beégés. Megjegyzések a műfajiság pragmatikai vonatkozásaihoz. *Magyar Magyar Nyelv* 113: 290–301.
- Verschueren, Jef 1999. *Understanding Pragmatics*. Arnold, London, New York, Sydney, Auckland.
- Wicke, Jennifer 1992. Vampiric Typewriting. *Dracula and Its Media*. *English Literary History* 2: 467–93.

FORRÁSSZÖVEG

Stoker, Bram 2010. *Drakula*. Ford. Sóvágó Katalin. Európa Könyvkiadó, Budapest.

Hlavacska András *Krizsai Fruzsina*
tudományos segédmunkatárs PhD-hallgató
Eötvös Loránd Tudományegyetem

SUMMARY

Hlavacska, András – Krizsai, Fruzsina

The genre of diary in Bram Stoker's *Dracula*

Most papers analysing Bram Stoker's *Dracula* concentrate on the gothic tradition in which it is embedded, although it is another interesting feature of the novel that it includes diary entries, logs, letters and other text types. Focusing on the complex issue of the genre of the novel, we use an interdisciplinary methodology based on Bakhtin's theoretical work and the principles of functional pragmatics to highlight the importance of these text types, especially diary, and detect some special features of the genre precisely. Diaries are not only texts produced in the scope of the narrative but also function as a mental shelter, a moral obligation, and a weapon. We analyse metapragmatic reflections as signs of metapragmatic awareness belonging to the language act of writing or reading a diary. Finally we underline the dynamic relation of a genre as an abstract category and a concrete instance of that category in a text.

Keywords: diary, novel, genre, metapragmatic awareness, metapragmatic signs, contextualisation

Főnév-melléknév konverzió magyar háziállatok megnevezésében*

1. Bevezető

Noha a leíró nyelvtan meghatározása szerint a magyar nyelvben az egyetlen jellemzően fokozható szófaj a melléknév, alighanem mindannyian találkoztunk már, akár alkalmi szóalkotásként, olyan alakokkal, amelyek alapszófaja főnév, ennek ellenére közép- vagy felsőfokjellel, illetve fok-mérték határozóval voltak ellátva (amely utóbbi jellemzően szintén a melléknévek, illetve az igék bővítménye lehet). Vegyük szemügyre a következő példákat (a fokozott főnevek félkövérrel vannak szedve; az első három beszélt nyelvi gyűjtésből, a másik kettő írott szövegből származik):

1. Ha olyan időszakban jönnek, ami ilyen **turistább** időszak, akkor én annyi mindent megnéznék ám Pécsen.
2. Erre megyünk, mert ez **irányabban** van.
3. Még **nagyon Pál** van egy pár napig.
4. Az út borítása homokról aszfaltra változik, bal-jobb sikkánnal érkezünk meg Kővágóörsre, egyik ház **palotább**, mint a másik.
5. 100% gyümölcs, sőt még a gyümölcsnél is **gyümölcsőbb**.

Noha elsöre meglepőnek tűnhet, fokozott, illetve fok-mérték határozóval ellátott, főnévi alapszófajú lexémák, amint láthatjuk, előfordulnak a magyar nyelvben. A főnév > melléknév típusú szófajváltás az eddigi megfigyelések szerint az egyik leggyakoribb és a legproduktívabb a magyar nyelvben, legyen szó alkalmi (aktuális) vagy lexikai (lexikális) szófajváltásról (D. Máta 2004; Kiefer 2005; Sólyom 2013) – noha a szakirodalom nem tér ki részletesen arra, hogy mely esetek tekinthetők valóban szófajváltásnak, és milyen kritériumok alapján. A „szófajváltás” terminus minden esetben a képző nélküli szófajváltást, tehát a konverziót jelenti, amelynek során a kiinduló lexéma hangalakja nem változik meg (Kiefer 2005: 51).

A dolgozat a főnév > melléknév irányú szófajváltást vizsgálja. Kiinduló hipotézisem szerint a főnév > melléknév típusú szófajváltás a magyarban egyfelől metonimikus, másfelől metaforikus kiterjesztés eredménye. Az előbbi elsősorban a lexikai, míg az utóbbi az alkalmi szófajváltásban játszik nagyobb szerepet. Az általam vizsgált anyagot internetes, személyes, illetve sajtóregiszterből származó, írott nyelvi példák szolgáltatják, ezen belül is a főnevek egy sajátos csoportja: a háziállat-megnevezések, amelyeknek négyféle melléknevesült alakját a Google keresőprogram segítségével gyűjtöttem össze, és a kiterjesztés típusa szerint elemeztem.

A dolgozat fölépítése a következő. A 2. részben röviden áttekintem általában a konverzióról, különösen a főnév > melléknév szófajváltásról alkotott elképzeléseket és a magyar nyelvre alkalmazott magyarázatokat. A 3. részben a metonimiának és a metaforának a konverzióban betöltött szerepét tárgyalom. A 4. részben a kutatáshoz fölhasznált anyagot és módszert mutatom be, míg az 5. szakaszban az így kapott eredményeket tekintem át. Végül a 6. részben röviden összefoglalom a főbb elképzeléseket és eredményeket.

* Ezúton szeretnék köszönetet mondani Tolcsvai Nagy Gábornak a segítségéért és az észrevételeiért.

2. A szófajváltás (konverzió) jelenségéről

A szófajváltás a szóalkotási módok egy típusa, amelynek során a lexéma úgy jut új jelentéshez és grammatikai sajátosságokhoz, hogy fonológiai alakja mindeközben nem változik meg (Dirven 1999; D. Mátai 2004; Kiefer 2005; Ungerer 2007). A nemzetközi szakirodalom a jelenséget konverzió néven tárgyalja; egyes szerzők ide sorolnak bizonyos derivációval keletkezett alakokat is, szűkebb értelemben azonban a konverzió azonos az alaki változás nélküli szófajváltással (D. Mátai 2004: 46). A dolgot további részében „konverzió” alatt ezt a szűkebb értelmezést értem, és a „szó-fajváltás” terminussal kölcsönösen szinonimaként fogom kezelni.

Hogyan kerülhet át egy szó egy másik szófajba formai változás nélkül? Már ez a kérdésfelvetés sem problémamentes, hiszen ezzel kimondtuk, hogy az adott lexéma egy másik lexémacsoport tagjává vált, ha csak alkalmilag is. A formalista elemzések szerint ezzel szemben nem egészen erről van szó. A szófajváltást zérómorfémás derivációként kezelik; az eredeti tőhöz járuló affixum e szerint az elképzelés szerint testetlen elem, csupán szemantikai műveletek végrehajtására alkalmas (Ungerer 2007: 664; Högnadóttir 2010: iii).

Az elmélet problémáinak illusztrálására nézzük a következő, személyes gyűjtésből származó, angol nyelvű példát:

I hope Zagreb is 2015 enough for paying tickets with credit card.

‘Remélem, Zágráb **elég 2015** ahhoz, hogy bankkártyával lehessen fizetni a jegyekért.’

Ha intuitíve közelítjük meg, kiindulhatunk a ’2015’ jelentéseiből, illetve a hozzátartozó fogalmi keret elemeiből, amelyek a beszélő világról való tudásának az eredményei; emellett a kontextust is figyelembe kell vennünk. A beszélő egy belga turista volt, aki elvárását fogalmazott meg egy horvátországi utazásával kapcsolatban. Egy nyugat-európai számára a ’2015’ keretébe beletartozhatnak egyes körülmények, így például a bankkártyával való fizetés lehetősége. Amennyiben Zágráb nem felel meg ennek az elvárásnak, a beszélő elgondolása szerint mintegy a múltban létezik, nem vág egybe a ’2015’ aktuális kognitív modelljével.

A zérómorféma-elmélet több szempontból is problematikus. Egyrészt a föltételezett morféma előre nem kiszámítható, következtelen poliszémája, másrészt a zérómorféma létezésének igazolhatatlansága miatt. Az egyik legfőbb probléma azonban a szófajváltás motivációjának a hiánya. A fenti példában a 2015 szintaktikai melléknévként viselkedik, így alkalmilag szófajt vált, méghozzá egy olyan zérómorféma segítségével, amely kizárólag az adott szó szófajának megváltoztatására alkalmas. Ezzel a megállapítással azonban csupán leírtuk a jelenséget, és nem magyaráztuk meg sem a motivációját, sem a funkcióját.

Milyen folyamatok motiválhatják tehát a főnév > melléknév szófajváltást? Ahogyan a főnevekkel tipikusan entitásokat, dolgokat jelölünk, úgy a melléknemekkel tulajdonságokat; ha a főnevekkel túlnyomórészt dolgokra hivatkozunk, úgy a melléknemek a hozzájuk kapcsolódó dolog képét új tulajdonságokkal látják el. Hogyan kapcsolható össze ez a két kategória, és főleg hogyan lehetséges, hogy a tipikusan dolgokat jelölő lexéma tulajdonságot jelölő lexémaként viselkedik, mind szemantikai, mind szintaktikai szempontból? Kiefer Ferenc érvelése szerint az egyes entitások „entitásságának” foka nem mérhető és nem hasonlítható össze egy másik entitásával,² bizonyos tulajdonságai azonban igen. Amikor egy főnév, eleinte alkalmilag, melléknévvé alakul, valójában a szóval eredetileg jelölt entitás helyébe bizonyos jellegzetes, az entitással mentálisan összekapcsolt tulajdonságok együttese lép. Kiefer abból indul ki, hogy a magyar nyelvben a főnevek és a melléknemek között nincsen jelentős morfológiai eltérés, éppen ezért a melléknévi toldalékokat viselő főnévi lexémák valójában aktuálisan melléknemek (Kiefer 2005: 53).

² Amint azt látni fogjuk, ez a megállapítás megkérdőjelezhető – az entitások egésze véleményem szerint összemérhető annak alapján, hogy mennyire felelnek meg az adott idealizált kognitív modellnek.

3. A metafora és a metonímia szerepe a szófajváltásban

A szófajváltást a kognitív nyelvészek közül számosan metonimikus folyamatok eredményének tekintik. Doris Schönefeld megfogalmazása szerint a metonimikus jelentésátvitel során az eredeti szófaji kategória egyik tagját arra használjuk, hogy egy vele sematikus kapcsolatban álló, más szófajú elemre vagy szerkezetre hivatkozzunk. Ez a folyamat egyazon tartományon belül játszódik le, ez különbözteti meg a metaforikus jelentésátviteltől (Schönefeld 2005: 147).

Friedrich Ungerer a szóalkotást a polyszemiához hasonló szemantikai kiterjesztésként értelmezi, azzal a különbséggel, hogy szóalkotásnál új jelentésű elemek járulnak az eredeti lexémához (Ungerer 2007: 652–3). A konverzió ebből a szempontból szélsőséges esetnek számít, hiszen a fonológiai forma változatlan marad, a forma-jelentés ikonicitás nem érvényesül, a szintaktikai környezet, illetve a szó valenciaviszonyai viszont észrevehetően megváltoznak. Ungerer a szófajváltás sajátos esetében egy forrás- és egy céltartományt tartalmazó nyelvi folyamatstruktúráról beszél (Ungerer 2007: 664). Ungerer számos példát fűlhoz az eseményképzés-szerkezetből kiinduló szófajváltásra. Az AKCIÓ sémában gyökerező metonimikus szófajváltásra példa a *He was fishing pearls* 'Gyöngyökre halászott' mondat, amely esetben a gyűjtés módjára fókuszálunk, így a *fishing* 'halászott' főnévből képződött ige jelentése nagyjából 'úgy gyűjt, mint a halakat szokás' (Ungerer 2007: 665).

Marcin Kuczok már nem csupán a metonímiát, de a metaforát is motiváló erőként értelmezi, amikor a szófajváltás lehetséges háttérfolyamatait tárgyalja. Véleménye szerint a konverzió gyakran metafora és metonímia összjátékának az eredménye, amelyet metaftonímiának nevez. Kuczok a lexicai szintű metaftonímiára többek közt a következő mondatot hozza föl példának (Kuczok 2011: 8):

He fathered the plan of improving the state of local roads.
'Ő volt a helyi utak állagának javítására kidolgozott terv atyja.'

Kuczok elemzése szerint ebben az esetben nem csupán a főnti szerzők által is leírt AZ ÁGENS AZ ESEMÉNY HELYETT metonímia van jelen, hanem a LÉTREHOZÓ SZÜLŐ metafora is: a *father* ('apa') a terv kiötlőjét nevezi meg. A metaftonímia azonban konceptuális szinten is létrejöhet – ebben az esetben a metonimikus leképezés nem önállóan, hanem a metaforizáció folyamatával összefonódva történik, amint azt a következő mondat szemlélteti (Kuczok 2011: 10):

We used to ape the teacher's southern accent.
'Annak idején majmoltuk a tanár déli kiejtését.'

Az *ape* 'majmol' ige ebben az esetben működésképtelen az őt alátámasztó metafora nélkül, amely szerint AZ ÁLLAT EMBER. Noha föl lehet hozni példákat az ellenkezőjére (pl. egy majom majmol valamit), a főnti mondatban egyértelműen metafora és metonímia összefonódásáról van szó. Láthatjuk tehát, hogy a szófajváltás metonimikus folyamatait gyakran megelőzi metaforikus jelentésátvitel is.

A főnév > melléknév szófajváltás ellenben a legjelentősebb tendenciák közé tartozik, mind a diakroniában, mind a mai magyar nyelvben (D. Máta 2004: 51).

3.1. A szófajváltás mint metonimikus és metaforikus kategóriakiterjesztés

A klasszikus fogalmimetafora-elmélet egyik régi kritikája, hogy a forrás- és a céltartomány közötti megfeleltetéseket nem különbözteti meg relevancia szempontjából; nem teszi világossá, hogy mi motiválja az aktuálisan kiválasztott jelentésű elemek kölcsönös kidolgozását. Ennek kiküszöbölésére dolgozta ki Kövecses Zoltán a metafora jelentésfókuszon alapuló elméletét, amelyet a standard fogalmimetafora-elmélet egy változataként kezel (Kövecses 2009: 274–7). Az elmélet lényege, hogy irányítottan modellezi a jelentéstartományok összekapcsolódását. A metafora megképzésekor egy adott forrástartománnyal társított jelentésfókusz automatikusan leképeződik a céltartományra (Kövecses 2005b).

Kövecses a fogalmimetafora-elmélet klasszikus példamondata, az *Ez a sebész egy hentes* segítségével illusztrálja elméletét. „A jelentésfókuszon alapuló elméletben a kategória mint egész

és a kategória jellemzője mint rész között metonimikus kapcsolat áll fenn. Az ilyen esetekben érvényes metonímia a következőképp adható meg: A KATEGÓRIA A KATEGÓRIA JELLEMZŐJE HELYETT, amely a KATEGÓRIA-ÉS-JELLEMZŐJE fogalmi keretére épül” (Kövecses 2009: 275). A jelentésfókuszon alapuló metaforaelmélet tehát a metafora alapvetően metonimikus eredetére épít, rész-egész viszonyt föltételezve.

De melyek azok a jelentésfókuszok, amelyeket Kövecses szerint „automatikusan” társítunk egy bizonyos forrástartománnyal, és hogyan működik az előtér-háttér kialakítása? Kövecses elmélete erre nem ad magyarázatot. Léteznek természetesen esetek, ahol a begyakorlottság automatikussá teszi a forrás- és a céltartomány közötti megfeleltetéseket, illetve a kidolgozást, ezáltal korlátozza is a forrástartomány kiterjesztésének a lehetőségeit. Kérdés, hogy amikor a folyamat automatikussá válik, nem csúsztunk-e át a poliszémia területére; hiszen egy adott forrás- és céltartomány közötti automatikus, begyakorlott megfeleltetés azt eredményezheti, hogy a megfelelő kontextusban a forrástartományt jelölő lemma metaforikus jelentéséhez kisebb kognitív erőfeszítéssel férünk hozzá, mint egy alkalmi metafora esetében. A poliszémia jelensége mögött ugyanis gyakran metafora és metonímia áll motivációként (l. pl. Bartsch 2001; Hamann 2011).³

Maradjunk egyelőre az aktuális megfeleltetéseknél és a jelentésfókusz motivációjánál. Leonard Talmy megállapítása szerint egy adott beszédhelyzetben a figyelem megoszlása nem egyenletes: a nyelvi formák valamilyen mintázat szerint irányítják a befogadó figyelmét a referenciális jelenetben. A jelenet egyes elemei előtérbe kerülnek, míg mások háttérben maradnak (Talmy 2000: 258–9). Az előtérbe kerülő elemek nyalábja az ablak (window), a háttérben maradóké a hézag (gap). Az ablak-hézag mintázatokat Talmy kontextusfüggőként határozza meg, egy jelenetet többféle mintázat szerint is fölsozhatunk, sőt egy szekvenciális jelenetben akár több eltérő mintázat is kialakulhat időben egymás után, különböző kombinációkat hozva létre. A folyamatot Talmy összefoglaló néven a „figyelem ablakolásának” (windowing of attention) nevezte (Talmy 1999: 235–7). A metafora esetében az ablakolás azt jelenti, hogy az adott forrástartomány jelentésmátrixából nem mindig ugyanazok az elemek választódnak ki, hanem a referenciális eseményszerkezettől függően változhatnak – sőt, ugyanabban a beszédhelyzetben akár többféle jelentésem-kombinációval is számolhatunk.

A figyelem irányításában kulcsszerep jut a relevanciának. A relevanciaelmélet szerint az emberi kogníció és kommunikáció alapvető jellemzője, hogy a környezet által szolgáltatott információk közül azokra fókuszáljuk a figyelmünket, amelyek a leginkább relevánsnak tűnnek számunkra. Sperber és Wilson ebből kiindulva a relevancia maximalizálásának ösztönzéséről beszél, amely fontos szerepet tölt be a beszédprodukción és -feldolgozásban. Eszerint a beszédfeldolgozás során mindig a legkisebb ellenállás irányába megyünk, amelyet elsősorban a kontextus határoz meg (Sperber–Wilson 2008: 613). Ha azt mondjuk, *János egy oroszlán*, akkor a forrástartománynak azokat az elemeket fogjuk a feldolgozás során figyelembe venni, amelyek az addigi információk alapján a lehető legkönnyebben lesznek értelmezhetők – azaz nem föltételezzük, hogy János a szavannán él, növényevőkre vadászik, sörénye és karmai vannak, stb.

Nézzük most a kiterjesztés természetére vonatkozó elképzeléseket. Glucksberg és Keysar a metaforát olyan kategorizációs aktusként írják le, amelynek során egy entitást egy kategóriához rendelünk hozzá, amely kategóriát egy másik ugyanebbe kategóriába tartozó entitás példáz vagy képvisel (Glucksberg–Keysar 1993). *Az Ez a sebész egy hentes* példában a sebész egy fogalmilag magasabb szintű kategóriához rendeltem hozzá, amelyet a hentes mint a kategória egy tagja képvisel – a kiterjesztés tehát metonimikus. Kövecses megállapítása szerint a ’hentes’ a személyek egy olyan csoportját reprezentálja, akik durva, elnagyolt munkát végeznek (egy sebészhez képest); ez tehát a ’hentes’ által képviselt aktuális kategória. Ezt a jelentést azáltal vagyok képes „előállítani”, hogy a szóban forgó sebész hozzárndelem a „kontárság” kategóriájához, amelyet a HENTES fogalma példáz vagy tipizál (Kövecses 2009: 276–7).

Glucksberg és Keysar nyomán, a relevanciaelmélet fölhasználásával Tendahl és Gibbs a metaforák mögött online létrehozott ad hoc kategóriákat föltételeznek, amelyeket a forrástartomány

³ Ahogy az általam gyűjtött példákön látni fogjuk, gyakoriak az olyan esetek, amikor a metaforikus eredet transzparens, a szót azonban poliszémként kezelhetjük, mivel a forrás- és a céltartomány közötti megfeleltetések egységsek és begyakorlottak.

konceptuális jelentésének bővítésével, szűkítésével vagy egyidejű szűkítésével-bővítésével hozunk létre – ha megfigyeljük, ilyen ad hoc kategória szerepel a fenti példában is (noha sem Glucksberg és Keysar, sem Kövecses nem szentelnek figyelmet a relevanciaelméletnek). Az ad hoc kategóriát az eredeti lexikális konceptus által tartalmazott enciklopedikus és logikai tudásunk segítségével hozzuk létre. Az eredeti lexéma bizonyos, az adott kontextusban releváns jelentéselemei előtérbe kerülnek, és egy új, addig nem létező kategóriát képeznek, amelyet formailag azonban az eredeti lexéma jelöl (Tendahl–Gibbs 2008: 1832–3).

Hogyan hasznosíthatók a fönt bemutatott elméletek a főnév > melléknév szófajváltás folyamatainak magyarázatában? Nézzük, milyen különbségek lehetnek a lexikális, illetve az aktuális konverzió között.

6. SAGA a sípályák **LEGÁLLATABB** síruhája!!!
7. Biztos **nagyon birka** vagyok, de nem tudom, hogy kell keresni a kutatót.
8. A hangzás még nem a **legtigrisebb**, kicsit száraz, mondhatni vérszegény, a dobok csúnyán kiugranak az összképből, a gitárok nem agyszaggatóan metalosak, inkább gótikusan rockosak.
9. Következő évben ismét úszni jártunk az iskolával, én **delfinebb**, kopolyúsabb, vakmerőbb voltam összes társamnál – végül a tanár eltanácsolt a tanfolyamról, állítólag demoralizáltam a társaságot.

Ahogy azt Kiefer elméletének tárgyalásakor láthattuk, a főnév > melléknév konverzió esetében, amennyiben a főnévi lexémát melléknévi jellel látjuk el, a melléknév fokozása a jelölt tulajdonság intenzívebb meglétére utal, hiszen az egyes entitások entitásságát nem lehet összehasonlítani. Noha ezzel a megállapítással az aktuális konverziók esetében nem értek egyet (l. 5.3. rész), a lexikalizálódott esetekben helytállónak tűnik. Mivel itt a kategóriakiterjesztés már elsáncolódott, a főnév által jelölt tulajdonság és a főnév közötti szemantikai kapcsolat könnyen hozzáférhető a beszélő számára. Ez a kapcsolat metaforikus alapú, amennyiben az eredeti lexéma esetében már megtörtént az először alkalmi, majd állandósuló jelentéskiterjesztés: a 7. példamondatban szereplő *nagyon birka vagyok* kifejezésben a *birka* azért válhatott melléknévvé, mert a *birka* főnév egyes jelentéselemei, például a hiszékenységre vagy a tömeges viselkedésre való hajlam előtérbe kerültek, amikor a szót metaforikusan emberre alkalmazzák. A lexikális főnév > melléknév szófajváltásnál tehát az esetek nagy részében olyan főnevekről lesz szó, amelyek prototipikusan jelölhetnek bizonyos prominens tulajdonságokat vagy tulajdonságcsoportokat, hozzáadva a Sperber és Wilson által föltételezett járulékos stilisztikai hatást (Sperber–Wilson 2008: 617). Sok állatnév is ezek közé a szófaját váltott lexémák közé tartozik – elég, ha csak az itt nem szerepeltetett *disznó*, *kutya*, *szamár*, *tetű* stb. jelölőkre gondolunk.

Az általam fölhozott példák között akadnak prototipikusak és kevésbé prototipikusak. A *legbirkább* kifejezésre közel 16000, a *legállatábbra* 4570 találatot kaptam szó szerinti Google-kereséssel, ami arra mutat, hogy ezek nem csupán alkalmi szófajváltás eredményei, hanem bizonyos rendszerességgel használják őket. Ezzel szemben a 9. példában szereplő *delfinebb* mindössze egyetlen találatot mutatott, ami azt jelzi, hogy ez a melléknév erősen a szófajváltási spektrum „alkalmi” végénél helyezkedik el. Az állatnevek között akadnak olyanok, amelyek erősebben elsáncoltak mint melléknév, így könnyen előhívhatók, és magas példánygyakoriságot mutatnak.

Az alkalmi szófajváltásnál ezzel szemben nem beszélhetünk egyetlen prominens jelentés-elemről, amely olyannyira begyakorlott lenne, hogy metonimikus helyettesítéssel melléknévvé alakítsa a főnevet. Figyeljük meg a 10. és 11. példákat:

10. Pedig errefelé lehet a titok nyitja: Dietrich a kellenénél **„tyúkabb”** volt szerepeihez, ugyanakkor nem illett ezekhez az ő másfajta méltósága sem.
11. hogy olcsóbb-e, a franc se tudja, ám hogy **tyúkabb**, mint amit a „mai sarki ABC”-ben, azaz a hipermarketekben árulnak, az tuti.

Mindkét mondatban szerepel a *tyúkabb* kifejezés, a *tyúk* főnév más-más jelentéselemeit hozva előtérbe. A 11. esetben – a szöveg egyébiránt a házi tyúktartással foglalkozott – a „tyúkság” a tojás

egy bizonyos tulajdonsága lesz, azaz létezik a „tyúk tojás”, amely nem azonos a *tyúktojással*, vagyis a tyúk által tojt tojással – hiszen ennek a kritériumnak a „mai sarki ABC-ben” árult tojás is megfelel. A „tyúk által tojtás” tehát ebben az esetben egyéb tulajdonságokkal egészül ki, nevezetesen olyan, a szövegben nem explikált, de a kommunikáló felek által ismert előfeltevésekkel, mint a természetesség, egészségesség, illetve a tojást tojó állat életminőségének a magas színvonal.

Ezzel szemben a 10. példában szereplő *tyúkabb*, amellyel Marlene Dietrich színésznőt jelölik, prototipikus eleme a „tulajdonságot jelölő állatnév” kategóriának, amelybe a már említett *birka*, *sza-már*, *tigris* stb. is tartoznak. Ha végiggondoljuk a *tyúk* főnév metaforikus használatát, egyértelművé válik, hogy az állatnévvel bizonyos specifikus tulajdonságokkal rendelkező emberi személyeket, tudniillik nem túl okos nőket szoktak pejoratív módon megnevezni. Itt tehát ismét csak arról van szó, hogy az adott állatnév az általa jelölt állathoz gyakran társított tulajdonságot vagy inkább tulajdonságcsoportot jelölő nyelvi elem helyére kerül.

Nézzük meg ismét Kiefer azon megállapítását, amely szerint az entitások entitássága nem összemérhető. Noha a lexikális konverzió esetében ez alighanem teljesen igaz, az aktuális szófajváltások esetében nem lehet kizárni, hogy nem tulajdonságok, hanem prototípusok összemérése történik – amelyet lehet ugyan tulajdonságnyalábokkal magyarázni, ezek azonban annyira összetettek és komplexek, hogy az általuk meghatározott entitás lényegét alkotják. Vegyük az 5. példamondatot: *100% gyümölcs, sőt még a gyümölcsnél is gyümölcsőbb*. Fölmerül a kérdés, hogy miért kerül a jelző helyére a *gyümölcsőbb* fokozott főnév, amikor létezik emellett a *gyümölcsösebb* is. Itt fokozati különbségről lehet szó, amely a főnév és a melléknév szófaji jellegzetességeit használja ki bizonyos stilisztikai hatások erősítése érdekében. Míg ugyanis a melléknév egy adott entitáshoz társított tulajdonságot jelöl, addig a főnév magát az adott entitást jelöli. Ha valami *gyümölcsösebb* valami másnál, az kétségtelenül azt jelenti, hogy a GYÜMÖLCS bizonyos tulajdonságaival rendelkezik. Ha *gyümölcsőbb*, akkor viszont nem csupán egyes tulajdonságokról van szó, hanem magának a GYÜMÖLCS-nek a prototipikus jelentés-összetevőiről – mindarról, ami a gyümölcsöt gyümölcsös teszi. Éppen ezért nem lehet azonosságot föltételezni a testes morfémával jelölt képzett alak, illetve az aktuális konverzió átesett, a főnévi formát megtartott alak között. Hangalak és jelentés motiváltsága tehát ebben az esetben is érvényesül. Hasonló folyamatnak lehetünk tanúi a 4. példában szereplő *egyik ház palotább, mint a másik szerkezetnél* is: nem csupán a PALOTA egyes tulajdonságai lesznek jellemzők a házakra, hanem arról van szó, hogy ezek a házak paloták.

Nézzük meg végül az 1. példamondatot: *Ha olyan időszakban jönnénk, ami ilyen turistább időszak, akkor én annyi mindent megnéznék ám Pécsen*. Itt nem egyszerűen összehasonlításról van szó, mint a *gyümölcsőbb a gyümölcsnél* esetében, hanem összetett folyamatról, amelynek során a melléknévvé alakult főnév által eredetileg jelölt entitás egy idealizált kognitív modell részeként funkcionál, ezáltal pedig a modell bizonyos más elemei kerülnek előtérbe, és választódnak ki mint a lexéma aktuális jelentése. Az 'idegen helyre kedvtelésből ellátogató személy' egy olyan séma elemeként működik, amelybe a világról való tudásunk alapján beletartozik a 'zsúfoltság' is – tudniillik a turisták által gyakran látogatott városok gyakran zsúfoltak. De itt nem pusztán erről van szó: a középfok jele jelölheti emellett a turisták nagyobb számát is, azaz utalhat arra, hogy a zsúfolt időszakokban több jelenik meg a főnév által jelölt entitásból.

A vázlatosság ellenére a fenti példákából is látható, hogy a főnév > melléknév konverziót nem lehet egyféle mentális művelet segítségével maradéktalanul megmagyarázni. Hipotézisem a következő: a metonimikus jelentéskiterjesztés és a metaforizáció együttesen játszik szerepet a szófajváltási folyamatban, méghozzá egyes jelentéselemek kiemelése és előtérbe állítása révén, amelyek ezáltal egy új, kiterjesztett átmeneti kategóriát hoznak létre.

4. Anyag és módszer

A dolgozat további részében a konverzió lehetséges háttérfolyamatait, motivációit vizsgálom a fent vázolt metaforaelméletek alapján, a főnevek egy speciális csoportján: háziállat-megnevezéseken. Választásom több okból esett erre a csoportra. Először is: mivel a konverzió jelenségét pusztán morfológiai és szintaktikai jegyek alapján nagyon nehéz egy korpuszon belül kutatni, ezért olyan szó-

csoportra volt szükségem, amelyen belül könnyen alkalmazhatók célzott keresést. Másrészt: amint láthattuk, az antropomorfizációra való hajlam miatt az állatmegnevezések között számos olyan akad, amelyik tendenciát mutat a melléknevesülésre, legyen szó alkalmi vagy állandósult szófajváltásról. Harmadrészt: mivel a háziállatok már régóta együtt élnek az emberrel, külsejük, viselkedésük könnyen megfigyelhető és azonosítható, így valószínűnek tartom, hogy jelentésszerkezetük egyes elemei metaforikus kiterjesztés alapjául szolgálhatnak.

Mivel a dolgozatban elsősorban a típusokat akartam megvizsgálni, statisztika készítése nem volt célom, ezért táblázatba gyűjtöttem a köznyelvben is használatos háziállatneveket,⁴ és olyan szintaktikai környezetbe helyeztem őket, amelyek megmutatják, hogy egy bizonyos adat aktuálisan melléknévi szerepet vett-e föl, vagy sem. A táblázat a következőképpen épült föl:

1. táblázat. A találatok csoportosítása

	-bb	leg-bb	nagyon	eléggé
bárány				
bika				
birka				

Az adatgyűjtést a Google internetes keresőprogrammal végeztem: a táblázatban szereplő szókapcsolatokra, illetve jellel ellátott szavakra kerestem rá, szó szerinti egyezésekre szűkítve a találatokat („bárányabb”, „legbárányabb”, „nagyon bárány”, ill. „eléggé bárány”). Az így kapott adatokból kiszűrtem a többszöri előfordulásokat, és azokat tartottam csak meg, amelyek különböző, egymással nem összefüggő szövegekből származtak. A nagyobb részt személyes, kisebb részt sajtónyelvből származó szövegek helyesírását (egybe- és különírás, központozás stb.) megtartottam, csupán a hiányzó szóközöket pótoltam, ahol kellett, illetve ha túl hosszú volt a szöveg, és az adatról nem szolgáltatott plusz információt, az elejét, illetve a végét elhagytam. A vizsgált kifejezést minden esetben teljes tagmondatban közlöm, ha szükséges, a közvetlen szöveggörnyezettel együtt.

5. Eredmények: a tulajdonságnyalábok típusai

Már az első, felületes áttekintéskor is föltűnt, hogy a forrástartományok jelentésszerkezetéből nem minden esetben ugyanazok az elemek kerülnek előtérbe, és válnak a kiterjesztett kategória alapjává. Ellenkezőleg: nagyon is változatos volt, hogy milyen tulajdonságok alapján hoztuk létre a metaforikus kiterjesztéseket. Az egyes elemek tulajdonságnyalábjai többé-kevésbé jól meghatározható csoportokat alkottak. Ezek a csoportok pedig a legtöbb esetben legalább részben egybevágtak egy-egy állatmegnevezéssel – noha bőven akadt olyan lemma is, amely többféle csoportban is szerepelt.

A kiterjesztett kategória alapjául szolgáló jelentéselemek alapján a következő csoportokat alakítottam ki:

- külső tulajdonságok: a) alak, forma, szín; b) testi képességek (erőnlét, gyorsaság stb.); c) kor; d) íz/állag
- belső tulajdonságok: a) értelmi képességek; b) viselkedés (agresszió, szelídség, szokások stb.)
- általános (legjobb példányon alapuló)

Az egyes csoportok között előfordul átfedés, illetve olyan esetek is akadnak, amelyek esetében gyakorlatilag nem lehet eldönteni, hogy pontosan hová sorolhatók be. Amikor egy adott példát egy bizonyos csoport tagjaként tárgyalok, ha szükséges, kitérek arra, hogy miért tekinthető egy másik

⁴ A jelenlegi gyűjtésben nem szerepelnek a *disznó*, *kutya* és *szamár* szavak, mivel ezek mind az ÉKsz., mind az ÉrtSz. szerint kettős szófajúnak számítanak, azaz itt már nem konverzióról, hanem egyértelműen poliszémiairól van szó.

kategória tagjának is; a többi esetben pedig igyekszem egyértelmű, prototipikus példákkal szemléltetni az adott csoport működését.

5.1. Külső tulajdonságok

5.1.1. Alak, forma

Ebbe a csoportba azokat az előfordulásokat soroltam, amelyek esetében a forrástartomány alapját az adott állat külseje képezte. A környezetünkben élő lények egyik legkönnyebben megfigyelhető vonása a külső megjelenésük: testük formája, méretük, színük stb. Az alak, azaz a Gestalt kulcssze-repet játszik a kategorizációban is: az egyes kategóriák központi példányának általában jól meghatározható körvonala, mérete és többnyire színe van. A kiterjesztés történhet az alak egésze vagy annak egy része alapján is.

Az alábbi két példa közül az első egy gasztronómiai oldalon olvasható, amelyen a receptet illusztráló képen különböző kiegészítőkkal csibe alakúra formált főtt tojások sorakoztak, a második pedig egy malacpersely alakú műanyag elosztóegység kísérőszövegeként volt olvasható:

Ez aztán *nagyon csibe!*

A *legmalacabb* hálózati elosztó, amit valaha láttál

Az első mondatban az alak egésze szolgál a metafora alapjául. A második példa kicsit bonyolultabb. A malac orrát gyakran hasonlítják össze a konnektorról, így eleve aligha véletlen egy ilyen elosztó kialakítása. A felsőfokban álló főnév azt jelzi, hogy az elosztónak nem csupán a kimenete (tehát egy része) hasonlít a malac orrára (tehát egy részére), de az egésznek a kialakítása a malac egész testére. Itt tehát a figura teljessége indokolja a felsőfok használatát.

A következő példában a céltartomány az emberi test:

Melleidet hol hagytad? :D így *elégge tyúk* tested van bocs :/

A képen nekem van a legnagyobb lábam, attól *libább*, ugye?

Az első példában a *tyúk test* a lapos melleket jelenti a nőnél. Noha a pontos indokot nem tudtam megállapítani, elképzelésem szerint arról lehet szó, hogy a tyúk mint gyenge, a csirkénél öregebb állat egy testileg gyenge, azaz sovány, öreges testet jelöl. Mivel a nőkre egyébként is használnak baromfimetáforákat (*pipi, liba* stb.), a *tyúk* itt implicite idősebb, azaz a közhiedelem szerint lapos mellű nőre vonatkozhat. A második példában a metafora az emberi láb nagyságát szemlélteti. Egyrészt a *liba* lábának az általunk lábfejként azonosított része relatíve nagy a lábszárhoz képest, másrészt a lúdtalpat juttathatja eszünkbe, ami a standardtól eltérő, tehát nem megfelelő formájú lábfejet jelöl.

A *tyúkkal* ellentétben a *tehén* a 'kövér, elhízott nő' kategória megnevezéseként van jelen, és az általam talált adatokból kiindulva csakis nőkre vonatkozik:

Még jó hogy azt a 90 napos marhaságot abba hagytad. Ha csak egyetlen példát is láttam volna, valaha aki ezzel a kúrával hosszútávra karcúsodott volna, akkor azt mondom OK. De csak egyre *tehebb* lett mindenki, aki csinálta.

Érdekes módon az *öszvér* szó jelzői használata esetében, noha arra számítottam, hogy elsősorban a „makacsság” fog megjelenni mint kiterjesztett kategória, erre nem találtam példát. Az adatok az öszvért mint kevert fajú, lóra is és számárra is hasonlító állatot használták föl a kiterjesztés alapjaként (itt az *öszvérmegoldás* juthat eszünkbe):

ennél *öszvérebb* elbaszottabb és idétlenebb autót még nem láttam mint az a frido... olyan, mint egy mini és egy busz droid gyermeke

Az igen ritka (egyetlen példával rendelkező) színelapú kiterjesztés található meg az alábbi mondatban:

mert akkor lehet hogy én is nekikezdenék [a festésnek] mert nem hagyhatom, hogy rohadjon a kaszni... igaz *elégge boci* kinézete lesz (foltos)... De mivel pár hét és megy rá az első GTi lökös ami ugye fekete... így tarka-barka lesz a gép

Itt kell szólnom egy különleges csoportról: az összetett szavakról, amelyekben az állatmegnevezés a jelzői előtag. Ezeket az előtagokat utótagjuktól elválasztva fokozták – tehát arról van szó, hogy az adott utótaggal jelölt dolog nem csupán hasonlít az állat külsejére, hanem az adott állatra hasonlító dolgok központi, illetve nem periferikus példánya. Az egyértelműség kedvéért nézzünk két példát:

boldogan vette át az érmet és a plüssajándékát a legfeketébb kiscica, a legcsillogóbb tündér, a legbátrabb kalóz, a *legbárányabb* felhő és a legcsinosabb herceg

Hát, néztem még *bocibb* szemekkel mint amilyenek amúgy is vannak nekem.

Az első példamondatban egy óvodai jelmezversenyről van szó; az általam kiemelt adat egy olyan felhőt jelöl, amely megjelenésében egy bárányra hasonlít; tudniillik ugyanolyan göndör, gyapjas, puha kinézete van, mint egy bárány szőrének, esetleg ugyanolyan szelíd és ártalmatlan (viharfelhőket nem szoktunk ezzel a jelzővel ellátni). Ha megnézzük a fősorolás többi tagját, láthatjuk, hogy jelzős szerkezetek, amelyeknek a jelzője felsőfokban áll. Ugyanez áll a kurzivált adatra is: ahogyan a „legfeketébb cica” a fekete cicák legjobb példánya, éppúgy a *legbárányabb felhő* a legjobb bárányfelhő; a kontextusból nem derül ki, hogy a kiterjesztett kategóriának mi a referenciális kerete, tehát hogy a prototipikusság csupán az adott jelmezversenyen részt vevő bárányfelhő-jelmezekre vonatkozik, vagy pedig a világ összes bárányfelhőjére – egyiket sem zárhatjuk ki.

A második példában a „bociszem” a kiinduló összetétel, a kiterjesztés alapja pedig a szem mérete, alakja, esetleg (itt) a tekintete vagy az általa kifejezett érzelem. Talán itt a legkézzelfoghatóbb az ad hoc kategória jelenléte: a *bocibb szem* olyan szemet jelöl, amely bizonyos tulajdonságaiban jobban egyezik egy valódi boci szemével, mint az átlag. Az, hogy az előtagot az utótagtól elválasztva fokozhatjuk, arra utal, hogy az előbbi tulajdonságok halmazának tekintjük, amelyek lehetnek erősebbek vagy gyengébbek.

5.1.2. Testi erő

Egy állat külső tulajdonságai nem korlátozódnak a megjelenésére – egyes fizikai tulajdonságok éppolyan könnyen megfigyelhetők, mint az alak. Ezek közül az egyik legszembetűnőbb az állat ereje, különösen, ha jelentős mértékben felül- vagy alulmúlja az emberét. Nézzünk először néhány példát az előbbire.

A *bika* lexéma egy olyan állatot jelöl, amelyik nem csupán méretében haladja meg az embert, de erejében is; ezt az erőt pedig külső megfigyelés alapján könnyen megtapasztalhatjuk. Kézenfekvő tehát, hogy a bika egy olyan kategória képviselőjévé válhat, amelynek lényege, hogy az átlagosnál jóval erősebb, illetve nagyobb teljesítőképességű dolgot jelöl. Két példa:

A 2048 bites RSA kulcspár, és a VOIP kapcsolatot titkosító 256 bites AES rejtjelezés feltörése a ma létező *legbikább* számítógépekkel sem lehetséges.

Lexus RC 350 F SPORT: Ennél agresszívebb és *bikább* már nem is lehetne

A fenti példák elektronikus eszközökre vonatkoznak; az erőnlétet előtérbe állító kategóriák céltartományára az esetek túlnyomó részében valamiféle gép, berendezés vagy bonyolultabb fölépítésű eszköz – méghozzá olyan, amelyet tipikusan a maskulinitással, illetve a férfias témákkal kötünk össze, tehát a szórakoztatást, kikapcsolódást szolgáló holmi (ellentétben például a háztartásban használt eszközökkel, pl. vasaló, porszívó). A fősorolt adatok is elektronikus berendezéseket, eszközöket jelölnek, de akad fegyverre vonatkozó is, illetve olyan, amelyben a berendezések metonimikus átvi-

tellet a berendezéseket tartalmazó helyiségre képeződnek le. Az alábbi két példa közül az első egy pisztolyt, a második egy konditermet ír le:

Próbáld ki a cci velocitort, vagy a stingert, annak nagyobb visszhangja van, és *bikább* is, és nem olyan gyatrán van rézzel bevonva mint a yellow jacket, és a mag nem forog körbe-körbe, és nem is lötyög a hüvelyben.

Nagyon *bika* terem nagyon erős gépekkel és magas színvonal mindenben!!!!

Kézenfekvő magyarázat ezekre az adatokra, hogy a bika nem csupán erős hímnemű állat, de a laikus megfigyelés szerint (bizonyos körülmények között) agresszív is; az agresszió és a nagy testi erő pedig olyan tulajdonságok, amelyeket hagyományosan a férfiakkal kötünk össze. Ennek ellenére akadnak más példák is, mint az alábbi mondatokban, amelyben a kiterjesztett kategória továbbra is az erősség, illetve a teljesítőképesség, pontosabban a hatóerő:

Kaptam egy *elég bika* gyógyszert, javulgotok rendesen, de még mindig nem tudok normálisan felvenni a köhögések miatt.

Egyre *bikább* a forint! Örülhetnek a devizahitelesek

Ezekben a példákban az agresszió, tehát a viselkedési elem nincs előtérben – a gyógyszernek nincsenek tradicionálisan maszkulin asszociációi, a gazdaság és a pénzügy pedig nem a kikapcsolódással, hanem a szellemi munkával van összefüggésben, ami nem agressziót, hanem ellenkezőleg, fegyelmet kíván meg az embertől.

A teljesítőképesség, testi erő mellett a viselkedés kategóriájába is besorolható a jelzőként alkalmazott *csődör*; amely az általam talált adatok alapján kizárólag a szexuális teljesítményre, illetve viselkedésre vonatkozik:

De nincs az a nő, aki, ha nekidurálja magát, ne tehetné impotenssé a *legcsődörebb* férfit is.

A *bikával* ellentétes tulajdonságot, gyengeséget fejez ki a *csirke*, amely a másik gyakori forrástartomány volt a testierő-alapú kiterjesztés csoportjában:

A nyáron rengeteg időm lesz és mivel *elég csirke* testem van kicsit ki akarom szálkásítani.

néha a profiknak is be kell dobni egy-két *csirkébb* ellenfelet, hogy érezzék, volt értelme fejleszteniük a jártasságaikat

Míg az első példában maga az emberi test a céltartomány, ez kerül összevetésre a csirkével, addig a másodikban (amely egy számítógépes játékra vonatkozik) általában véve az ellenfél erejéről van szó, ami nem korlátozódik a testre. Az első mondatban a test külsejéről is szó van, hiszen a kinézet és a testi erő rendszerint összefügg egymással. Az első példa így az előző, formaalapú csoportba is besorolható.

5.1.3. Kor

Mindössze két adatot találtam rá; mindkét esetben az állat fiatalága volt a kiterjesztett kategória alapja:

Mit iszik a boci?

Ha még *nagyon boci*, akkor tejet...

Nagyon dühös voltam rá emiatt, mert azt gondoltam, hogy ez nem indok, mígnem rájöttem, hogy akkor még *nagyon-nagyon bárány* voltam.

Mind a *bárány*, mind a *boci* kölyökállatot jelölnek, így a *nagyon* fok-mérték határozóval való ellátottság arra utal, hogy a szóban forgó állat még igen fiatal. Az első példában a *nagyon boci* mintegy a 'boci' kategóriájának központi példánya, amennyiben a kategória fő jellemzőjeként ebben az esetben a fiatalságot tesszük meg. A második példában ezenkívül még egy másik konceptuális metafora is jelen van, tudniillik a *bárány* itt nem egyszerűen fiatal állatot, hanem tapasztalatlan embert jelöl.

5.1.4. Íz/állag

Sajátos csoport, amelyben nem az élő állat, hanem az állati termék bizonyos jellemzői képezik a kiterjesztett kategória alapját. Ahogyan a korábban említett *bociszem*, illetve *bárányfelhő* esetében is, itt is számolhatunk az összetett szavak (*kecskesajt*, *tyúkhús*) hatásával, noha csak közvetetten. Mivel ezek birtokos jelzős szerkezetek, így elősegíthetik az előtagok konverzióját.

Az általam vizsgált anyagban összesen hét ilyen adatot találtam. Ezek közül négy esetben az íz az állat húsának ízét jelölte, mint az alábbi két mondatban:

Én Csirkeszendvics szerű izre számítottam, de teljesen más, kicsit *csirkébb*, erősebb az íze, persze ne gondoljunk KFC-s magasságokra.

Amúgy pörkölnél elveszíti azt a *nagyon tyúk* ízét?

Akad azonban példa egyéb állati eredetű termékekre is:

Én azt vettem észre, hogy az alpesi fajta, bár lényegesen többet tejel, a tejét nem szereti annyira a „kontroll csoportom” – *kecskébb* ízű –, mint az állomány zömét kitevő magyar parlagi „fajta” azonos táplálék mellett.

úgy éreztem, hogy egy boci szappan nem lenne *eléggé boci* marhafaggyú nélkül – rendkívül jó állagot, keménységet eredményezett a használata.

Érdeemes megfigyelnünk a második mondat helyesírását: azt vehetjük észre, hogy a „boci szappan” különírva szerepel, ami eltér a standardtól, és azt jelzi, hogy az előtag kevésbé szorosan kapcsolódik az utótaghoz, mintegy jelzőként járul hozzá (hiszen a jelző-főnév szerkezetet különírjuk). Ezt akár a konverzió sajátos esetének is tekinthetjük.

5.2. Belső tulajdonságok

Ahogyan a külső tulajdonságok esetében is, itt is bizonyos laikus megfigyelések, hiedelmek, az egyes állatokhoz hagyományosan társított tulajdonságok képezték a kiterjesztések alapját. Nézzük, melyek ezek.

5.2.1. Értelmi képességek

Az értelmi képességeken alapuló metaforák, legalábbis ami a háziállatokat mint forrástartományt illeti, mindig az emberhez való negatív viszonyulásban jelennek meg; tehát a skála alsó felét reprezentálják. A kiterjesztett kategória így minden esetben a TUDATLAN ÉLŐLÉNY lesz; ez azonban nem jelenti, hogy a csoport teljesen egységes lenne.

Az egyik tipikusnak tűnő példa, a *tyúk* buta, ostoba embert jelent. (Az esetleges nemi alapú megkülönböztetést a megfelelő kontextus, illetve az adatok hiánya miatt ezúttal nem tudtam megfelelően fölterképezni.) Érdekes módon ez a metafora csak nagyon ritkán, alig néhány esetben képezte konverzió alapját – még az is előfordulhat, hogy a testi tulajdonságok, a testi gyengeség kifejezésében játszott szerepe miatt. Az alábbi mondatban rész-egész metonimiába ágyazva láthatjuk:

Ne hari, *nagyon tyúk* az agyam!!!

A *tyúkkal* ellentétben a *liba* egy (főntebb már idézett) kivétellel minden esetben szellemi tulajdonságot hozott előtérbe mint jelentéselemet, méghozzá a (fiatalságból eredő) tapasztalatlanságot, tudatlanságot, esetenként éretlen viselkedést – ennek az lehet a magyarázata, hogy míg a *tyúk* öreg állatot, a *liba* fiatal ludat jelent. Azt is érdemes megfigyelni, hogy itt már egyértelműen nőkről van szó:

A *leglibább* szőke nőket jellemző naivitás kell ahhoz, hogy valaki bevegye, az Orbán-kormány nyaloncai által megszállt közszerződés televízió híradóját „kibaszottnak” minősítő Szebeni Istvánt és „bűntársait” nem politikai okok miatt baszták ki munkahelyükről

Nincs az a műkörmű, műhajú, szilikoncsecsű, tetovált szemöldökű, rinocéroszra szolári-umozott plázacica akinél ne tudnék *libább* lenni ha rámjön a dilihopp!

A fiatal állatok közül egyetlen másakra találtam még adatot, méghozzá a *bocira*. Itt alighanem hapax-ról lehet szó, ám így sem lehet kizárni, hogy a *liba* analógiájára az állat fiatalsága, tapasztalatlansága jelöli a tudatlanságot. A másik lehetőség, hogy a tehén mint a közhiedelem szerint nem túlságosan értelmes, bamba, békés állat egyszerűen a butaságot jelképezi:

Ez a teszt *elég boci* ötlet.

Érdekes csoport még a *birka*, amely jelenthet egyszerűen buta embert is, rendszerint azonban csoportokra vonatkozik, mint az alábbi két példában:

Mert sajnos ismét meg kell állapítanom, *nagyon birka* nép vagyunk

A magyar a világ *legbirkább* népe

A „birka nép” nem egyszerűen ostoba személyek gyülekezetét jelenti (bár értelemszerűen ez is benne van), hanem a nyájszellemet, a könnyen terelhetőséget, engedelmességet is behozza mint jelentéselemet. Érdemes megjegyezni, hogy a „birka nép”, „birka nemzet” stb. kifejezéseket kivétel nélkül mindig a magyarsággal kapcsolatban említi a beszélő, így az egyfajta állandó jelzővé alakul.

5.2.2. Viselkedés

Ebbe a csoportba azok az adatok tartoznak, amelyeknél a kiterjesztett kategória alapját az állat viselkedése, illetve a viselkedéshez társított, abból kikövetkeztetett (emberi vagy az emberhez hasonló) érzések vagy lelki tulajdonságok jelentik. Az értelmi képességektől eltérően ez igen változatos csoport volt, az agressziótól a félénkségen át a lustaságig mindenféle viselkedési forma szerepelt benne. Kezdjük az egyik legtipikusabb példával, a laikus elképzelések szerint gyáva nyúllal:

En valszeg *nagyon nyul* lettem volna, es nem merem megtenni.

nem vagyok egy könnyű préda, sosem voltam az, SŐT! De ha bejöttem valakinek, még a *legnyulabb* is jelzett, így vagy úgy, de igen...

A gyáva vagy félénk személyt jelentő *nyúllal* ellentétben a *kakas* harcias, könnyen ingerelhető személyre, méghozzá minden esetben férfira vonatkozik:

Hetykébb és *kakasabb* volt ő annál, hogy konyhai munkára fogják.

Én egyébként *nagyon kakas* tudok lenni, ha valami az elveimbe ütközik, gondolkodás nélkül nekimegyek alfakakasoknak.

Figyeljük meg, hogy a második mondatban a konverzió mellett a *kakas* egyszerű lexikai metaforaként is megjelenik: az *alfakakasok* főnév olyan férfiakat jelöl, akik egy bizonyos hierarchia csúcán

(kvázi a szemétdomb tetején) állnak. Azt is érdemes megfigyelni, hogy a *bikához* hasonlóan a *kakas* is kizárólag férfiakra vonatkozik, ami értelemszerűen azzal viselkedéséről, hogy mindkettő hím állat, ám az agresszív viselkedés mint maskulin vonás is közrejátszhat.

A szokásokat is a viselkedés kategóriájába soroltam, mint azt az alábbi két példa szemlélteti:

Aludj, aludj és még többet aludj. Minél többet alszol, annál *macskább* vagy.

Igazi kis nőci, tele érzelmekkel... és persze akarattal, önfejűséggel. Sokkal keményebb, mint a bátyjai. Ám sokkal *cicább*, érzelmesebb.

Érdeemes összevetni a *macska* és a *cica* használatát. A *cica*, mint a *macska* becéző változata, vonatkozhat a kölyökállatra, illetve – ritkábban – a *kandúrral* szemben a nőstényre is. Az első mondatban a konverzió átesett *macska* egyszerűen egy megfigyelést tartalmaz az állat viselkedéséről, emellett pedig nem emberre, hanem ugyanarra az állatra vonatkozik; azaz itt a macska prototipikus viselkedéséről van szó; a SOKAT ALVÓ ÁLLAT központi példánya a macska, méghozzá olyannyira, hogy amelyik macska többet alszik, az középpontibb helyet foglal el a többi macskához képest.

Ettől eltérően a *cica* a második mondatban emberre vonatkozik, méghozzá egy kislányra, tehát egyfelől gyerekre, másfelől nőnemű lényre; azaz mindkét fő vonás jelen van, amelyik a cicát a macskához képest jeltebbé teszi. Az érzelmesség alighanem azzal hozható összefüggésbe, hogy az érzelmek kinyilvánítását általában véve nőies vonásként kezelik.

A kinézetalapú csoportban már szóba hozott összetett szavas kifejezésekre (ti. amelyekben az előtag van fokozva) itt is akadt példa, méghozzá az alábbiak:

mivel János herceg legkedvesebb embere a nyúlnál is *nyulabb* szívű, azonnal az érsek elé veti magát, és elmond mindent, János hercegre hártva a felelősséget, hiszen ő csak parancsot teljesített

Mauer Gábor a maga testes, és enyhén túlsúlyos száztizenöt kilós ártatlansága mellett a világ talán *legbárányabb* lelkületű embere volt.

A *nyúl szívű* és a *báránylelkületű*, éppúgy, mint a korábbi példákban a *bárányfelhő* vagy a *bociszem*, úgy megy keresztül a konverzió, hogy a birtokos jelzőként szolgáló előtagot fokozzuk. Amint már említettem, ez azt jelzi, hogy az előtagot tulajdonságok olyan halmazának tekintjük, amelyek közül egyesek lehetnek erősebbek vagy gyengébbek; ez alátámasztja a relevanciaelmélet és az ad hoc kategóriák elméletének a kapcsolódását.

5.3. Általános (központi példányok)

Ebbe a kategóriába azokat az előfordulásokat soroltam, amelyek esetében nem lehetett eldönteni, hogy a forrástartományul szolgáló állat fogalmának jelentésszerkezetéből mely elemek kerültek előtérbe. Ezekben az esetekben megfigyelésem szerint a céltartományt a forrástartományt alkotó állat kategóriájának legjobb példányával általában véve hasonlították össze; azaz – Kiefer állításával ellentétben – az entitások entitásságát mérték össze. A kiterjesztett kategória alapja így nem egy bizonyos tulajdonság, hanem a prototípus.

Kérdés persze, hogy ebben az esetben beszélhetünk-e ad hoc kategóriáról vagy egyáltalán metaforáról, hiszen a forrás- és a céltartomány ugyanaz – maga az állat –, a kiterjesztés pedig nem rész-egész metonímia révén történik, azaz nem egy jelentéselem válik a kiterjesztett kategória alapjává. Nézzünk egy példát:

Nagyon örülök, hogy jól van a cica! Még egy kis lábadozás és *cicább* lesz, mint új korában.

Hogyan határozhatnánk meg a fenti esetben a *cicább* jelentését? Véleményem szerint annál pontosabban nem, mint hogy „macskára jobban emlékeztető”. (Léteznek nem prototipikus macskák, pl. a sziámi, amelyet a viselkedése alapján sokszor a kutyához hasonlítanak.) Noha a fenti példában egy macskát ért balesetről van szó, a kontextus alapján nem egyértelmű, hogy a kiterjesztés alapja az állat külseje, viselkedése vagy más egyéb; általában véve arról van szó, hogy egy egészséges – tehát prototipikus – macskához mennyire hasonlít a szóban forgó állat.

Az alábbi mondatban a hierarchia alapján beszélhetünk legjobb példányról – nem tudni, hogy a főkacsa azért lett főnök, mivel kacsább társainál, vagy éppen fordítva.

– Ez kérem türhetetlen, ez nem a Jurassic park –, mondta a főkacsa, aki *kacsább* volt, mint a többi.

Végül pedig egy érdekes példa:

Vizsgálatokból tudjuk, hogy a kisgyerek számára a piros, sárga, netán a zöld vagy éppen a kék ló *lovabb* ló, mint az almásderes, a pej, a fekete vagy a fehér.

Fölmerülhet a kérdés, hogy a *lovabb* ló mitől lesz „lovabb” egy gyerek képzeletében. Itt természetesen gondolhatnánk az állat viselkedésére, a hozzá általában társított tulajdonságokra, laikus elképzelésekre; a szövegkörnyezetből azonban nem derül ki, hogy pontosan mely tulajdonság kerül kiemelt helyzetbe; sőt, alighanem arról van szó, hogy ilyen kiemelt helyzet ebben az esetben nincs – tehát a ló egésze kerül megmérettetésre.

6. Összefoglalás

Dolgozatomban a magyar nyelvben előforduló főnév > melléknév konverziót vizsgáltam háziállatmegnevezéseken; a vizsgálat elméleti alapját az ad hoc kategóriák elmélete, illetve a relevanciaelmélet képezte. Hipotézisem, amely szerint a kiterjesztés nem automatikus, és nem mindig azonos jelentéselemből kiindulva megy végbe, az előzetes anyaggyűjtés alapján igazolódott: több olyan főnevet (pl. *boci*, *liba*, *tyúk*) is találtam, amelyeknél a kiterjesztett kategória alapjául más-más esetben más-más jelentéselem (alak, testi erő, viselkedés stb.) szolgált.

Ennek ellenére akadtak olyan főnevek is, amelyeknél megállapíthatók bizonyos tendenciák. Ilyen volt például a *bika*, amely minden esetben nagy testi erejű, járulékosan pedig agresszív entitást jelölt, a *kakas*, amely rendszerint erőszakos, harcias viselkedésű férfira vonatkozott, vagy a *tehén*, amelynek jelentése szinte mindig ’kövér, elhízott nő’ volt.

Nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy ez a kutatás csak előzetes fölmérés volt egy nagyon szűk csoporton, így a magyar nyelvi konverzióra nézve nem szabad általános következtetéseket levonnunk. Noha az ad hoc kategóriák elmélete működőképes, volt olyan csoport, a prototípusokat összehasonlító kategória, amelynél akár még a metafora megléte is megkérdőjelezhető. Eredeti föltevésemet így egyelőre a következőképpen módosítom: az ad hoc kategóriák elmélete és különösen a relevanciaelmélet a kognitív metaforaelmélet olyan továbbviteleként értelmezhető, amelyek alkalmasak a konverzió egyes típusainak a vizsgálatára, de nem minden esetben van magyarázóértékük. Hogy milyen egyéb magyarázatok lehetségesek, azt további, kvantitatív vizsgálatok során tudom majd kideríteni.

SZAKIRODALOM

- D. Máta Mária 2004. A szófajváltás a magyarban. *Magyar Nyelv* 108: 43–51.
 D. Máta Mária 2005. A szófajttörténet történeti problematikája. *Magyar Nyelvőr* 129: 495–509.
 Dirven, René 1999. Conversion as a conceptual metonymy of event schemata. In: Klaus-Uwe Panther – Günter Radden (eds.): *Metonymy in Language and Thought*. John Benjamins, Amsterdam, 273–87.

- Glucksberg, Sam – Keysar, Boaz 1993. How metaphors work. In: Andrew Ortony (ed.): *Metaphor and Thought*. Second Edition. Cambridge University Press, New York, 401–24.
- Högnadóttir, Ingunn 2010. *Role of Metonymy in Unmarked Change of Word Category*. Unpublished manuscript.
- Kiefer Ferenc 2005. Types of conversion in Hungarian. In: Laurie Bauer – Salvador Valesa (eds.): *Approaches to Conversion / Zero-Derivation*. Münster, Waxmann, 51–66.
- Kövecses, Zoltán – Radden, Günter 1998. Metonymy: Developing a cognitive linguistic view. *Cognitive Linguistics* 9/1: 37–77.
- Kövecses Zoltán 2005a. *A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe*. Typotex, Budapest.
- Kövecses, Zoltán 2005b. *Metaphor: Universality and Variation*. Cambridge University Press, New York.
- Kövecses Zoltán 2009. Versengő metaforaelméletek? Ez a sebész egy hentes. *Magyar Nyelv* 113: 271–80.
- Kuczok, Marcin 2011. *The interaction of metaphor and metonymy in noun-to-verb conversion*. University of Silesia. Unpublished manuscript.
- Schönefeld, Doris 2005. Zero-derivation – functional change – metonymy. In: Laurie Bauer – Salvador Valesa (eds.): *Approaches to Conversion / Zero-Derivation*. Münster, Waxmann.
- Sólyom Réka 2013. „Ez király! Lájkold!“. Neologizmusok külföldiek magyarnyelv-tanulásában. *THL2*: 66–74.
- Sperber – Wilson 2008. A deflationary theory of metaphor. In: Raymond W. Gibbs (ed.): *The Handbook of Metaphor*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Talmy, Leonard. 1999. The windowing of attention in language. In: Shibatani, Masayoshi – Sandra A. Thompson (eds.): *Grammatical Construction: Their Form and Meaning*. Oxford University Press, Oxford, 235–87.
- Talmy, Leonard 2000. *Toward a Cognitive Semantics – Volume I*. MIT Press, Cambridge, 257–309.
- Tendahl, Markus – Gibbs, Raymond W. 2008. Complementary perspectives on metaphor: Cognitive linguistics and relevance theory. *Journal of Pragmatics* 40: 1823–64.
- Ungerer, Friedrich 2007. Word-Formation. In: Geeraerts, Dirk – Cuyckens, Hubert (eds.): *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*. Oxford University Press, Oxford, 650–75.

Evellei Kata
doktorhallgató
ELTE BTK

SUMMARY

Evellei, Kata

Noun-adjective conversion in Hungarian names of domestic animals

The paper investigates the conversion of nouns into adjectives in Hungarian, in a cognitive linguistics framework. It explains the phenomenon of conversion in a functional perspective, with the help of metaphor and metonymy, with special emphasis on semantic focus, relevance theory, and the theory of ad hoc categories. In this approach, the adjectivization of nouns is, in most cases, a process that turns a lexeme into a metonymic representative of an extended category, that is, it comes to denote (bundles of) properties that are characteristic of both the source domain and the target domain. The study is based on a corpus of Hungarian names of domestic animals; one of the reasons is that animal names are rather suggestive examples of how certain characteristic features (like weakness, force, or stupidity) are attributed to given concepts or categories. The data are organised into extension sets illustrating when and how metaphoric and metonymic extension may serve as a basis of conversion.

Keywords: conversion, metaphor, metonymy, adjectivization

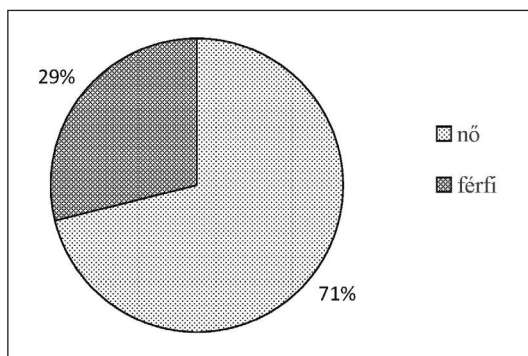
Egy online helynévkompetencia-felmérés tanulságai*

1. A névközösség fogalma az utóbbi időkben igen gyakran került a szociolingvisztikai kérdésekkel foglalkozó kutatók figyelmének a középpontjába. Én magam egy korábbi írásomban e terminus meghatározását a helynév-kompetencia létével láttam magyarázhatónak (Győrffy 2017), e tudás létének és működésének alátámasztására pedig online felmérésen alapuló vizsgálatokat folytattam. Jelen írásomban ennek a nagy létszámú felmérésnek az eredményeit és az azokból levont tanulságokat foglalom össze.

2. A helynév-kompetencia vizsgálatához tehát olyan általános irányultságú felmérést készítettem, amelyet az adatközlők internetes online formában tölthettek ki. A 465 fő¹ részvételével elkészített felmérés három csomópont köré szervezve próbálta meg felderíteni, hogy valóban számolhatunk-e valamiféle közösen birtokolt helynév-kompetenciával, azaz léteznek-e olyan modellek a mentális térképünkön, amelyek a magyar helynévhasználók számára közösnek mondhatók, emellett a helynév-kompetencia tartalmaz-e olyan helynévi elemeket, amelyeket mindenki ismer.

E rész kérdések megválaszolását három feladatípus segítségével láttam megvalósíthatónak. A kérdőív első két feladatában a résztvevőknek egyrészt olyan helyneveket kellett felsorolniuk, amelyek az adott pillanatban eszükbe jutottak, másrészt arra voltam kíváncsi, hogy mely elnevezéseket ismeri véleményük szerint minden magyar ember. Ezután létező magyar helynévi elemeket ítélték meg a válaszadók abból a szempontból, hogy mennyire tekintik őket tipikusnak. Az utolsó feladatban pedig egy leírás alapján meghatározott helyeket kellett elnevezniük az adatközlőknek.

Az eredmények bemutatása előtt érdemes röviden szociológiai szempontból is jellemezni a résztvevőket. A nemek szerinti megoszlás a nők fölényét mutatja bő kétharmados többséggel (71%, a férfiak 29%-os arányban vettek részt a felmérésben, l. az 1. diagramot).

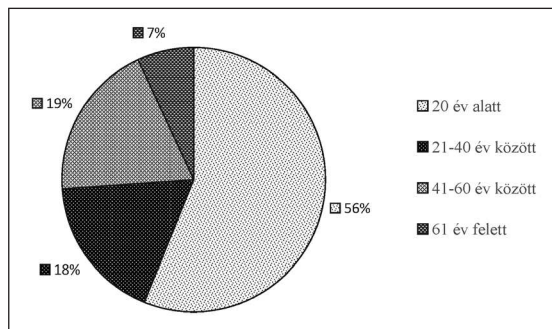

1. diagram. A névkompetencia-vizsgálat adatközlőinek megoszlása a nem szerint

Az adatközlőket életkoruk szerint négy csoportba soroltam. Legnagyobb arányban a 21 és 40 év közöttiek szerepeltek: a kérdőívet kitöltők több mint fele ebbe a csoportba tartozik (56%). A 20 év alatti (18%), valamint a 41 és 60 év közötti (19%) adatközlők aránya közel azonos, és mintegy egy-egy ötödét teszik ki a résztvevőknek. Legkisebb számban – vélhetően a felmérés internetes felületen történő kitöltése miatt – a 61 év feletti adatközlőket sikerült bevonni a vizsgálatba (7%) (l. a 2. diagramot).

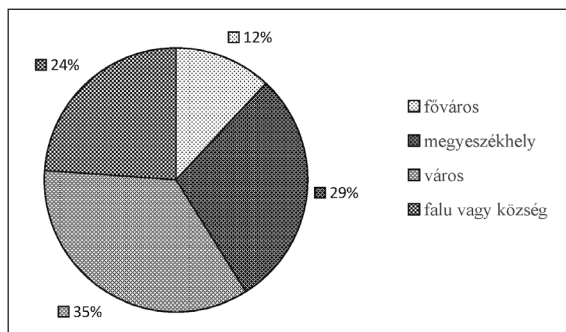
* A tanulmány az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-17-4 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával, az MTA–DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoportja keretében készült.

¹ A kérdőívet 465 fő küldte be, az egyes feladatokat azonban nem minden esetben töltötte ki minden adatközlő. A rész-kérdésekre adott válaszok számát ezért minden esetben közlöm.

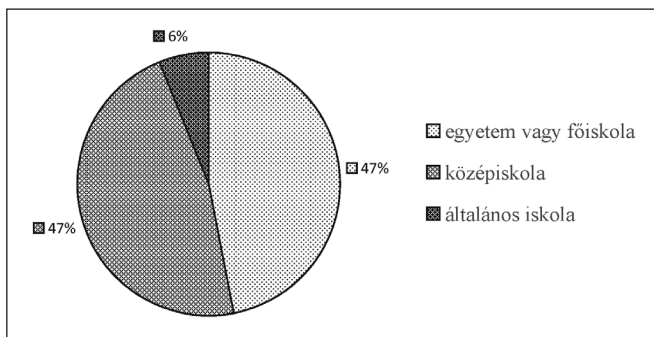

2. diagram. A névkompetencia-vizsgálat adatközlőinek megoszlása az életkor szerint

Ennél kiegyensúlyozottabb képet mutat az adatközlők lakóhelye szerinti megoszlás (1. a 3. diagramot): a résztvevők 12%-a a fővárosban él, 29%-uk megyeszékhelyen lakik, az adatközlők 35%-a valamelyik további várost jelölte meg lakhelyéül, a résztvevők egynegyede (24%) pedig faluból, községből származik.

3. diagram. A névkompetencia-vizsgálat adatközlőinek lakóhely szerinti megoszlása

4. diagram. A névkompetencia-vizsgálat adatközlőinek megoszlása az iskolázottság szerint

A kérdőívet kitöltők között – érdekes módon – a középiskolát, valamint a főiskolát/egyetemet végzetek aránya megegyezik: 47%, a fennmaradó 6% legmagasabb iskolai végzettsége általános iskola (1. a 4. diagramot).

2.1. Az alábbiakban a kérdőíves felmérés eredményeit mutatom be. Az első két kérdést a folkonomasztika metodológiája alapján vizsgáltam, azaz a résztvevőknek egyrészt olyan helyneveket kellett felsorolniuk (2 perc alatt), amelyek spontán módon eszükbe jutnak, másrészt olyan neveket kellett gyűjteniük, amelyeket saját megítélésük alapján minden felnőtt magyar lakos ismerhet.

Az első feladatot 203 fő végezte el. Az eredmények között 1540 különböző helynevet találunk, és ebből a nevek közel kétharmada (62,6%) csupán egyszer szerepelt (pl. *Abaliget, Balatonkiliti, Harsány, Józsefváros, Kerecsend, Kunmadaras, Lepsény, Nagyhalász* stb.). Olyan nevet, amelyet minden egyes adatközlő említett volna, nem találunk a korpuszban. Leggyakrabban *Budapest* (az adatközlők 75%-ánál fordul elő), *Debrecen* (65%), *Miskolc* (39%), *Szeged* (40%), *Nyíregyháza* (35%), *Pécs* (34%), *Eger* (32%), *Győr* (31%), *Sopron* és *Szolnok* (27%) neve bukkant fel a válaszok között. Ahogy a felsorolt példák is mutatják, az említett elnevezések többsége településnév. Ez véleményem szerint két dologgal magyarázható. A *helynév* terminus szerepeltetése az instrukcióban² nem volt kellőképpen körültekintő, ez a fogalom ugyanis a beszélők számára – úgy tűnik – a *településnév* szinonimája. E jelenség mögött másrészt talán az a körülmény állhat, hogy a mentális térképen meghatározott szituáció nélkül a településnevek hívhatók elő leggyorsabban. Egyes adatközlők ugyanakkor más helynévfajtákat is felsoroltak válaszukban. Többször fordul elő a *Balaton* tónév (11%), valamint a *Tisza* (9,8%) és a *Duna* (8,8%) folyónév, kisebb számban hegyek és hegységek nevére is bukkanhatunk az adatok között: *Mátra* (4%), *Bükk* (3%), *Pilis* (3%), *Kékes-tető* (3%). Fel-fel-tűnnek továbbá országnevek (*Románia*), kontinensek nevei (*Afrika*), tájegységek nevei (*Dunántúl*), valamint közterületek elnevezései (*Piac utca, Kossuth tér*) is.

A kérdőívek tanulmányozása révén arra is rálátásunk nyílik, hogy milyen elvek alapján történik a helynevek előhívása a mentális lexikonból. Egyes esetekben egy viszonylag szűk régióra koncentrálnak az elnevezések. A *Debrecen, Józsa, Hajdúböszörmény, Hajdúdorog, Hajdúnánás, Tedej, Alföld, Hortobágy, Tócsóskert, Libakert, Sestakert, Dobozikert, Csígekert, Nagyerdő, Nagyerdőalja, Nyíregyháza, Tócsó-patak, Hortobágy-folyó, Téglás, Bocskaikert* (valamint még *Budapest*) neveket említő adatközlő minden bizonnyal debreceni lakos, az általa említett nevek ugyanis mind Debrecen városrészeinek, illetve a várostól északra fekvő településeknek az elnevezései (l. az 1. térképet).

1. térkép. A névkompetencia-vizsgálat adatközlőjének a válaszai 1.

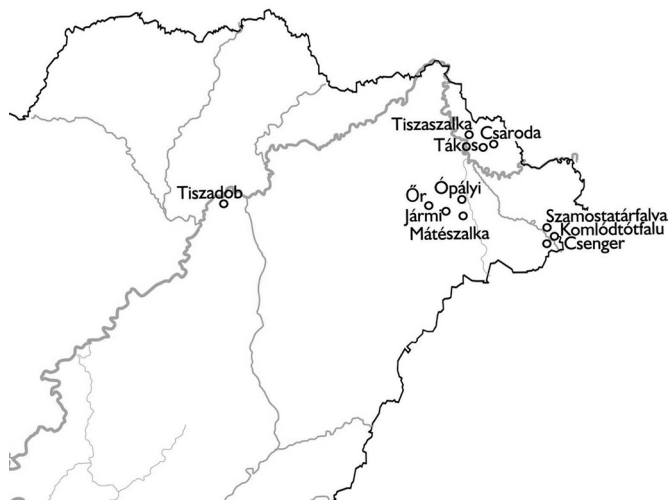
² Az instrukció: 2 perc alatt írjon minél több helynevet!

A Jármí, Tiszadob, Csenger, Mátészalka, Ór, Ópályi, Szamostatárfalu, Komlódótfalu, Tiszaszalka, Tákos, Csaroda felsorolás három, jól kirajzolódó blokkba szervezi a helyeket (1. a 2. térképet), csupán Tiszadob fekszik ezektől a helyektől távolabb (említésének azonban minden bizonnyal megvan a személyes oka).

2. térkép. A névkompetencia-vizsgálat adatközlőjének a válasza 2.

Egy adatközlő a Debrecen–Cegléd-vasútvonal állomásait sorolta fel (ahogyan utólagosan maga is jelezte ezt): Ebes, Hajdúszoboszló, Kaba, Püspökladány, Karcag, Kisújszállás, Törökszentmiklós, Szajol, Szolnok, Abony, Cegléd (1. a 3. térképet). Az azonos helynévfajták körébe tartozás is megfigyelhető: egy borkorban fordulnak elő a *Széll Kálmán tér*, *Deák Ferenc tér*, *Kálvin tér* nevek, valamint az *Athén*, *Cleveland*, *Moszkva*, *Kijev*, *Göteborg*, *Oslo*, *Reykjavik* különösi városnevek. Sok esetben azonban semmiféle mintázatot sem fedezhetünk fel az előhívásban, ám ilyen esetekben is minden bizonnyal személyes motívumok játszhatnak szerepet az egyes helynevek felszínre hozatalában.

3. térkép. A névkompetencia-vizsgálat adatközlőjének a válasza 3.

2.2. Arra a kérdésre, hogy melyik 20–30 helynevet ismerheti minden magyar ember, közel félezer (476) különböző helynévi válasz érkezett, amelyek többsége egészen bizonyosan nem része a magyar névhasználók közös mentális térképének. Ugyanakkor vannak olyan helynevek, amelyek névismereti hatósugara igen nagy. Balázs János a tulajdonnevek általános nyelvészeti vonatkozásai kapcsán beszél a nevek terhelési értékéről. Ez a jellegzetesség a nevek ismertségével, illetve a névhasználó közösség méretével függ össze: „minél nagyobb nyelvi közösség használ valamely nevet, s minél gyakrabban vagy minél több denotátumra vonatkoztatva, annál nagyobb a név funkcionális megterheltsége, vagy egyszerűbben mondva: terhelési értéke, másfelől viszont minél kisebb körben járatos valamely név, ez az értéke annál kisebb” (Balázs 1970: 301, lásd ehhez még Kázmér 1960: 88). A kérdőív tehát a legnagyobb terhelési értékkel rendelkező helynevekre igyekezett rávilágítani, mégpedig folklonomasztikai megközelítéssel, azaz a névhasználók saját vélekedését figyelembe véve.

Erre a feladatra az előzőhöz hasonlóan 203 feleletet kaptam, olyan név, amely minden válaszban fellelhető, itt sem szerepel a felsoroltak között. A lista első húsz helyén a következő településneveket olvashatjuk: *Debrecen* (a válaszadók 95%-ánál jelenik meg), *Budapest* (91%), *Pécs* (72%), *Miskolc* (70%), *Szeged* (68%), *Győr* (62%), *Eger* (52%), *Sopron* (51%), *Nyíregyháza* (49%), *Siófok* (44%), *Székesfehérvár* (43%), *Szolnok* (40%), *Esztergom* (34%), *Kecskemét* (33%), *Zalaegerszeg* (33%), *Veszprém* (32%), *Szombathely* (31%), *Békéscsaba* (27%). Néhány adatközlő összefoglalóan a „megyeszékhelyek” választ adta a kérdésre, ami tulajdonképpen majdnem lefedi az itt felsorolt neveket. Nem települést megnevező névként csupán a *Balaton* (28%) és az *Alföld* (27%) szerepel a rangsor elején. A kevésbé gyakori nevek között más helynévtípusok is megjelennek: találkozzunk folyónévvvel (*Duna, Tisza*), hegynévvvel (*Mátra, Bükk*), tónévvvel (*Velencei-tó, Fertő tó, Tisza-tó*).

Mivel az instrukció alulszpecifikált volt, azaz nem mondta ki, hogy csupán magyarországi településeket lehet írni válaszként, így Magyarország területén kívül fekvő helyek neveit is olvashatjuk az adatközlők listáiban, a helynevek 12%-a külföldi településnév: például *London* (19%), *Párizs* (15%), *Pozsony* (11%), *New York* (10%), de említettek az adatközlők kontinens- és országneveket (*Afrika, Ázsia, Amerikai Egyesült Államok*), vízneveket (*Földközi-tenger, Atlanti-óceán*), valamint hegynevet (*Mount Blanc*) is.

2.3. A kérdőív következő blokkjában 25 valóban létező helynév esetében kellett az adatközlőknek egy 5 fokú skálán jelölnie, hogy mennyire tekintik tipikusnak az adott elnevezést (lásd ehhez az 1. táblázatot). Ez a feladat azokat a névmodelleket vizsgálja, amelyek a névismeretből kristályosodnak ki. A tipikus név megfelel a névhasználó névkompetenciájában raktározott névmodelleknek, míg a nem tipikus nevek eltérnek tőle. A kognitív tudományok fogalomkészletét használva azt mondhatjuk, hogy a tipikus nevek a kategória prototípusát jelölik, míg utóbbi csoport a periférikus elemeket foglalja magában (l. ehhez például Reszegi 2009).

A 25 név közül csupán három elnevezést ítélték az adatközlők nem tipikusnak: e mögött valószínűleg az elő- és utótagok értelmezhetetlensége állhat a *Sőrejáró-föld* és a *Kecsks foltja* földterületnevek esetében, míg a *Dallasz* tanyanévként való használatát a névadási motiváció ismeretének a hiányában nem tekintik tipikusnak. Ezzel szemben a *Miskolc* nevet a kérdőívet kitöltők több mint kétharmada nagyon tipikus névnek tartja, ez – noha etimológiailag nem áttetsző név – minden bizonnyal széles körű ismertségével (lásd ehhez az előző pontot) függhet össze. A további öt név (*Berettyóújfalú, Bérc, Ér, Kerek-tó, Pródi-halastó*) szemantikai tartalma mindenki számára jól felismerhető. Erdemes megjegyezni, hogy a földrajzi köznévvvel azonos helyneveket tipikusnak tekintik az adatközlők, noha ezek csupán szűk körben és csupán egyediségükben (azaz ha az adott helyen egy bérc, egy ér található) tudják legjobban betölteni szerepüket. Reszegi nem reprezentatív mintán végzett vizsgálatai ugyanakkor a jelentéshasadással keletkezett *Ér, Bérc* típusú neveket periférikusnak mutatták (2009).

Az inkább tipikus nevek csoportjába sorolhatóak a *Faragó híd, Eszenyi, Zsófi-kút, Disznókúti dűlő, Mérges-domb, Nyúzó-hát, Strázsa-hegy, Bika-erdő*. E nevek közös tulajdonsága az, hogy a névben jól felismerhető, a denotátum típusára utaló földrajzi köznévi utótag,³ vagy könnyen azonosítható elem (pl. személynév) szerepel a névszerkezetben, a név mentális feldolgozása így köny-

³ Balázs János, aki a tulajdonnévben egyszerre tartja megragadhatónak az egyedítést és az általánosítást, úgy látja, hogy „egyes nevek köznévi eredetű, értelmezői utótagjában (pl. Gellérthegy, Balmazújváros, Fekete tenger, Csele patak, Kossuth utca

nyebb a helynevet nem ismerők számára. A *Nagy-Paradicsom*, *Külső-Vonal*, *Rezes* elnevezések – noha köznyelvi jelentésükben jól ismert elemeket tartalmaznak – mégis az inkább nem tipikus kategóriába kerültek, mert maga a név nem könnyen felfejthető információtartalmat hordoz magában.

Hadházy Péter-féle-tanya, *Külső-Kadarc* és *Horgas* helynevek kapcsán arra érdemes felhívni a figyelmet, hogy a szélső értékek között alig tapasztalható szórás.

1. táblázat. A helynevek megítélése a tipikalitás szempontjából

Helynév – a hely típusa	Nem tipikus	Kevésbé tipikus	Átlagos	Inkább tipikus	Tipikus
<i>Péterszegi út</i> – út	15,8%	19%	27,2%	13,8%	24,2%
<i>Miskolc</i> – település	4,5%	3,9%	8,4%	14%	69,1%
<i>Sőrejáró-föld</i> – földterület	40,3%	24%	19,3%	8,7%	7,8%
<i>Kecskés foltja</i> – földterület	43,8%	24,4%	14,9%	9,5%	7,3%
<i>Tilalmas</i> – dűlő	24%	23,8%	22,2%	17,9%	12,1%
<i>Dallasz</i> – tanya	46,1%	19%	14,2%	8,8%	11,9%
<i>Faragó híd</i> – híd	8,6%	10,1%	22,8%	25,9%	32,5%
<i>Eszenyi</i> – tanya, földterület, erdő	11%	19%	25,5%	23,1%	21,4%
<i>Berettyóújfalu</i> – település	1,7%	1,7%	6,9%	20,3%	69,4%
<i>Nagy-Paradicsom</i> – kertség	23,1%	26,1%	22,5%	16,2%	12,1%
<i>Zsófi-kút</i> – kút	15,6%	14,1%	24,5%	20,8%	25,1%
<i>Hadházy Péter-féle-tanya</i> – tanya	17,5%	18,5%	22,2%	18,3%	23,5%
<i>Disznókúti dűlő</i> – földút	14,7%	18,2%	22,5%	20,6%	24%
<i>Külső-Vonal</i> – földterület	26,8%	18,8%	25,9%	16,2%	12,3%
<i>Mérges-domb</i> – domb	9,1%	15,7%	21,5%	23,9%	29,8%
<i>Bérc</i> – kiemelkedés	6,7%	7,1%	16,2%	23,4%	46,5%
<i>Nyízó-hát</i> – magasabban fekvő terület	12%	18,1%	29,5%	23,6%	16,8%
<i>Külső-Kadarc</i> – vízfolyás	17%	24%	21,8%	18,3%	19%
<i>Strázsa-hegy</i> – homokdomb	10,6%	14,5%	22,5%	25,8%	26,6%
<i>Kerek-tó</i> – tó	3,7%	5,7%	12,7%	20,7%	57,2%
<i>Rezes</i> – kiemelkedés	24,8%	27%	23,9%	13,3%	11,1%
<i>Horgas</i> – vízfolyás	16,8%	21,4%	23,4%	20,7%	17,7%
<i>Pródi-halastó</i> – tó	8,7%	12,2%	18,5%	20%	40,7%
<i>Bika-erdő</i> – erdő	9,2%	13,9%	24,2%	20,5%	32,2%
<i>Ér</i> – vízfolyás	8,7%	6,7%	16,5%	17,8%	50,3%

2.4. A kérdőív utolsó részében egy táj részletes leírása⁴ alapján kellett az adatközlőknek nevet adni egyes megjelölt (a szövegben aláhúzott) objektumoknak. Ez a feladat azt szolgálja, hogy az adatközlők névadási kompetenciáját mérje, itt válik ugyanis megragadhatóvá a helynév-kompetencia

stb.) nyilvánvalóan ilyen jellegű, félreérthetetlen általánosítás történik” (1970: 299). Éppen ezáltal válik a névforma véleményem szerint könnyen feldolgozható helynévvé.

⁴ Leírás: A hegy távolról a rajta lévő kőénybokroktól kéznek látszik. A kőénybokrok a hegy jobb oldalán (0.) nőnek, azon az oldalon, ahol rókák igen nagy számban tanyáznak, és az oldal ezért tele van rókalyukakkal. A hegy tetején (1.) bükkerdő van, amelynek közepén egy tisztás (2.) található, s a tisztáson rendre özek legelésznek. Az erdőben áll egy hatalmas körtefa (3.), amelyre (a népi hagyomány szerint) egykor fennakadt egy farkas. A hegy meleg, napstűtötte bal oldalán (4.) ered egy kis hegyi patak (5.), amely igen gazdag pisztrángokban. A patak partját fűzfák szegélyezik, s fahíd (6.) vezet át az egyik partjáról a másikkra. A forrásánál (7.) egy kút (8.) épült, amelyben a néphit szerint harangokat rejtettek el a törökök elől. A patak mellett egy sziklás kiszögellés (9.) van, ahol sólymok tanyáznak. A hegy ormán (10.) egykor volt vár maradványai láthatók. A hegy lábánál egy kiszáradt patak völgy (11.) van, ami mellett vadalmafák nőnek.

részegységének, a névalkotási szabályoknak, a névalkotási normának a működése. A névadás során ugyanis „egy adott koordináta-rendszeren belül egy pont kap olyan nyelvi címkét, amely ezentúl önmagában képviseli a pontot és a koordináta-rendszert” (Szépe 1970: 308).

A névkeletkezés miértjére (pl. a tájékozódás segítése érdekében, a nyelvi kifejezés kényelme vagy gazdaságossága miatt) és hogyanjára (a névadás pillanatában születik a név vagy fokozatosan válik egy bizonyos nyelvi elem tulajdonnévvé) különböző megoldások születtek a névkutatók toláblól, a valós, spontán, egy névközösségen belül végbemenő névalkotás mibenlétének részletekbe menő vizsgálata azonban lehetetlen vállalkozásnak tűnik. A mesterséges névadás névadóinak kérdését többen körüljárták (l. pl. Mező 1970), az úgynevezett közösségi névadás természetes folyamatait azonban kevésbé ismerjük. E nyelvi folyamat lefolyását Sebestyén Árpád így foglalja össze: „A számtalan egyéni, esetleges helymeghatározás közül az arra alkalmas éppúgy kristályosodik ki, ahogyan azt általában a nyelvi változásról tudjuk: az egyéni kezdeményezést átveszi a környezet, és – a közösség »ráhangoltsága« esetén – bizonyos idő múlva elterjed” (1960: 84). A kérdőív feladatára adott válaszokból következtethetünk ugyan a helynév-kompetencia működésére, maga a névkeletkezés folyamata a névközösségnek a helynevet legitimáló ereje nélkül nem modellezhető.

Fel kell hívni a figyelmet továbbá arra is, hogy a névadás szempontjából nemcsak a természetes és a mesterséges nevek között mutatkozik nagy különbség, hanem a természeti és a műveltségi névadási minták is igen eltérőek. Hoffmann István úgy véli, hogy a két nagy névcsoporthoz között megmutatózó különbséget abban láthatjuk, hogy míg a természeti nevek létrejöttében és használatában döntően a nyelvi-kommunikációs szükségletek játszanak szerepet, addig a műveltségi nevek esetében a társadalmi motívumok is jelentős szerepet kapnak a névadásakor. Ebből is kifolyólag a természeti nevek csoportjára – amely a felmérés ezen feladatának is a középpontjában áll – sokkal inkább jellemző, hogy a beszélők az adott helyen már létező helyneveket veszik használatba, de ezzel magyarázható a jelentéshasadással keletkezett nevek nagyobb aránya is, valamint a többnévűség kisebb mértéke (l. ehhez Hoffmann 2005).

Lássuk a névadási feladat eredményeit és az azokból levonható következtetéseket. A leírásban megjelenő hegy elnevezésére 171 névváltozat született a 366 válaszból. A leggyakoribb név a *Kék-hegy* (13%), emellett megjelenik a *Kékes* is (3%), igen sokan pedig a hegyen található növényzetre utaló nevet adtak: *Kökényes* (5%), *Kökény-hegy* (5%), *Kökényes-hegy* (4%), és felbukkan az állatvilágot megjelenítő *Farkas-hegy* (3%) is.

A hegytető nevéként 338 válaszadó 140 megoldást hozott létre. Ennek a denotátumnak a jellemző fája alapján született a nevek több mint fele (46 különböző név): *Bükkös* (27%), *Bükkös-tető* (12%), *Bükk-tető* (7%), *Bükkerdő* (2,5%), *Bükkös-hegy* (2%), *Bükkös-csúcs* (3%), *Bükk-csúcs* (1%), *Bükkös-bérc* (1%) stb.

Az erdőben lévő tisztás 278 válaszban másfélszáz különböző nevet kapott. A névadás ebben az esetben a környezet faunája alapján történt leggyakrabban (35 névváltozat): *Őz-tisztás* (8,5%), *Őzes* (6%), *Őz-legelő* (5%), *Őz-rét* (3%), *Őzes-tisztás* (2,5%). Néhányan pusztai földrajzi köznevet használtak fel a névadáskor: *Tisztás* (3%), *Legelő* (2,5%). Kis számú esetben Bambi-ról, a híres mesefiguráról nevezték el a helyet, és így születtek a *Bambi-rét*, *Bambi területe*, *Bambi-tisztás*, *Bambi-oldal* elnevezések.

A válaszadók 139 elnevezést alkottak az erdőben álló körtefára (316 válaszban). A nevek többsége a felakasztott farkasra utalva született meg: *Farkas-fa* (17%), *Farkasfő* (6%), *Farkasakasztó* (4%), *Farkaskörte* (3,5%), *Farkas fája* (3%), *Farkasfő fája* (2,5%).

A hegy oldalának legnagyobb számban (18,5%) a *Napos-oldal* nevet adták (összesen 250 válasz). A további 155 névben leggyakrabban a *meleg* és a *fényes* lexémák szerepelnek: például *Meleg-hegy*, *Meleg-mál*, *Meleg-oldal*, *Fényes-lanka*, *Fényes-oldal*, *Fényes-gerinc*.

A *Pisztrángos* (28%), *Pisztrángos-patak* (21%), *Pisztráng-patak* (4%) névformák tűnnek a kis hegyi patak megnevezésének a legtipikusabb módjainak (332 válasz 142 név), emellett további 30 névváltozat ugyanezt az állatnevet tartalmazza: *Pisztrángda*, *Pisztráng-ér*, *Pisztrángleő-patak*, *Pisztrángéden*, *Pisztráng-úszató* stb. E denotátum kapcsán többféle földrajzi köznévi elnevezés is született: *Csermely*, *Csobogó*, *Csurgó*, *Ér*, *Patak*, *Zúgó*.

Instrukció: Hogyan nevezné el ezt a hegyet mint egyetlen helyet? Adna-e nevet a hegyen az aláhúzott helyeknek? Ha igen, adja meg a nevet is az adott számhoz kapcsolva a megadott példa mintájára!

Noha a fahíd megnevezésére 263 válaszban 126 név jelenik meg, nem találkozunk igazán meghatározó névváltozattal. A *Füzes híd* (13%), *Fűzfahíd* (9%) és *Faátkelő* (8%) nevek mellett olyan neveket találunk még a korpuszban, amelyek csupán egy-egy alkalommal fordulnak elő: *Fűzfás híd*, *Kis híd*, *Palló*, *Recsegő*, *Rozoga* stb.

A forrás számtalan különböző névvariánsa között (238 válasz 141 név, pl. *Hegyi-forrás*, *Kék-forrás*, *Titkos-forrás*, *Füzes-forrás*, *Pisztrángos-patak forrása*, *Zöld-forrás* stb.) csupán két gyakrabban megjelenő név szerepel: a denotátum fajtájára utaló *Forrás* (11%), valamint a hely közelében lévő tárgyat megnevező *Harang-forrás* (5,5%).

Ezzel szemben a csupán egy toldalékformájában eltérő *Harangos-kút* (26%) és *Harang-kút* (21%) nevek majdnem lefedik a kútnévre adott válaszok felét (324 válasz 124 név), mellettük csupán a *Török-kút* (7%) elnevezéssel találkozhatunk nagyobb számban. A korpuszt vizsgálva azonban az is feltűnik, hogy itt nagyobb számban jelennek meg személyre utaló megnevezések: *András-kút*, *Anna-kút*, *Kinga-kút*, *Kislány-kút*, *Szulejmán*, *Zsófi*, *Zsófia-kút*.

A kiszögellés elnevezései az utótagok tekintetében mutatnak igen nagy változatosságot (302 válasz 128 név). A *Sólyom-szikla* (21,5%), *Sólyom-bérc* (7%) és *Sólyom-kő* (4%) gyakoribb nevek mellett felbukkannak a *Sólyom-csúcs*, *Sólyom-hegy*, *Sólyom-kilátó*, *Sólyom-orum*, *Sólyom-szeglet*, *Sólyom-sziklák*, *Sólyom-szirt*, *Sólyom-szög*, *Sólyom-tanya*, *Sólyom-szurdok*, *Sólyom-tető*, *Sólyom-zug* stb. elnevezések is. Érdemes megjegyezni, hogy a toldalék nélküli forma mellett egy-egy név alakban megjelenik az -s képzővel ellátott állatnévi előtag is: *Solymos-kiszögellés*, *Solymos-orum*, *Solymos-szikla*, *Solymos-hegy*, *Solymos-perem*.

A legnagyobb változatosság a hegyorum elnevezései között tapasztalható: a 168 névvariáns (263 válasz) között csupán egyetlen emelhető ki valamelyest gyakoribb névváltozatként, a *Várom*, amely a maga 15%-ával kitűnik a többi név közül. A váromra való utalás mellett több névben a hegy más tulajdonságai (illetve a hegynek vagy részeinek a nevei) is megjelennek: *Sólyom-vár*; *Kék-vár*; *Kékes-vár*; *Kék-hegyi vár*; *Bükkös-vár*; *Farkas-rom*, *Kökényes-orum*, *Török-vár*; *Napos-orum* stb.

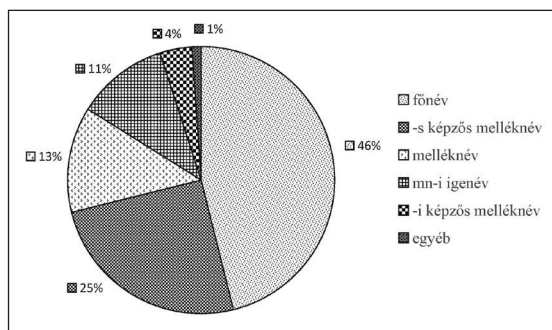
A patak völgy másfél száz elnevezésében (271 válasz) 30 esetben az *alma* (pl. *Almás-völgy* 8%) vagy a *vadalma* (pl. *Vadalmás* 7%) lexéma valamilyen formája szerepel. A nevek között igen meglepő alakulatok is helyet kaptak: *Almás tikkadt alvég*, *Elmulás völgye*, *Kanyon*, *Mosolygó vad-alma patak völgy*; *Meddő rés*, *Sivatagi erőd* stb.

3. Noha az adatközlők által adott nevek között egyik denotátum kapcsán sem találunk olyan esetet, amelyben a névadók jelentős aránya ugyanazt a nevet adta volna az említett helynek, a magyar névközösség által birtokolt névkompetencia megfigyeléséről mégsem kell lemondanunk, hiszen a megszületett elnevezések a névstruktúra, a szemantikai szerkezet szintjén igencsak nagy hasonlóságokat mutatnak.

Érdeemes előjáróban megemlíteni, hogy a kérdőív e feladatában csupán mikrotoponimák szerepelnek, többségük természeti név, és e nevek funkcionális szerkezeti típusai eltérnek a településnevek jellegzetes struktúráitól. A korai ómagyar kortól kezdődően a kétrészes nevek számának növekedését tapasztalhatjuk e csoportban. Az adatközlők által adott nevek ezt a tendenciát megerősítik: az elnevezések kétharmada (66%-a) sajátosságot jelölő előtagból és a denotátum fajtáját jelölő utótagból áll.⁵ Emellett nagyobb számban (23%) a hely valamely sajátosságát kifejező egyrésztes nevek szerepelnek, de – jóval kisebb arányban, a nevek 6%-ában – találjuk a denotátum fajtáját jelölő szintén egyrésztes nevekkel is (l. az 5. diagramot).⁶

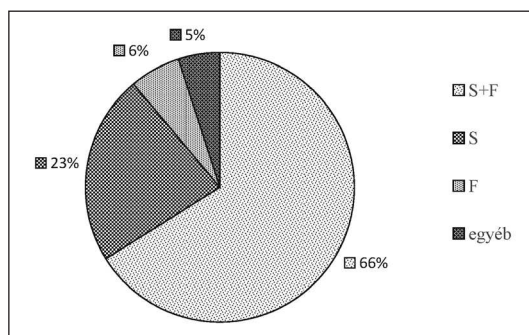
⁵ Reszegi Katalin nem reprezentatív felmérésében (2009) ugyancsak azt az eredményt kapta, hogy az adatközlők válaszai mind a névadási, mind a név tipikusságának megítélését vizsgáló feladatban a kétrészes helynevek dominanciáját erősítik meg.

⁶ A kérdőívben válaszul adott helynevek szerkezeti felépítése nagyfokú hasonlóságot mutat a valós korpuszokon elvégzett elemzések eredményeivel. Az egyetlen eltérés a megnevező funkciójú nevek hiányában jelentkezik, ami arra vezethető vissza, hogy a hegy leírásában nem szerepelnek az adott környezetben már eleve létező helynevek, amelyek pedig a névadást minden esetben nem csekély mértékben befolyásolják. A valós névadási szituációkban természetesen ilyen esetekkel, azaz létező elnevezések nélküli környezettel nem találkozunk.

5. diagram. A névkompetencia-vizsgálatban válaszul adott helynevek szerkezeti felépítése

A kapott névformáknak nem csupán a szemantikai szerkezete hordoz fontos információkat. A nevek morfológiai felépítését tekintve mind a szinkroniában, mind a diakroniában megmutatkozó variabilitás ugyancsak jól megragadható a kérdőív által összeállított korpuszban. A hegy egészének a neveként szerepel a növénynév mindenféle formáns nélküli és formánssal ellátott formában, valamint földrajzi köznévvvel is: *Bükk ~ Bükkös ~ Bükk hegység*. Sok esetben azonos előtag mellett eltérő fajtajelölő utótagokat láthatunk: *Farkas-domb ~ Farkas-hegy*, de egyetlen képzőnyí eltérést mutató nevekkel is találkozhatunk a korpuszban: *Sólyom-hegy ~ Solymos-hegy*. A földrajzi köznévi utótag birtokos személyjeles és személyjel nélküli variációjára ugyancsak találhatunk példát: *Farkas-fa ~ Farkas fája*. Ezekre a jelenségekre a szinkrón névhasználatot megfigyelve számtalan létező példát említhetünk, de a régi oklevelekben fennmaradt adatok ugyancsak szolgáltatnak hasonló névpárokat. Ez a fajta variabilitás tehát a legkorábbi időktől kezdve bizonyosan része a helynév-kompetenciának.

6. diagram. A névkompetencia-vizsgálatban válaszul adott S funkciójú névrészek lexikális-morfológiai felépítése

Érdekes emellett a sajátosságot kifejező névrészek lexikális-morfológiai felépítését is szemügyre venni (1. a 6. diagramot). E lexémák közel fele (46%) főnév: a kevés számú egyrészes nevek közül említhetjük példaként a *Rejtek*, *Sátor*, *Sólyom* elnevezéseket, főnévi előtagot tartalmaznak például a *Fészek-orom*, *Kerecsen-bérc*, *Vár-patak* nevek. Úgy tűnik tehát, hogy a puszta főnévi (növénynévi, állatnévi, építménynévi) előtagú és földrajzi köznévi utótagú nevek alkotják a névadási modell legstabilabb szerkezetét. A nevek egynegyedének esetében főnévi alaphoz járul az *-s* képző, melléknévet hozva létre: *Körtés*, *Sziklás*, *Völgyes*, *Bükkös-vár*, *Fészek-orom*. Hasonló arányban fordulnak elő a korpuszban a puszta melléknévi (13%), illetve a melléknévi igenévi (11%) névré-

szek: *Kék-orum, Öreg-vár, Száraz-patak, Tiszta-kút; Szelő, Törökűző, Harangnyelő, Csevegő-forrás, Áthidaló, Könnyező-hegy*. Az *-s* képző mellett kisebb számban (4%) az *-i* formáns is megjelenik a nevekben: *Dombi, Harangi; Erdei-híd, Harangi-kút, Hegyi-forrás, Parti-forrás, Őzi-rét*. Az egyéb címke alatt szereplő nevek között ugyancsak találunk tipikus helynévképzős alakokat: a *-d* és a *-di* járult az alapszóhoz a *Harangod, Solymod* és az *Almádi* elnevezésekben. Megjelenik továbbá az *-ú/-ű* képző is: *Ezerarcú-hegy, Lógófarkú-tisztás*.

A helynévadási és névhasználati norma létezését támasztják alá a névadók önreflexiói is. Ezek egyrészt arra vonatkozóan jelentkeznek, hogy adnának-e egyáltalán nevet az adott objektumnak, másrészt viszont magukkal a nevekkel kapcsolatban is olvashatunk néhány megjegyzést. Mivel kevés olyan reflexióval éltek a válaszadók, amely arra utal, hogy elnevezné-e az illető a helyet, így csupán két választ emelek ki közülük: „Max. a vadászok neveznek el egy ilyen helyet” (a hegytető kapcsán), „Max. a horgászok nevezik el ezt a szakaszt” (a kis hegyi patak esetében). Ezek az állásfoglalások arra utalnak, hogy a névadó, névhasználó tudatában van annak, hogy a különböző névhasználói csoportok eltérő névszükséglettel rendelkeznek: a horgászok és a vadászok mint egy-egy terület (a vizek és az erdős területek) névmesterei több nevet alkotnak és használnak, hiszen tevékenységüket a földrajzi objektumok részletezőbb észlelése és megnevezése mindenképpen segíti.

A válaszok között olyan megjegyzésekre is ráakadhatunk, amelyek arról tesznek tanúbizonyosságot, hogy a névadás során a már meglévő helynevek mintául szolgálnak: a *Hideg-kút* elnevezés mellett szerepel a következő reflexió: „ez már van, tudom”, a *Kékes-tető* névhez ezt fűzte az adatközlő: „kár, hogy foglalt”, míg az *Ódorvár*-hoz ezt tették hozzá: „létező hely, Bükk alján”. Egy esetben az adatközlő az adott nevet minősíti, amely a prototipikus mikrotoponima-modell működésére utalhat: „*Kék-hegy* – egyszerű, praktikus, nem jelent kognitív kihívást sem a megjegyzése, sem a használata.”

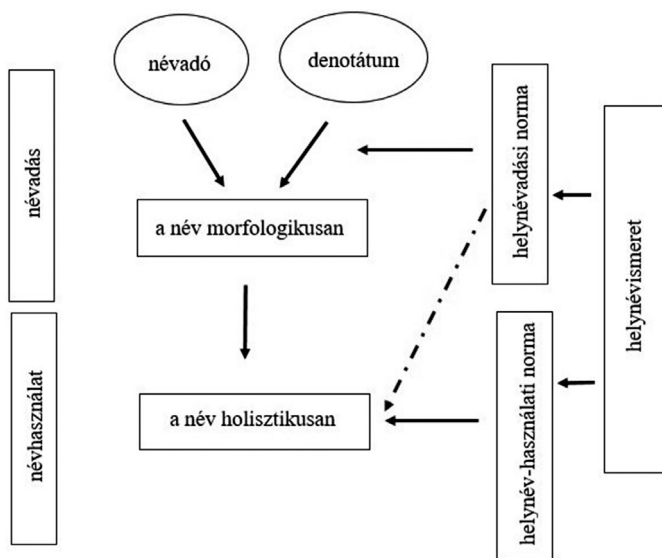
A névmodellekre azonban – a nyelvi rendszer bármely más részéhez hasonlóan – a változás is jellemző. Tolcsvai Nagy Gábor számol be egyik tanulmányában (1996) az úgynevezett posztmodern névadásról, amelynek jelei az adatközlők által adott nevek körében is tetten érhetők. E nevekre egyaránt jellemző a nyelvi játék, a kétértelműség, valamint a látszólagos érthetlenség. Kiemelendő jellemvonásuk még az, hogy hiányzik belőlük a kategóriajelölés, gyakran nem találjuk meg bennük a névadás motivációját, és a név semmiféle információtartalommal nem rendelkezik a denotátumról. Emellett azonban megnő a név konnotációja, a név működéséhez pedig széles körű szociokulturális környezet szükséges, mind létrejöttében, mind megértésében. A posztmodern jellegű nevek a névhasználótól morfológikus befogadást igényelnek, azaz a név nyelvi elemeinek és azok viszonyainak értelmezését és újraértelmezését követelik meg, ami jóval nagyobb kognitív erőfeszítésre készíteti a befogadót.

A kérdőívre adott válaszok között is találunk – elvértve ugyan – posztmodern jellegű neveket, amelyeknek két igen fontos tulajdonsága emelhető ki: egyrészt a nyelvi játékoság, másrészt a névszerűtlenség. A patak völgyről a kérdőív két tulajdonságot közölt: azt, hogy kiszáradt, illetve azt, hogy vadalmafák nőnek a patak völgy mentén. E két jellemző tudatában könnyen értelmezhetővé válnak az *Ádám és Éva fái*, valamint a *Sztálin elapadt könnyei* elnevezések is. Ez utóbbi névhez hasonlatos a *Lenin könnye* forrásnév is. A játékoság fedezhető fel a körtefa és környékének *Süsücsapda* elnevezésében is. A patakon átvezető híd nevéként az *Összekötő* kisebb befogadói aktivitással is felfejthető, és a denotátum fajtájának ismeretében a *Leszaked* név is több információtartalmat hordoz. Érdekes a *So cute* kútnév, ahol a magyar *kút* és az angol *cute* 'aranyos' szavak hangalaki hasonlósága szolgáltatta a névadás alapját. Hasonló jelenség figyelhető meg a *Dombre* kiemelkedést jelölő név kapcsán is, amely esetben a spanyol *hombre* 'férfi' szó idéződik fel a név hallatán, esetleg a szláv *dobre* 'jó' lexéma. Szóferdítés útján keletkezett a *Hídgyülekezet* hídnév (< *hitgyülekezet*), a *Fűzies* hídnév (< *szűzies*), álikerítésből fakadó nyelvi játékból született a *Bütykös-fütykös* erdőnév. Az asszociativitás⁷ ugyancsak jellemző e nevekre: a *Tündérek táncdarma* a tisztást nevez meg, egy adatközlő pedig a *Szelidség a zöldben* nevet adná a tisztásnak, a *Szivárványos tükör* a kis hegyi patak

⁷ Meg kell jegyezni azt is, hogy a nem posztmodern névadásban ugyancsak fontos az asszociáció szerepe: első sorban a jelentésbeli névalkotás kapcsán szokás e jelenségről beszélni, Hoffmann azonban felhívja a figyelmet arra is, hogy a metaforikus és metonimikus névadás mellett a névköltöztetésben, az indukciós névadásban, a népetimológiában, valamint a deetimológizációban is szerepet játszik (1993/2007: 127).

elnevezése, míg a *Béke szigete* a hegytető nevére adott javaslat. Néhány olyan alakulatra is rábukkanhatunk a korpuszban, amelyek inkább leíró szerkezetekre hasonlítanak: *Török harang a kútban*, *A hegy vidám arca* (a hegyoldal elnevezése), *Pisztrángokban gazdag fűzfákkal és fahiddal ékesített patak*, *Bükk övezte tisztás*, *Múltba veszett harangok hegye*.

4. Korábbi kutatásaim (Györfly 2017) és jelen felmérés eredményeit mérlegelve azt mondhatjuk, hogy a helynév-kompetencia mibenlétének bemutatásakor (l. az 1. ábrát) – ahogyan erre már Mező András is felhívta a figyelmet (1970) – érdemes a névkeletkezés és a névhasználat szintjeit különválasztani. A névkeletkezés pillanatában a névadó és a denotátum közötti viszony alapján jön létre a helynév. Erre a folyamatra a névadó által ismert helynévi anyag, valamint ezzel szoros összefüggésben a helynévi példányokból absztrahált helynévalkotási szabályok hatnak. E szabályok összessége adja a helynévadási normát, amelynek alaprétegei Hoffmann szerint a szemantikai és a lexikális bázis, valamint a névalkotási, illetve változási szabályok (1999). Természetesen ehhez hozzájárulnak még egyéb szociokulturális és pragmatikus feltételek is (például hogy mely denotátumok kaphatnak tulajdonnevet). A prototipikus név a névkeletkezés pillanatában morfológikusan értelmezhető, azaz a nyelvi egység elemei és azok viszonya feldolgozható. A névhasználat szintjén erre a feldolgozásra általában nincs szükség, a helynév unit, és mint ilyen tulajdonképpen egyfajta címkéként kapcsolódik a denotátumhoz. A névhasználat során azonban sok egyéb szabály lép működésbe. A helynevek unitként történő feldolgozását, az ismeretlen helyneveknek a helynévként való felismerését segítik például a neveknek a mondatba illesztését irányító szabályok. A nem prototipikus nevek használatát ugyancsak segítik ezek a szabályok, de emellett a helynevek ismeretén alapuló névadási norma is támpontot adhat. A helynévhasználati norma szintén magában foglal szociokulturális és pragmatikus szabályokat, ezek különösen a névvariánsok közötti választás során lesznek fontosak.

1. ábra. A helynév-kompetencia működése

SZAKIRODALOM

- Balázs János 1970. A nevek általános nyelvészeti vonatkozásai. *Nyelvtudományi Értekezések* 70: 295–301.
 Györfly Erzsébet 2017. Helynévismeret és névközösség. Megjelenés alatt: *Helynévtörténeti Tanulmányok* 13.
 Hoffmann István 1999. A helynevek rendszerének nyelvi leírásához. *Magyar Nyelvjárások* 37: 207–16.
 Hoffmann István 2005. Régi helyneveink névadóinak kérdéséhez. *Névtani Értesítő* 27: 117–24.
 Hoffmann István 1993/2007. *Helynevek nyelvi elemzése*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.

- Kázmér Miklós 1960. A földrajzi nevek egyik elméleti kérdéséhez. In: Mikesy Sándor – Pais Dezső (szerk.): *Névtudományi vizsgálatok. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Névtudományi Konferenciája*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 86–9.
- Mező András 1970. Közösségi név – mesterséges név. *Nyelvtudományi Értekezések* 70: 315–20.
- Reszegi Katalin 2009. A jelentéshasadás mint helynévalkotási mód. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 4: 35–45.
- Sebestyén Árpád 1960. Egy s más az élő dűlőnévanyagról. In: Mikesy Sándor – Pais Dezső (szerk.): *Névtudományi vizsgálatok. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Névtudományi Konferenciája*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 82–5.
- Szépe György 1970. Kommunikációs és grammatikai megjegyzések a névhez. *Nyelvtudományi Értekezések* 70: 307–11.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1996. A tulajdonnév jelentésánáról egy névcsoport kapcsán. *Magyar Nyelvőr* 120: 319–25.

Győrffy Erzsébet
 egyetemi adjunktus
 DE Magyar Nyelvtudományi Tanszék

SUMMARY

Győrffy, Erzsébet

Lessons to draw from an online survey of toponymic competence

The aim of this paper is to survey Hungarian speakers' competence concerning place names. The author compiled a general-purpose questionnaire that participants were invited to fill in online.

The survey involved 465 respondents and was organised around three main issues. It tried to find out whether there indeed is some kind of jointly possessed toponymic competence or, in other words, if there are models in our mental maps that can be said to be common for all Hungarian place name users and if our toponymic competence includes specific items known for everybody.

Answers to these sub-questions were proposed to be gained by three task types. In the first task of the questionnaire, participants had to list place names that occurred to them in the given moment, and indicate which of these they thought were known by all Hungarian speakers. Then, they had to judge existing place names from the point of view of how typical they thought they were.

Finally, in the last task, subjects had to provide appropriate names for places described for them.

Keywords: socio-onomastics, toponymic competence, knowledge of place names

Wosseggw és rézfaszú

1. A gyermekijesztő lényeket megnevező szavak közé tartozik a rézfaszú bagoly. Az efféle lények létében általában nem hittek a felnőttek, ámbar „[...] némelyikük valódi hiedelemlény is volt (ezt feltételezték a rézfaszú bagolyról; vagy ilyen lehetett a bukovinai vasfogu bába is)” (Pócs 1990: 576–7); ismeretes zöld kakas is (Dömötör 1981²: 102–4). Az efféle szavakról és a hiedelmekről, illetőleg a néprajzi vagy egyéb magyarázatokról írt összefoglalót Balázs (2015). Ezek ismeretében is kérdéses, miként alakult ki a bagoly madarat jellemző *rézfaszú* melléknév, ennek előfordulására l. ÚMTsz. *rézfaszú bagoly* szócikkét, továbbá KmTsz., DCSz. A szót főnévi használatban is jegyzi az ÚMTsz., ez a használat az alábbiakban lényegtelen.

2. A régiségben (és ma is) az egyes emberi testrészeknek a szokásostól való eltérése gyakran vált az egyes személy nevévé. Családnévként ismeretes: „1622: *Falábú* [Jánosné]; *Segges* 1453: *Seorgius Segges*” (CsnSz.). Az OklSz. egyedülálló efféle adata 1357-ből: „Petrum dictum *Wosseggw* (ZalaOkl. I.575)” (*vas*). A megnevezett személy ülepe hasonló lehetett, mint a SzT. 1801-ből közölt esetbéli asszonyé: „Aszt panasolta Pataki Josefne hogy vgy a székhez szoritotta Kolosi Josefne asz(szony) hogy a segge^a [° Kihúzza, és föléje írva: az alfele.] fél fellől *megszederjesedet* s megis mutatta ket Ecl(esia) tagjának s vgy tanaltak azokis” (*megszederjesedik* a.). A *megszederjesedett* segg látványa lehet magyarázata a *Wosseggw* kifejezésnek.

A SzT.-ban hasonló színre és testrésze vonatkozó adatok vannak: „1726: az szemérem teste [...] szinten olyan vala mint az *szederjes máj*” –, „1779: a *feneke* megbizonyítja, mert mostis olyan mint a fekete vagy *szederjes* posztó” (*szederjes* l. Szólások), vö. ÉrtSz.: *szederjes*. A mai magyar egyes rétegeiben hasonló: „Alá fel lődörögsz, mint a *fasz* a lében. Eképp szól [...] Most kókadtan csüng le csúf *szederjes makkja* 'glans penis'” (WEB¹ 2017).

Egyes lovak szőre vasból készített tárgyak színére emlékeztettek, például „[u]eszue(n) el] egy vas deres herelt holdos lova” SzT. (1648: *vasderes*); „A Vas deres lovak kemények tartósók Szoktak lenni” SzT. (XVIII. sz. eleje: *deres*), a szó ma is használatos, l. ÉrtSz., NSzt. *deres* I. 4., 4a.

Az OklSz. néhány szövegdarabja mutatja, nem könnyen nevezték meg az állatot szőrének színét: *barna* „1690: *Barna kék tavalyi bika*” (*barna* a.); l. még: *fekete-barna*, *fekete-kék*. Hasonló jellegű adat: „1711: *adott vala* [...] *két ökröt, egyik rőt, a másik kék* (SzT. *rőt*).

A gyermekijesztő lények közé tartozik – amint Balázs (2015: 99) is sorolja – a *vasorrú bába*, a *vasfogu bába*, a *vasbába*, továbbá a *rézorrú banya* vagy *anyó*, a *rézfarkas*. A gyermekijesztő szavakat rossz tündéreknek, házi szellemeknek tartja Ipolyi (1854: 66–7 et passim), ezek: „rút öreg nők; vasorrú, mohosképű, orra földig ér” (vö. Hoppál 1987: 31). Különbféle nyelvrokonaink hitvilágában a bába a szülést segítő asszony („köldökanya”, Vértes 1990: 119), az ábrázolt istenségek bálványai mint bábuk vannak esetleg mint helyhez kötött szellemlények szoborként megjelenítve (Vértes 1990: 50–2 et passim); a képmellékleteken (1–7, 38–42) látható azok leghatározottabban kifaragott része a hosszú orr. A képzőművészet ezzel a megoldással élt és él az őskortól, amelynek emlékeiből vett mintát Amadeo Modigliani *Fej* című szobrához (1912) és például Jeanne Hébuterne portréja (1918) című festményéhez, ugyanígy Borsos Miklós *Sibylla pannonica* (1963) szobra.

A (fa)bálvány arca-orra is idővel elszíneződött, ehhez hozzájárulhatott a vérrel való bekenése (Vértes 1990: 154). Az ilyen szín megnevezése lehetett olyan, mint a fentebb idézett régi és mai magyar nyelvallapotból a *szederjes máj*, a *vasderes ló*, a *szederjes makk*.

A *vas* 'ferrum' eredetileg 'valamilyen fém' jelentésű főnév lehetett. Mivel az Ural környékén a természet ismerhették meg először a bronzkor előtt, ezért talán a *vas* szó megfelelője akkor 'rész' jelentésű volt. Ám lehet a *rész* 'gyepvas' is, amely sárga (!), sötétbarna vagy fekete üledékes vasérc

a mocsarakban, tőzeglápokban, ennél fogva színmegjelölésre is alkalmas a szó. Ha a *részfaszú* visszavezethető lenne a finnugor nyelvállapotig (ezt talán a *fasz* és talán a *réz* is megengedi, l. MSzFE.), akkor a *réz* nemcsak fém-, hanem színjelentésűnek is feltételezhető. Ez a szín abban a meglehetősen széles sávba helyezhető el, amelyik a *Wosseggw*, a *vasderes* meg (laza szemantikai kapcsolattal) a *szederjes* szavakban is szerepel. Efféle megoldású alakulat: „*rézderes*, (réz-deres) ösz. mn. Lórol mondják, melynek szürke szőre vörös foltokkal tarkázott” (CzF.), ezt a Nszt. a *deres* szócikk végi összetételek között tartalmazza (mint leendő címszót).

A *rézorrú banya* elnevezéssel kapcsolatosan is az orr színére, állapotára is lehet gondolni, ha a *R. vas* színjelölését vesszük figyelembe. Ismertes a vörös orra vonatkozó *Rezes az orra* (Margalits 1896: *réz*, 632) kifejezés, a *Kiverte a borhimlő* szólást korábban ezzel magyarázta Sirisaka (1890: 114): „A sok szeszes italból borvirágos az arca s rezes az orra.” A CzF. *réz* szócikkében is színnév a szó két példában: „Csupa réz a képe – *Rezet* árul az orrán.”

Az említett nevű bőrbetegség efféle elváltozásokat okoz: „A harmadik faj a *rózsás* perseny vagy borhimlő; ez kis, genyedező gumók kiütéséből áll az arcon, e mellett az *orr* igen fénylő és sötétvörös, s gyenge viszketést okoz. Ezen vörösség [...] eleinte halvány, lassanként sötétvörös és *szederjszínűvé* változó [...] Későbbi lefolyásában a megvörösödött bőrfelület megvastagodik [...] e mellett még egy kiterjedt *szederjes* visszér-recze is tapasztaltatik. Ritkább esetekben [...] a túltenyésztett orrczimpák elválasztva, szörnyű nagy lebenyekben csüggnek alá” (Sauer 1845: 230). A tünetek e leírás szerint főként negyven év után alakulnak, tehát a régiségben – a rövidebb élet-hossz folytán – az idősebbeknél, és sokszor tűz melletti tartózkodás után, amely dolog a régiségben a nyílt tűzhelyek miatt lehetett tényező. A SzT. forrásaiban többször öreg asszonynak van említve a *bába* ’szülész nő’, például „1837: Gyermek Ágjas Asszonyokkal bánó öreg-Asszonyoknak vulgó (: Bábáknak:) rendeltetnek [...]”; és a szótár ’vénasszony’ jelentésben is bemutatja a *bába* főnevet: „1749: [...] miért sir mint egj bába” (*bába* 1., 2.). Az ÉrtSz. *bába* szócikkében is megvan ez a jelentés: „2. (*rég, táj*) Vénasszony. → *Vasorrú* ~.” A Nszt. ugyancsak nyelvjárásból tartja számon ’öregasszony’ és ’boszorkány’ jelentéssel (*bába* 2., 3.), vö. EWUng. A régiségből idevágó adat: „1329/1416: Andrea dicto *Weresorrú*” (Oklsz. *vörösorrú*). Hasonló szemléletű a meggyvágó (*Coccothraustes coccothraustes*) neve: *vasorrú* (ÚMTsz.), a madár vaskos, nagy – tövénél 1,5 cm magas – csőre tavasszal kék, télen sárga (MNlex.) A *csőr* szót éppen a *madár-orr* helyett alakította a nyelvújítás, l. TESz.

Mindezek után lehetséges, hogy a *vasorrú bába* elnevezés alapja idős asszonyok orrának betegsége miatti visszataszító látványa. Ez talán a régiségben a bálványarcokkal valamelyest egyező volt.

A *részfaszú bagoly* mint gyermekijesztő lény bizonyára összefügg azzal, hogy a baglyot a néphit (voltaképpen máig) halálmadárként tartja számon (Kunt 1990: 72), a madár különböző fajainak éjszakai-esti életmódja eleve különös, emiatt neve több jelentést vett fel (l. Nszt. *bagoly*), valamint sok-sok szólásban és közmondásban szerepel(t). A madárhoz fűződő hiedelmek már a finnugor korban is meglehettek, szibériai nyelvrokonainak hitvilágából számos effélet bemutat Vértes (1990: 38, 142, 167, 176, 162); külön megjegyzendő, hogy medveünnepen bagollyal ijesztgették a medvét (i. h. 178). Minthogy a felnőttek is tartottak a bagolytól, természetes, hogy a kisgyermeket is ijeszthették, fegyelmezhatték vele. Ha a kifejezés a honfoglalás előtti mitikus születésű, a *réz* mint színnév szerepel(t) benne. A baglyok madártani ismertetéseiből néhány példa a madárfajok színeire: az uhu (*Bubo bubo*) sárgásbarna tollazata sötétbarnán sávozott; a kukiv (*Athena noctua*) sötétbarna hátoldala fehérrel sávozott; az erdei fülesbagoly (*Asia otus*) rozsdássárga tollazata sűrű, sötét hosszanti sávozás és keresztvonalak tarkítják (l. Peterson 1972: 162–8). A többféle (gesztenyebarna, élénksárga, fekete, szürke, vörhenyes fahéjszín, fehér) tollszínű csonttollú madár (*Bombycilla garrulus*) (Peterson 1972: 194) *vasmadár* névvel szerepel az ÚMTsz.-ban.

A *réz* főnév ’szar’ értelemben van használva a *berezel* igei származékban (TESz., vö. ÚMTsz.), maga a *rezel* ’szarik’ már 1613-ból van adatolva (TESz.: *réz* a.; vö. SzlavSz. *rezál*: „»bepiszkít« (ágyba, nadrágba)”. Az ÚMTsz. *réz-faszú* szócikke említi a csángó *rész-fásu-bogár* rovarnevet, ez a CsángSz.-ban szerepel: „ein grosser gelber Käfer, in der Nacht herumfliegt und mit dem man den Kindern einen Schrecken einjagt”. Ezekben az esetekben is a *réz* színt jelentő volta alakítja a szójelentést.

A fesztelen köznyelvben is található effélére, például ebben a kifejezésben a ’részfaszú bagoly’-nak felel meg: „2008.12.02. 11:02:32. Én csak annyit mondok, hogy 20 év alatt nekedzjél lánnal, mert elviszi a *részfaszú bogár*. (mindegy, hogy a tiéd mekkora)” (WEB³).

Megemlítendő, hogy egyes (házi)állatok farka viszont (mondhatni:) kedveskedő, tréfás, illetőleg jellegjelölő megemlítésű, népmesékben például helymeghatározásban: „azon is túl, ahol a *kurtafarkú* malac túr” (Banó 1988: 37), vö. ÉrtSz.: *kurta* 1. ||b. (nép) Ilyen farkú <háziállat>. ~ *kutya, malac*.

3. A **rézfarkú bagoly* lehetett a gyermekijesztők rémmadara, amelynek egészét (*rézbagoly*, l. ÚMTSz.) vagy farokrészét nevezték meg valamilyen sárgás, (sötét)barna színnel jelölve. A jelző voltaképpen pleonazmus, a **rézfarkú* szó terjedelme ellensúlyozza a *bagoly* szó rövidségét. A **rézfarkú* azután könnyen cserélődött a *rézfaszúval* – szinonimikus alapon: *fark* 'penis' (ÉrtSz.), mellesleg a *fark* is ősi, l. TESz., MSzFE. –, az ilyen bagoly azután mindkét nembeli gyermek számára valóban rémítő lehet(ett). A *rézfaszú bagolyhoz* képest amelioratív a *rézbagoly* „gyermekek ijesztgetésére kitalált félelmetes mesebeli lény, rézfaszú bagoly” (ÚMTsz.).

SZAKIRODALOM

- Balázs Géza 2015. A rézfaszú bagoly. *Magyar Nyelvőr* 139: 99–102.
- Banó István 1988. Népmese. In: Vargyas Lajos (főszerk.): *Magyar népköltészet*. Akadémiai Kiadó, Budapest (Magyar néprajz nyolc kötetben, V), 7–78.
- CzF. = Czuczor Gergely – Fogarasi János 1862–1874. *A magyar nyelv szótára* 1–6. Emich Gusztáv – Athenaeum, Pest–udapest.
- DCSz. = Kálnási Árpád 2005. *Debreceni cívis szótár*: A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének kiadványai 83. DE Magyar Nyelvtudományi Intézete, Debrecen.
- CsnSz. = Kázmér Miklós 1993. *Régi magyar családnevek szótára. XIV–XVII. század*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- CsángSz. = Wichmann, Yrjö, *Wörterbuch des ungarischen Moldauer Nordcsángó- und des Hétfaluer Csángódialektes*. Helsinki, 1936.
- Dömötör Tekla 1981.² *A magyar nép hiedelemvilága*. Corvina, h. n. [Budapest.]
- ÉrtSz. = Bárczi Géza – Országh László (főszerk.): *A magyar nyelv értelmező szótára* I–VII. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1959–62.
- Hoppál Mihály 1987. Ipolyi Arnold élete és művei. In: Ipolyi Arnold 1854: *A hasonmás kiadás függelékei*. Ipolyi Arnold 1854. *Magyar mythologia*. Pest, Heckenast Gusztáv. [Hasonmás kiadás: Európa Könyvkiadó, Budapest, 1987.
- KmTsz. = Szabó József [– Sz. Bozóki Margit] 2000. *Koppány menti tájszótár*. Wosinszky Mór megyei Múzeum, Szekszárd.
- Kunt Ernő 1990. Temetkezési szokások. In: Dömötör Tekla (főszerk.): *Népszokás, néphit, népi vallásosság*. Akadémiai Kiadó, Budapest (Magyar néprajz nyolc kötetben, VII), 67–101.
- Margalits Ede 1896. *Magyar közmondások és közmondásszerű szólások*. CD kiadás, Arcanum Adatbázis Kft., Budapest, 1998.
- MNlex. = Élesztős László et al. (főszerk.): *Magyar nagylexikon* 1–19. Akadémiai Kiadó – Magyar Nagylexikon Kiadó, Budapest, 1993–2004.
- MSzFE = Lakó György (főszerk.): *A magyar szókészlet finnugor elemei. Etimológiai szótár* 1–3. + *Mutató*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967–81.
- Nszt. = Ittész Nóra (főszerk.): *A magyar nyelv nagyszótára* I–. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2009–.
- OkI Sz. = Szamota István (gyűjt.) – Zolnai Gyula (szerk.): *Magyar oklevél-szótár*. Régi oklevelekben és egyéb iratokban előforduló magyar szók gyűjteménye. Pótlék a Magyar nyelvtörténeti szótárhoz / *Lexicon vocabulorum Hungaricorum*. In *diplomatibus aliisque scriptis quae reperiri possunt vetusto*. Hornyánszky, Budapest, 1902–1906.
- Peterson, Roger Tory – Guy Mounfort – Philip Arthur Dominic Hollom 1972². *Európa madarai*. Magyar viszonyokhoz alkalmazta dr. Tildy Zoltán. Gondolat, Budapest.
- Pócs Éva 1990. Néphit. In: Dömötör Tekla (főszerk.): *Népszokás, néphit, népi vallásosság*. Akadémiai Kiadó, Budapest (Magyar néprajz nyolc kötetben, VII), 527–692.
- Sauer Ignác 1845. Húzasos bőrkütegekről. In: Schoept August (szerk.): *Magyar orvos-sebészeti természettudományi évkönyvek*. III. Budán a M. K. Egyetem betűivel, 229–233.
- Sirisaka Andor 1890. *Magyar közmondások könyve*. CD kiadás: Arcanum Adatbázis Kft., Budapest, 1998.

- SzlavSz. = Penavin Olga 1968–1978. *Szlavóniai (kórógyi) szótár* 1–3. Forum, Újvidék.
- SzT. = Szabó T. Attila et al. (szerk.): *Erdélyi magyar szótörténeti tár* I–XIX. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest – Akadémiai Kiadó, Budapest – Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 1975–2014.
- Vértes Edit 1990. *Szibériai nyelvrokonainak hitvilága*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- WEB¹ 2017. web.onetel.com/~vonm/pages/0621_vegyes_1.html – (2017. aug. 6.)
- WEB² 2017. szakitshabirsz.blog.hu/2008/12/02/4_szex_utan_rajott_hogy_baratja_van/.../1 (2017. aug. 13.)

Büky László

ny. egyetemi tanár
Szegedi Tudományegyetem

Vizslák fajtanevei

A vizsla a vadat szimatjával felkutató, hosszú lábú, lógó fülű vadászkutya. Felrebbenti vagy kiugraszítja a rejtőző szárnyas vagy szőrmés állatokat. Értelmes, engedelmes, ragaszkodó és kiegyensúlyozott eb, kitűnő a szimata. Parancsra megkeresi a meglőtt vadat, és gazdájához viszi (apportírozza).

A *vizsla* név helynévben már 1350-től adatolható (OklSz. 1100). Köznévként 1395 k.: „clacula: *viſla*”, *vyzla* (BesztSzj. 792), 1405 k.: *visla* (SchlSzj. 1474), 1560 k. *vyzla* (GyöngySzt. 3715), 1708: *vislák* ’szag után nyomozó kutyák’ (PP. 85), 1710: *vizsla* (SzT. 7: 678), 1792: *visla-eb* (SzD. 275), 1793: *visla* (Allg.Pol.Lex. 813), 1815: ua. (Term.Hist. 1: 284), 1857: *vizslák* (Vad.Vers.I. 4: 59), 1859: *vizsla* (uo. 29: 483), 1874: ua. (CzF. 6: 1151), 1897: ua. (PallasLex. 16), 1915: ua. (RévaiLex. 12: 372). A TESz. szerint bizonytalan eredetű szó. Vitatott az etimológiája, a szbhv. *vižao*, szln., hv. N. *vižel*, szlk. *vyžla* (uo.) és le. *wyžel* ’vadászkutya’ (W.) tetszetős bizonyítékok volnának az esetleges szláv származásra, de szó- és jelentéstörténeti szempontok az egyzetetést megkérdőjelelik. Feltették a *vizsgál* igével való kapcsolatát is, azaz belső nyelvi fejlemény, származékszó volna.

Volt a vizslának régen *foglyászkutya* (1842: Magyarai 32) társneve, amely vadászati tevékenységére utal. A vizsla ugyanis főleg szárnyasok vadászatára alkalmas, a bokrokból, mocsarokból felhajtja a vadat, és a lőtt zsákmányt elhossa. A névadási szemlélet alapja a *foglyászkutya* esetében tehát az, hogy a vizslát igen gyakran a foglyok ’*Perdix cinerea*’ vadászatánál alkalmazták. Erre utal az egyik vizslafajta ang. *Dutch partridge dog*, fr. *chien de perdrix de Drete*, vagyis ’holland / drenti foglykutya’ neve (l. a drenti vizsla szócikkében). Hasonlóan a fűrj ’*Perdix coturnix*’ vadászatánál is szinte nélkülözhetetlen volt, erre *fűrjészeb* és ném. *Wachtelhund* neve utal (l. a német fűrjészeb szócikkében). A szárnyasok vadászatánál nyújtott értékes segítségére utal a vizsla ném. *Hühnerhund* (W.; 1719: *Huener-Hund* [Flemming 1: 181], 1742: *Hühnerhunde* [CurLex. 127], 1782: ua. [Rössig 2,1: 476], 1793: *Hühnerhund* [Allg.Pol.Lex. 813], 1796: ua. [Adelung 2: 335], 1815: ua. [Hb.Nat.107], 1857: ua. [Univ.Lex. 2: 35], 1864: ua. [uo. 18: 729]) elnevezése. A zool. latin *Canis avicularius* megfelelője a németben a vizsla ’madárkutya’ jelentésű régi ném. *Vogelhund* (1551: *Vogelhünd* [Hist.An. 255], 1658: *Vogel-hund* (Hist.F.B. 122), 1793: sváb *Vogelhunt* [Allg.Pol.Lex. 813], 1796: ua. [Adelung 2: 1309], 1859: ua. [Vad.Vers.I. 29: 483]) társneve, a svédben is megvolt a név; vö. 1793: *Fogelhund* (Allg.Pol.Lex. 813).

A vizsla szinte minden európai országban régóta népszerű vadászkutya, nevei: fr. *chien d’arrêt*, *chien couchant* (W.; 1694: *chien couchant* [Dict.Ac.Fr. 1: 186], 1762: ua. [uo.], 1798: ua. [uo.], 1835: *chien d’arrêt*, *chien couchant* [uo.], 1859: ua. ’*Canis avicularius*’ [Univ.Lex. 8: 616]), ang. *pointing breed*, *pointer*, sp. *perro de muestra*, ol. *cane da ferma*, or. *легавые собаки*, cs. *ohaři*, szlk. *stavač*, norv. *stående fuglehunder*, sv. *stående fågelhund* (W.). A németben *Vorstehhund* (uo.; 1551: *Vorstendhünd* [Hist.An. 255], 1742: *vorstehender Hund*, *Vorstehhund* [CurLex. 2287], 1793: ua. [Allg.Pol.Lex. 813], 1796: *Vorstehhunde* [Adelung 2: 335], 1859: *Vorstehhund* [Univ.Lex. 8: 706], 1865: ua. ’*Canis avicularius*’ [Brehm 2: 369], 1905: ua. [Meyers 2: 89]), amely a ném. *vorstehen* ’kiáll; élen áll; vezet’ igével alakult, a vadászati módszerre utal. Ha a vizsla vadat észlel, némán felveszi a jelzőpózt, ez általában az egyik mellső láb felemelése, a fej és a fark mozdulatlanul a hát vonalával van egy síkban. A testbeszéddel a vad felé mutat.

- SzlavSz. = Penavin Olga 1968–1978. *Szlavóniai (kórógyi) szótár* 1–3. Forum, Újvidék.
- SzT. = Szabó T. Attila et al. (szerk.): *Erdélyi magyar szótörténeti tár* I–XIX. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest – Akadémiai Kiadó, Budapest – Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 1975–2014.
- Vértes Edit 1990. *Szibériai nyelvrokonainak hitvilága*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- WEB¹ 2017. web.onetel.com/~vonm/pages/0621_vegyes_1.html – (2017. aug. 6.)
- WEB² 2017. szakitshabirsz.blog.hu/2008/12/02/4_szex_utan_rajott_hogy_baratja_van/.../1 (2017. aug. 13.)

Büky László

ny. egyetemi tanár
Szegedi Tudományegyetem

Vizslák fajtanevei

A vizsla a vadat szimatjával felkutató, hosszú lábú, lógó fülű vadászkutya. Felrebbenti vagy kiugraszítja a rejtőző szárnyas vagy szőrmés állatokat. Értelmes, engedelmes, ragaszkodó és kiegyensúlyozott eb, kitűnő a szimata. Parancsra megkeresi a meglőtt vadat, és gazdájához viszi (apportírozza).

A *vizsla* név helynévben már 1350-től adatolható (OklSz. 1100). Köznévként 1395 k.: „clacula: *viſla*”, *vyzla* (BesztSzj. 792), 1405 k.: *visla* (SchlSzj. 1474), 1560 k. *vyzla* (GyöngySzt. 3715), 1708: *vislák* ’szag után nyomozó kutyák’ (PP. 85), 1710: *vizsla* (SzT. 7: 678), 1792: *visla-eb* (SzD. 275), 1793: *visla* (Allg.Pol.Lex. 813), 1815: ua. (Term.Hist. 1: 284), 1857: *vizslák* (Vad.Vers.I. 4: 59), 1859: *vizsla* (uo. 29: 483), 1874: ua. (CzF. 6: 1151), 1897: ua. (PallasLex. 16), 1915: ua. (RévaiLex. 12: 372). A TESz. szerint bizonytalan eredetű szó. Vitatott az etimológiája, a szbhv. *vižao*, szln., hv. N. *vižel*, szlk. *vyžla* (uo.) és le. *wyžel* ’vadászkutya’ (W.) tetszetős bizonyítékok volnának az esetleges szláv származásra, de szó- és jelentéstörténeti szempontok az egyeztetést megkérdőjelelik. Feltették a *vizsgál* igével való kapcsolatát is, azaz belső nyelvi fejlemény, származékszó volna.

Volt a vizslának régen *foglyászkutya* (1842: Magyarai 32) társneve, amely vadászati tevékenységére utal. A vizsla ugyanis főleg szárnyasok vadászatára alkalmas, a bokrokból, mocsarokból felhajtja a vadat, és a lőtt zsákmányt elhossa. A névadási szemlélet alapja a *foglyászkutya* esetében tehát az, hogy a vizslát igen gyakran a foglyok ’*Perdix cinerea*’ vadászatánál alkalmazták. Erre utal az egyik vizslafajta ang. *Dutch partridge dog*, fr. *chien de perdrix de Drete*, vagyis ’holland / drenti foglykutya’ neve (l. a drenti vizsla szócikkében). Hasonlóan a fűrj ’*Perdix coturnix*’ vadászatánál is szinte nélkülözhetetlen volt, erre *fűrjészeb* és ném. *Wachtelhund* neve utal (l. a német fűrjészeb szócikkében). A szárnyasok vadászatánál nyújtott értékes segítségére utal a vizsla ném. *Hühnerhund* (W.; 1719: *Huener-Hund* [Flemming 1: 181], 1742: *Hühnerhunde* [CurLex. 127], 1782: ua. [Rössig 2,1: 476], 1793: *Hühnerhund* [Allg.Pol.Lex. 813], 1796: ua. [Adelung 2: 335], 1815: ua. [Hb.Nat.107], 1857: ua. [Univ.Lex. 2: 35], 1864: ua. [uo. 18: 729]) elnevezése. A zool. latin *Canis avicularius* megfelelője a németben a vizsla ’madárkutya’ jelentésű régi ném. *Vogelhund* (1551: *Vogelhünd* [Hist.An. 255], 1658: *Vogel-hund* (Hist.F.B. 122), 1793: sváb *Vogelhunt* [Allg.Pol.Lex. 813], 1796: ua. [Adelung 2: 1309], 1859: ua. [Vad.Vers.I. 29: 483]) társneve, a svédben is megvolt a név; vö. 1793: *Fogelhund* (Allg.Pol.Lex. 813).

A vizsla szinte minden európai országban régóta népszerű vadászkutya, nevei: fr. *chien d’arrêt*, *chien couchant* (W.; 1694: *chien couchant* [Dict.Ac.Fr. 1: 186], 1762: ua. [uo.], 1798: ua. [uo.], 1835: *chien d’arrêt*, *chien couchant* [uo.], 1859: ua. ’*Canis avicularius*’ [Univ.Lex. 8: 616]), ang. *pointing breed*, *pointer*, sp. *perro de muestra*, ol. *cane da ferma*, or. *legavnye sobaku*, cs. *ohaři*, szlk. *stavač*, norv. *stående fuglehunder*, sv. *stående fågelhund* (W.). A németben *Vorstehhund* (uo.; 1551: *Vorstendhünd* [Hist.An. 255], 1742: *vorstehender Hund*, *Vorstehhund* [CurLex. 2287], 1793: ua. [Allg.Pol.Lex. 813], 1796: *Vorstehhunde* [Adelung 2: 335], 1859: *Vorstehhund* [Univ.Lex. 8: 706], 1865: ua. ’*Canis avicularius*’ [Brehm 2: 369], 1905: ua. [Meyers 2: 89]), amely a ném. *vorstehen* ’kiáll; élen áll; vezet’ igével alakult, a vadászati módszerre utal. Ha a vizsla vadat észlel, némán felveszi a jelzőpózt, ez általában az egyik mellső láb felemelése, a fej és a fark mozdulatlanul a hát vonalával van egy síkban. A testbeszéddel a vad felé mutat.

Minden jelentős vadásznemzet kitenyészttette a saját vizslafajtáját. Az alábbiakban az egyes fajták neveit tárgyaljuk.

ANGOL POINTER (FCI 1). 1859-ben az első angol kutyakiállításán már lényegében tiszta formájában mutatkozott be. Szép, csupa izom kutya. Értelmes, kitűnő szimatú, gyors.

A magyar írásbeliségben 1842-ben még *angol vizsla* (Magyari 34), 1857: ua. (Vad.Vers.1. 8: 128), 1859: ua. (uo. 29: 483), majd 1860-ban *angol epagneul* (uo. 32: 520), 1879: *angol pointer* (uo. 32: 270), 1884: ua. (ZM. 29. sz.), 1888: *angol pointer vizsla* (uo. 5: 63), 1897: *angol vizsla* (PallasLex. 16), 1908: ua. (Vlap. 5: 58), 1915: *angol vizsla (pointer)* (RévaiLex. 12: 372), 1926: *angol pointer* (uo. 19: 425), 1936: *angol vizsla pointer* (UjLex. 4: 2301), *angol pointer* (uo. 2302). A népnévvél alkotott és a kitenyésztségi helyére utaló *angol pointer* elnevezés pontos megfelelője az ang. *English pointer* (DJL.; 1807: ua. [Zoogr. 282], 1861: ua. [HDS. 37], 1881: ua. [IBD 392], 1915: ua. [Mason 83]), továbbá a sp. *pointer inglés*, fr. *pointer anglais*, ol. *pointer inglese*, port. *pointer inglês*, or. *английский поинтер*, szlk. *cs. anglický pointer*, holl. *engelse pointer*, sv., norv. *engelsk pointer*, tör. *ingiliz puanter*, szerb *енглески поинтер* 'ua.' (W.). A németben is *english pointer* (uo.), illetve *englische Vorstehhunde* (uo.; 1864: *englischer Vorstehhund* [Brehm 1: 441]).

A *pointer* (1860: *pointer* [Vad.Vers.1. 32: 520], 1863: *pointerek* [uo. 19: 310], 1866: *pointer* [uo. 20: 317], 1891: ua. [Hanvay 116], 1897: ua. [PallasLex. 16], 1899: ua. [Diezel 147], 1915: ua. [RévaiLex. 12: 372], 1928: ua. [Ilosvai 189]) kölcsönszó a magyarban, az átkerült fajtanév a vizsla ang. *pointer* (W.; 1801: *pointer* 'Canis avicularis' [CB.], 1807: ua. [Zoogr. 282], 1828: *point'er* [Webster 2: 38], 1872: *pointer* [DBI. 62], 1881: ua. [IBD 389], 1907: ua. [NBD. 232], 1915: ua. [Mason 48]) nevének átvétele. Az ang. *pointing* tulajdonképpeni jelentése 'mutatás, megmutató'. (Az ang. *point* 'mutat' ige az ófr. *point* közvetítéssel a lat. *punctum*-ból ered.) Eleinte minden bizonylan *pointing dog*-nak (mutató, vadat álló kutyának) hívták, és csak később lett *pointer* belőle. A *pointer* ugyanis a vadat felkutatja, és helyét jelzi a gazdájának. Általában nyílt terepen szárnyas vadra vadásznak vele, mozdulatlaná merevedve, az orrával mutatja a vadat. A *pointer* fajtanév szókölsöszéssel átkerült igen korán a németbe; vö. ném. *Pointer* (1859: *pointer* [Univ.Lex. 8: 616], 1865: ua. [Brehm 2: 375], 1895: ua. [GBH. 317], 1908: ua. 'Deuter, Zeiger' [Meyers 16: 67]) és a franciába; vö. *pointer* (W; 1684: ua. [Manesson 34]). Használatos számos más nyelvben is, ol., cs., le., cs., szlk., norv., sv., holl. *pointer*, fi. *pointeri*, or. *noünter*, tör. *puanter* 'ua.' (W.). Beceneve az ang. *bird locator* (DNB.), vagyis 'madárlokátor'.

Az eredetileg spanyol fajtát Angliában keresztezéssel tenyésztették ki, kezdetben a spanyolban *perro de punta* (DJL.), az angolban *pointing dog*, vagyis 'mutató [vadat álló] kutya' volt a neve. Spanyol származására utalva a magyarban korábban még a *spanyol* népnévvél alkotott nevein (1842: *spanyol vizsla* [Magyari 33], 1857: ua. [Vad.Vers.1. 19: 327], 1859: ua. [uo. 29: 483], 1863: ua. [uo. 19: 310], 1883: *spanyol pointer* [Hanvay 1883: 101], 1899: *spanyol vizslák* [Diezel 95], 1936: *spanyol vizsla* [UjLex.4: 2302]) emlegettek. Kölcsöszózt név; vö. ném. *spanischer Hühnerhund* (1793: ua. [Allg.Pol. Lex. 814]). Megvan az angolban is, 1801: *Spanish pointer* (CB.), 1807: ua. (Zoogr. 282), 1815: ua. (Hb. Nat.107), 1824: ua. (Gen.Hist. 355), 1845: ua. (Youatt 93), 1861: ua. (HDS. 37), 1872: ua. (DBI. 139), 1879: ua. (Dalziel 103), 1881: ua. (IBD 389), 1907: ua. (NBD. 498), 1915: ua. (Mason 83).

BURGOSI VIZSLA (FCI 90). Az egyik legnépszerűbb vadászkutya az Ibériai-félszigeten. Engedelmes, tanulékony, nyugodt természetű, kiváló szimatú, jó apportírozó kutya.

Neve a fajta eredeti sp. *perdiguero de Burgos* (W.) nevének fordításával keletkezett. Földrajzi neves terminus, a kasztíliai *Burgos* tartomány neve a származási helyre utal, akárcsak a fajta le. *wyżel hiszpański z Burgos* (FCI 90), ném. *Hühnerhund von Burgos*, fr. *braque de Burgos*, port. *perdiguero de Burgos*, fi. *burgosinseisoja*, ol. *bracco di Burgos*, szlk. *burgoský stavač* (W.), valamint ang. *Burgalese pointer*, *Burgos pointer* (uo.; 1792: *Burgos dog* [Buffon 5: 333]) elnevezésében.

CSEH SZÁLKÁS SZÓRÚ VIZSLA (FCI 245) Sokoldalúan használható, mezei, vízi és erdei munkára egyaránt alkalmas. Elégé harcias, de engedelmes, könnyen kiképezhető kutya.

1857: *cseh vizsla* (Vad.Vers.1. 8: 128), 1859: ua. (uo. 29: 483), 1862: *fehér cseh vizsla* (uo. 8: 119), 1875: *cseh vizslák* (VU. 201), 1884: *cseh vizsla* (BH. 197), 1891: ua. (Vlap. 36: 4859), 1894: ua. (BH. 154), 1896: ua. (uo. 299), 1916: ua. (Vlap. 16: 189). A csehek népszerű vadászkutya-jának nevében

a népszerű jelző a fajta származására utal, a *szálkás szőrű* pedig az úgynevezett szálkákra, amelyek bundájának különlegesen kemény és egyenes szőrszálai. Hazájában a cseh neve *český fousek* (FCI 245), és így ismert az angolban, hollandban, svédben, szlovákban és lengyelben is. Más nyelvekben ugyancsak a fajta származására és szőrzetére utal a neve; vö. ném. *böhmisch Rauhbart*, azaz 'bohémiai durva szőr', fr. *barbu tchègue*, vagyis 'cseh szakállas', port. *griffon de caça checo*, azaz 'cseh vadászgriffon', valamint ang. *Bohemian wire-haired pointing griffon* és *rough-coated Bohemian pointer* (W.), vagyis 'bohémiai drótszőrű pointing kutya', illetve 'durva szőrű bohémiai pointer'.

DRENTI VIZSLA (FCI 224). Jól dolgozik mezőn és víznél egyaránt, megbízhatóan apportíroz és keres. Szófogadó, hűséges, értelmes állat.

Szárnycsoport vadászatára használják Hollandiában, elsősorban foglyásztak vele, ottani neve a holl. *drentse partijshond* (W.), azaz 'drenti fogolykutya' is erre utal. Ezt a holland nevet használják a norvégban, svédben, németben (uo.), és ennek tükörszáva a fr. *épagneul à perdrix de Drente*, *chien de perdrix de Drente* (uo.), vagyis 'drenti fogolyspániel, drenti fogolykutya'. Az angolban is van *Drentsche partridge dog* (www.kutyakozpont.hu), vagyis 'drenti fogolykutya', a németben pedig *drentscher Hühnerhund* (FCI 224), azaz 'drenti szárnyaskutya' társneve. A *Drent* földrajzi név, Hollandia egyik keleti tartományának a neve, ahol különösen ügyelnek a fajta tiszta vérvonalára. Származására utalva kapta nálunk a *holland vizsla*, más nyelvekben az ang. *Dutch partridge dog*, le. *holenderski pies na kuropatwy*, fr. *épagneul hollandais de Drent*, szlk. *drentský prepeličiar*, fi. *hollanninpeltopykkoira* és *drentschenpeltopykkoira*, sp. *perdiguero de Drente*, port. *spaniel perdigueiro de Drente* (W.), vagyis 'drenti vagy holland fogolykutya/spániel/vizsla' társnevét.

FRANCIA VIZSLA A legrégebbi vadászkutya Európában. Hűséges, barátságos, engedelmes és könnyen idomítható fajta.

1857: *francia vizsla* (Vad.Vers.1. 19: 327), 1859: ua. (uo. 29: 483), 1864: *francia griffon* (CzF. 2: 1125), 1886: ua. (Vlap. 6: 73), 1905: *vizsla francia pointer* (BH. 131), 1916: *francia griffonok* (Vlap. 16: 189), *francia vizsla* (uo. 16: 189), 1917: *francia bosszúszőrű vizslának* (uo. 36: 437), 1919: *francia vizslák* (uo. 9: 106), 1928: *francia vizsla a griffon* (Ilosvai 94), 1930: *francia vizsla* (PN. 175), 1936: *franciafajta griffon* (UjLex. 4: 2302). Magyar elnevezése a fajtacsoport fr. *braque français* (DJL.) nevének tükörfordítása. A népszerű jelzős elnevezés használatosa a legtöbb európai nyelvben; vö. ném. *französischer Vorstehhund* (DJL.; 1895: ua. [GBH. 299]), sp. *braco francés*, ol. *bracco francese*, kat. *brac francès*, szlk. *francúzsky stavač*, norv. *fransk vorstehhund* 'ua' (W.). A hollandban és a svédben eredeti francia fajtanevét használják, mégpedig változatlan alakban, az angolban korábban *French pointer* (1845: ua. [Youatt 93], 1861: ua. [HDS. 39], 1915: ua. [Mason 48]) nevét is.

A GASCOGNE-I FRANCIA VIZSLA (FCI 133) okos, fürgé, jó nyomkövető vadászkutya. Eredeti fr. *braque français, type Gascogne* (uo.) neve terjedt el, több nyelvben részfordítással; vö. ang. *French pointing dog Gascogne type*, le. *wyżel gaskoński* (uo.), szlk. *francúzsky stavač typ Gaskoň* (W.). Gascogne Franciaország délnyugati részének történelmi megyéje. A kisebb termetű *pireneusi francia vizsla* (FCI 134) neve ugyancsak a franciából került a magyarba fordítással; vö. fr. *braque français, type Pyrénées* 'ua.' (uo.). Vö. még le. *wyżel pirenejski* (uo.), ang. *French pointing dog Pyrenean type* (uo.), szlk. *francúzsky stavač pyrenejského typu* (W.). A jó szimatú vadászkutya földrajzi neves elnevezése arra utal, hogy a Pireneusok vidékén alakult ki. További francia vizslafajták:

A BARBET (FCI 105) igen régi fajta, vizes, mocsaras vidékeken és a nagy folyók torkolatvidékén használták vízimadarak vadászatánál. 1387-ben már említik (DJL.) egy francia könyvben. A fajta 'szakállas' jelentésű fr. *barbet* (FCI 105; 1583: ua. [Gauchet], 1758: ua. [Hist. Nat.], 1788: „aquaticus, le *barbet*” [Hb.Nat. 99], 1793: *barbet* [Adelung 1: 729], 1815: ua. [Hb. Nat. 103]) neve terjedt el számos európai nyelvben, igen korai átvétel például a németben, 1719: *barbet* (Fleming 1: 181), 1742: *Barbet* oder Wasserhunde (Cur.Lex. 149), 1793: *Barbett* (Adelung 1: 729), 1857: *Barbet* (Univ.Lex. 2: 315). Olaszországban *barbone* (W.), és átkerült az angolba is a fr. *barbet* (uo.; 1800: *little barbet* [Gen.Zool. 1,2: 281], 1845: *barbet* [Youatt 49], 1861: ua. [HDS. 73], 1881: ua. [IBD 390]). Flemming már 1719-ben jó magyarázatot ad a fr. *barbe* 'szakáll' szóval alkotott névre, mint írja: „ihnen ein rechter Barth stehen gelassen [...] darum sie die Franzosen wegen ihres Barts *Barbet* nennen” (1: 181), azaz igazi szakállt hagynak neki [...] a sza-

kállá miatt ezért a franciák barbet néven hívják. Adelung megerősíti ezt 1793-ban: „Der Nahme ist von dem Französichen entlehnet, welchen sie daher erhalten haben, weil man ihnen, wenn man sie schert, einen Bart stehen lässt” (1: 729), vagyis a [német] név a franciából kölcsönzött, amelyet azért kapott, mert amikor nyírják, szakállt hagynak neki. Portugáliában *cão d'água francês*, Oroszországban *французская водяная собака* (W.), Németországban *französischer Wasserhund* (DJL.), vagyis 'francia vízikutya' néven is ismert, utalva a származására, valamint a vízmadarak vadászatánál nyújtott értékes segítségére.

Az ARIÈGE-I VIZSLA (FCI 177) erős testalkatú, mindenfajta vad vadászatához kiváló. Magyar neve a fr. *braque de l'Ariège* 'ua.' (uo.; 1894: ua. [GBH. 314], 1907: ua. [NBD. 499]) terminus mintájára jött létre részfordítással. A jelző földrajzi név, a fajtát a Franciaország délnyugati részén fekvő *Ariège* tartományban tenyésztették ki. Így ismert a németben, angolban, svédben és a hollandban is. A földrajzi név szerepel ném. *Ariège-Vorstehhund* (DJL.), sp., port. *braco de Ariege*, ol. *bracco d'Ariège*, szlk. *stavač z Ariège*, valamint ang. *Ariege setter*, *Ariege pointing dog* (W.) és *Ariege pointer* (uo.; 1915: *pointer of Ariege* [Mason 49]) társnevében is. Társneve még a – szintén földrajzi elterjedtségére utaló – fr. *braque de Toulouse* és a *braque du Midi* (W.).

Az AUVERGNE-I VIZSLA (FCI 180) nagy munkakedvű, kitűnő vadászkutya, főleg szárnyas vadra vadásznak vele. Magyar neve a fr. *braque d'Auvergne* 'ua.' (uo.; 1907: ua. [NBD. 499]) mintájára keletkezett. A jelző földrajzi névből származik, a franciaországi központi fennsíkon elterülő *Auvergne* vidékéről kapta. Szintén ugyanezen a néven ismert az angolban, németben, hollandban, lengyelben, svédben, és ennek tükörszava a sp., port. *braco de Auvernia*, ol. *bracco d'Auvergne*, cs. *auvergneský ohař*, szlk. *stavač z d'Auvergne* (W.) elnevezése is. Társneve az ang. *Auvergne pointing dog* (uo.), valamint a fr. *bleu d'Auvergne* (uo.; 1894: ua. [GBH. 314]), mely az angolba is átkerült részfordítással, 1915: *blue pointer of Auvergne* 'ua.' (Mason 50).

A DRÓTSZÖRŰ GRIFFON (FCI 107) Európa egyik legjobb vadászkutyája, erdön, mezőn, de főként mocsaras területeken megbízható munkát végez. Magyar neve az eredeti fr. *griffon à poil dur* 'ua.' (DJL.) tükörfordítása. Az ol. *griffone a pelo duro* vagy port. *griffon de aponte de pelo duro*, ang. *wirehaired pointing griffon* (FCI 107) elnevezése is pontos megfelelője. Kemény, durva, drótszerű szőrzete a névadás alapja. A fr. *griffon* szó jelentése is 'drótszőrű'. Hollandiában 1873-ban Eduard Korthals, egy fiatal vadász és sportember, kezdte el a fajta nemesítését. Őrá utal a fajta fr. *griffon d'arrêt à poil dur Korthals* (DNB.), ném. *Griffon Korthals*, sp. *grifón Korthals*, le. *grifon Korthals* (W.) és ang. *Korthals griffon* (uo.; 1915: *griffon-Korthals* [Mason 62]), *Korthals pointing griffon*, *French wire-haired Korthals pointing griffon* (DNB.) társneve. Társneve még a ném. *französischer rauhaariger Vorstehhund* és a *Vollblut-Korthals-Griffon* (DJL.), azaz 'francia drótszőrű vizsla', illetve 'telivér Korthals-griffon'.

A DUPUY-I VIZSLA (FCI 178) erős, nemes megjelenésű, foltos vadászkutya. Neve a fr. *braque du Puy* 'ua.' (W.; 1894: *braque dupuy* [GBH. 314], 1907: ua. [NBD. 499]) részfordítása. Személyneves fajtánév: a 19. század elején egy Poitouban élő vadász, Pierre Dupuy tenyésztette ki. Az új fajtával valószínűleg az angol pointer konkurensét szerették volna megteremteni. Eredeti nevén ismert számos nyelvben; vö. ném., sv., holl. *braque du Puy*, illetve sp. és port. *braco de Puy* 'ua.' (W.); a finnben *dupuyanseisoja* (uo.), az angolban *du Puy pointer*, *Dupuy pointer* (uo.; 1915: ua. [Mason 48]). Társneve a fr. *braque lévrier* (W.), mert az egyik őse agár (fr. *lévrier*) volt.

A BOURBONNE-I VIZSLA (FCI. 179) meglehetősen ritka, pedig kitűnő vadászkutya. Elsősorban fogoly- és szalonkavadászatra használják. Neve a fr. *braque du Bourbonnais* 'ua.' (uo.; 1894: ua. [GBH. 314], 1907: *braque de Bourbonnais* [NBD. 498]) tükörfordítása. Földrajzi neves terminus, a fajtát a franciaországi *Bourbonne* tartományban tenyésztették ki a 20. század elején. Elődje már 1589-ben szerepel az olasz természettudós, Ulisse Aldrovandi egy tábláján (*Historia Natural*), a szerző a ném. *Hund von Bourbonnais*, azaz 'bourbonne-i kutya' nevét adta meg. A fajta ma az eredeti francia névén ismert az angolban, németben, hollandban, lengyelben és svédben, illetve a magyarhoz hasonló, lefordított megfelelője a ném. *bourbonnaiser Vorstehhund* (DJL.), sp. *braco de Borbón*, ol. *bracco del Bourbonnais*, port. *braco de Burbônia*, fi. *bourbonnaisinseisoja*, szlk. *burbonský stavač* (W.), valamint az ang. *Bourbonnais pointing dog* és *pointer Bourbonnais* (uo.; 1915: ua. [Mason 50]). A fajtát rövid farkú vizslának (W.) is nevezik, mert a kölykök vagy farkok nélkül, vagy csak rövid farkkal születnek.

A SAINT GERMAIN-I VIZSLA (FCI 115) sokoldalú, mindenes vadászkutya, értelmes, engedelmes, szívós. Eleinte *braque de Compiègne* (W.) néven ismerték, mert ott tenyésztették ki 1830 körül. Később, mivel a saint-germaini erdőkben vadásztak vele elsősorban, kapta a mai fr. *braque Saint Germain* (FCI 115; 1894: *braque St. Germain* [GBH. 314]) nevét. Ennek megfelelője a fajta magyar neve. Eredeti francia nevén ismert a németben, lengyelben, hollandban és a svédben. Az angolban részint francia nevén említették (1907: *braque St. Germain* [NBD. 498]), később már részfordítással alkották a nevét; vö. *St. Germain pointing dog* és *Saint Germain pointer* (W.; 1915: *pointer of St. Germain* [Mason 49]). Megvan több más nyelvben is: sp., port. *braco de Saint Germain*, ol. *bracco Saint Germain*, szlk. *Saint-germainský stavač* 'ua.' (W.). Társneve a fr. *braque Charles* (uo.), mert X. Károly francia király szívesen használta ezt a vizslát a vadászatokon.

FRÍZ VIZSLA (W.); **STABYHOUN** (FCI 222). Okos, engedelmes, tanulékony kutya. Kiegyensúlyozott természetű, nem hamis, nem harapós.

Magyar *fríz vizsla* neve a ném. *friesischer Vorstehhund* 'ua.' (uo.) tükörfordítása. Hollandia északi részén, Friseland tartományban honos, ottani neve a fríz nyelvi *stabijhûn*, *stabyhûn* (W.). A holl. *stabyhoun* (ý az „ij”), más írásmóddal *stabijhoun* összetett név „*sta mij bij*” előtagjának 'állj mellettem, segíts' a jelentése, a fríz *houn* utótagé pedig 'kutya'. Hasonneve a rövid *stabij* alakváltozat, társneve a *beike* (W.). Eredeti holl. *stabyhoun* (uo.) nevét több nyelvbe is átvették. Frízföldi honosságára utal *fríz pointer* társneve, megfelelője a fajta ang. *Frisian pointer*, *Frisian pointing dog* (FCI 222), holl. *friese stabij*, fríz *fryske stabij*, sp. *perdiguero frisón*, fr. *chien d'arrêt frison*, le. *wyżel fryzyjski* és port. *cão de aponte frisão* (W.) elnevezése.

MAGYAR VIZSLA Régi feljegyzések szerint a magyar vizslát már a 15. században ismerték. A maihoz nagyon hasonló vizsla megjelenése a 17–18. század fordulójának környékére tehető.

1883: *magyar vizslánk* (Hanvay 1883: 71), 1891: *magyar vizsla* (Hanvay 101), 1936: ua. (UjLex. 4: 2302). A régóta felettebb kedvelt fajtát szőrzetének színe miatt *sárga vizslának* (1925: *sárga magyar vizslák* [PH. 138], 1928: *sárga magyar vizsla* [Illosvai 93], 1936: *zsemlyesárga magyar vizsla* [Áll.Közl. 33, 3–4: 203], *sárga magyar vizsla* [UjLex. 4: 2302]) is nevezték. Régi magyar vadászkutyafajta, nevében a *magyar* népnév származásra utal, akárcsak fordítással alkotott ang. *Hungarian pointer* (DNB.), *Hungarian vizsla*, fr. *braque hongrois*, sp. *braco húngaro*, ol. *bracco ungherese*, fi. *unkarinvizsla*, or. *венгерская выжла*, szerb *mađarski ptičar*, *mađarska vižla*, szlk. *mađarský stavač*, *mađarská vyžla*, sv., norv. *ungersk vizsla*, ro. *vișlă maghiară* (W.) elnevezésében.

A RÖVIDSZÖRŰ MAGYAR VIZSLA (FCI 57) mindenes vadászkutya. Szaglása kitűnő, rendkívül intelligens, engedelmes, tanulékony. 1895: *rövidszőrű vizsla* (PallasLex. 11, Kutyák a.), 1926: *rövidszőrű vizsla* (Révai Lex. 19: 425). A rövid szőrű jelző arra utal, hogy egyenes lefutású, sűrű, fénylő, testhez simuló szőre rövid. Pontos megfelelője a fajta ang. *hungarian short-haired pointer* (FCI 57) és a ném. *kurzhaariger ungarischer Vorstehhund* (DJL.) neve. Társneve a németben a *Kurzhaar Vizsla*, illetve a *Magyar Vizsla Kurzhaar* (uo.). További megfelelő neve a fajtaváltozat le. *wyżel węgierski krótkowłosy* (FCI. 57), sp., port. *braco húngaro de pelo corto*, ol. *bracco ungherese a pelo corto*, or. *венгерская короткошёрстная выжла*, szlk. *krátkosrstý mađarský stavač*, szerb *краткодолака мађарска вижла*, dán *korthåret vizsla*, norv. *ungarsk vizsla korthåret* (W.) neve.

A DRÓTSZÖRŰ MAGYAR VIZSLA (FCI 239) csak a 20. század harmincas éveiben alakult ki a rövid szőrű magyar vizsla és a drótszőrű német vizsla keresztezésével. 1926: *szálkásszőrű/drótszőrű vizsla* (Révai Lex. 19: 425), 1943: *drótszőrű sárgavizsla* (NH. nov. 30). Nevében a *drótszőrű* jelző hosszú, durva, kemény szőrzetére utal. Rövid szőrű rokonánál kevésbé elterjedt. Magyar nevének megfelelője a fajtaváltozat le. *wyżel węgierski szorstkowłosy* (FCI 239.), ném. *drahthaariger ungarischer Vorstehhund*, *Drahthaar Vizsla*, *Magyar Vizsla Drahthaar* (DJL.), ang. *wirehaired vizsla*, *Hungarian wirehaired vizsla*, *Hungarian wire-haired pointing dog* (DNB.), fr. *braque hongrois à poil dur*, ol. *bracco ungherese a pelo duro*, port. *braco húngaro de pelo duro*, cs. *vizsla*, *drátosrstý maďar*, *mađarský ohař drátosrstý*, or. *венгерская жесткошёрстная выжла*, szlk. *drsnosrstý mađarský stavač*, norv. *ungarsk vizsla strihåret* 'ua.' (W.) elnevezése.

MÜNSTERLANDI VIZSLA Német fajta. Kisebbsik változatának marmagassága 48–56 cm, testtömege 15 kg, a nagyobbiké 58–62 cm, illetve 20 kg. Szőrzetük sima, sűrű, kissé hullámos.

1917: *münsterlandi vizsla* (Vlap. 3), 1925: *münsterlandi vizslák* (PH. 138), 1936: *münsterlandi vizsla* (UjLex. 4: 2302). A földrajzi neves *münsterlandi* jelző a németországi Münster város környéki származására utal. A németeknél korábban *Wachtelhund*, *Habichtshund* és *Vogelhund* (DjL.), azaz 'fűrjkutya', 'sólyomkutya', illetve 'madárkutya' néven emlegették, szárnyasok kiváló vadász-kutyája lévén.

A KIS MÜNSTERLANDI VIZSLA (FCI 102) magyar neve a ném. *kleiner münsterländer Vorstehhund* 'ua.' (DjL.) fordítása. Rövidebb alakja a ném. *kleiner Münsterländer* (FCI 102). Más nyelvekben is megvan a ném. *kleiner Münsterländer* terminus megfelelője; vö. le. *maly wyżel minsterlandzki* (uo.), ang. *small Munsterlander*, fr. *petit épagneul de Münster* és *petit münsterländer*, ol. *piccolo munsterlander*, sp. *munsterlander pequeño*, port. *pequeno munsterlander*, szlk. *maly münsterlandský stavač* 'ua.' (W.). A *kis* jelentésű jelző a fajta természetére utal. Társneve a németben a *westfälischer Wachtelhund*, *Magisterhündchen*, *Heidewachtel* (DjL.) és a *Spion* (uo.; 1742: *Spionhund* [CurLex. 148]).

A NAGY MÜNSTERLANDI VIZSLA (FCI 118) neve a ném. *großer münsterländer Vorstehhund* 'ua.' (W.) tükörfordítása. Az FCI nyilvántartásában *große Münsterländer* (118). Az eredeti német fajtanéven ismert a svédben és a norvégben. Más nyelvekben is megvan a német terminus fordítással alkotott megfelelője; vö. le. *duży wyżel minsterlandzki* (uo.), szlk. *velký münsterlandský stavač*, ang. *large Münsterländer*, fr. *grand épagneul de Münster* és *grand münsterländer*, ol., port. *grande munsterlander*, sp. *munsterlander grande*, szerb *велики менстерлендерску нмчар*, fi. *isomünsterinseisoja*, holl. *grote münsterländer* 'ua.' (W.). A *nagy* jelentésű jelző a fajtátárs *kis* jelzőjével van korrelációban.

NÉMET FÜRJÉSZEZ (FCI 104). Főleg szárnyasok vadászatára alkalmas, de mindenfajta vadászatra használják, mert a bokrokból felhajtja a vadat, és a lőtt zsákmányt elhozza.

1590: *fuereszoe eb* 'Canis vestigiator' (SzikszF. 64), 1864: *fürjészeb* (CzF. 2: 989), 1873: ua. (Vad.Vers.I. 31: 239), 1880: *német fürjészeb* (Vlap. 16: 188), 1895: *fürjész vizsla* (PallasLex. 11, Kutyák a.), 1899: *fürjészeb* (BH. 352), 1916: ua. (Vlap. 16: 189), 1926: ua. (BH. 137). Jelenleg érvényes magyar neve a ném. *deutscher Wachtelhund* 'ua.' (DjL.) tükörfordítása. A névadási szemlélet háttere az, hogy ezt a fajtát a leggyakrabban a fürjek (ném. *Wachtel* 'Perdix coturnix') vadászatánál alkalmazták. 1590-ből adatható a *fürjész* (SzikszF. 63) szó, amelynek német értelmezése Szikszai Fabricius Balázsnál 'auf Wachteln jagen', azaz fürjre vadászni. Mint Adelung 1801-ben tudósít: „welche dazu abgerichtet sind, den Wachteln und Rebhühnern so lange vorzustehen, bis sie gefangen oder geschossen werden” (4: 1327), azaz melyeket arra idomítanak, hogy addig állják a fürjeket és a foglyokat, amíg őket megfogják vagy lelővik. Erre utal a ném. *deutscher Wachtelhund* (FCI 104; 1719: *Wachtelhund* [Flemming 1], 1793: ua. [Allg.Pol.Lex. 813], 1801: ua. [Adelung 4: 1327]), 1815: ua. [Hb.Nat.107], 1864: ua. 'Canis extrarius' [uo. 18: 729], 1865: *Wachtelhunde* [Brehm 381], 1907: *deutscher Wachtelhund* [Meyers 9: 652]), azaz '[német] fűrjkutya' elnevezése. A német terminus megfelelője a holl. *duitse wachtelhond* és az or. *немецкий вахтельхунд* 'ua.' (W.). Az angolban is használták német nevét; vö. 1915: *Wachtelhund* (Mason 70), de megvan a fordítása is; vö. ang. *German quail dog* (W.), azaz 'német fűrjkutya'. Nemnich már 1793-ban összeírta a német fajtanév egyéb megfelelőit: dán *vagtelhund*, sv. *vaktelhund*, fr. *chien de perdrix* (Allg.Pol.Lex. 813). Korábban a németben *Forstenhund* (DjL.), illetve *deutsche Stöberhund* (uo.; 1719: Fleming), vagyis 'erdeikutya', illetve 'német kopókutya' volt a neve. A németek kedvelt vadászspánielje, erre utal ang. *German spaniel*, or. *немецкий спаниель*, holl. *duitse spaniël* és sp. *spaniel alemán* (W.), azaz 'német spániel' elnevezése. Más idegen nyelvi neveiben is utalnak a népnévvél a fajta származására; vö. le. *plochacz niemiecki*, fr. *chien d'oysele allemand*, or. *немецкая перепелиная собака*, port. *perdigueiro alemão* (uo.).

NÉMET VIZSLA Legendásan jó a szaglása. Szőrzete barna, szeme is barna, füle szorosan a fejéhez simulva lelóg. Világszerte elterjedt értelmes, barátságos, könnyen nevelhető, igénytelen kutya.

1842: *német vizsla* (Magyar 33), 1863: ua. (Vad.Vers.I. 19: 310), 1866: „*német másképp cseh vizslát*” (uo. 20: 318), 1880: *német vizsla* (uo. 27: 259), 1885: *német vizslák* (BH. 124), 1916: *német vizsla* (Vlap. 16: 189), 1926: *német pointer* (Révai Lex. 19: 425), 1928: *német vizsla* (Ilosvai 93). Nevében a népnéves jelző származásra utal, akárcsak eredeti ném. *deutscher Vorstehhund* (W.) nevében. Az angolban ennek szó szerinti megfelelőjén ismert; vö. *German pointer* (uo.; 1881: ua.

[IBD 404], 1907: ua. [NBD. 497], 1915: ua. [Mason 68]). Ugyancsak fordítással alkották a fajta fr. *braque allemand*, sp. *braco alemán*, ol. *bracco tedesco*, port. *braco alemão*, le. *wyżel niemiecki*, fi. *saksanseisoja*, cs. *německý ohař*, szlk. *nemecký stavač*, tör. *alman puanteri*, szerb *nemački ptičar* és ro. *brac german* (W.) elnevezését.

A DRÓTSZÖRŰ NÉMET VIZSLA (FCI 98; 1899: *drótszörű vizsla* [Diezel 24], 1926: *német drótszörű vizsla* [Pápa Vid. 3. sz.], 1936: *drótszörű németvizslák* [UjLex. 4: 2302]) magyar neve az eredeti ném. *deutscher drahthaariger Vorstehhund* 'ua.' (W.) tükörfordítása. Megfelelője megvan számos más nyelvben is; vö. le. *wyżel niemiecki szorstkowlosy* (FCI 98), fr. *braque allemand à poil dur*, sp. *braco alemán de pelo duro*, ol. *cane da ferma tedesco a pelo duro*, port. *braco alemão de pelo duro*, or. *немецкая жесткошерстная легавая*, szlk. *nemecký drótsrstý stavač* 'ua.' (W.). A jelzők a jellegzetesen kemény, dús szőrzetre utalnak. A kutyafajták FCI standard szám szerinti besorolásában az egyszerű *Deutsch-Drahthaar* (98), azaz 'német-drótször' szerepel. Az angolban *German wirehaired pointer* és a törökben is *alman telsi tüylü puanteri* (W.), azaz 'német drótszörű pointer' néven ismert. Társneve az ang. *leading pointer dog* (DNB.), azaz 'vezető pointer kutya'. A *porosz drótszörűnek* (< ném. *preußisch Drahthaar* [DJL.]) is nevezett, fekete-fehér szőrzetű változat visszaütés a fajta pointer elődeire.

A HOSSZÚSZÖRŰ NÉMET VIZSLA (FCI 117) nemzetközileg kevésbé ismert, mint a rövidszörű vagy a drótszörű német vizsla, de hazájában eléggé elterjedt. A magyar írásbeliségben 1884: *hosszú szörű német vizsla* (ZM. 29. sz.), 1891: ua. (Hanvay 116), 1897: *hosszu szörű német vizsla* (PallasLex. 16), 1915: ua. (RévaiLex. 12: 372), 1936: *hosszúszörű németvizslák* [UjLex. 4: 2302]). Magyar neve az eredeti ném. *deutscher langhaariger Vorstehhund* 'ua.' (W.) tükörfordítása. További idegen nyelvi megfelelői ugyancsak hosszú szőrzetére utalnak; vö. ném. *deutsch Langhaar*, or. *немецкий драмхаар* (FCI 117), ang. *German longhaired pointer*, sp. *perro de muestra alemán de pelo largo*, fr. *chien d'arrêt allemand à poil long*, or. *немецкая длинношерстная легавая*, szlk. *nemecký dlhosrstý stavač*, holl. *duitse staande hond*, le. *wyżel niemiecki długowlosy*, port. *braco alemão de pelo longo* (W.).

A RÖVIDSZÖRŰ NÉMET VIZSLA (FCI 119) színe egyszínű barna, világosbarnás-deres, fehér alapon barna foltos vagy feketederes. A magyar írásbeliségben 1857-ben *rövidszörű német és cseh vizsla* (Vad. Vers. I. 19: 327), majd 1879: *német rövidszörű vizsla* (uo. 32: 270), 1884: *rövid szörű német cseh vizsla* (ZM. 29. sz.), 1891: *rövidszörű német vizsla* (Hanvay 116), 1897: ua. (PallasLex. 16), 1900: ua. (Vad. Vers. I. 63: 394), 1915: ua. (RévaiLex. 12: 372), 1928: ua. (Ilosvai 195). Magyar neve az eredeti ném. *deutscher kurzhaariger Vorstehhund* 'ua.' (W.) tükörfordítása. Megfelelője még a le. *wyżel niemiecki krótkowlosy* (FCI 119), sp. *braco alemán de pelo corto*, fr. *braque allemand à poil court*, ol. *cane da ferma tedesco a pelo corto*, fi. *lyhytkarvainen saksanseisoja*, or. *немецкая короткошерстная легавая*, port. *braco alemão de pelo curto*, szlk. *nemecký krátkosrstý stavač* 'ua.' (W.), és még több kisebb európai nyelvben is használatosak származására és a jellegzetes rövid, kemény, sűrű, durva tapintású szőrzetére utaló fajtanevei. A fajták FCI standard szám szerinti besorolásában az egyszerű *Deutsch-Kurzhaar* (119) néven szerepel. Korábbi neve a németben a *preußisch-Kurzhaar* (DJL.), azaz 'porosz-rövidször' volt, 1938-ig általánosan használták. Hasonneve az ang. *short haired dog*, vagyis 'rövid szörű kutya', *German short-haired pointing dog* (DNB.), *German shorthaired pointer* (W.; 1872: ua. [DBI. 62]), azaz 'német rövid szörű pointer' néven is ismert. A *porosz vizslának* is nevezett, feketés vagy tiszta fekete szőrzet visszaütés a fajta kitenyészéséhez sorozatosan felhasznált pointer elődökre.

A SZÁLKÁSSZÖRŰ NÉMET VIZSLÁT (FCI 232) 1870 körül alakították ki a német tenyésztők. Szükség volt a sima szörű fajták mellett olyan vadászkutyákra, amelyek ellenállóbbak, jobban bírják az időjárás viszontagságait. Így alakultak ki a durva szörű (drótszörű, szálkás szörű) német vizslák. A magyar írásbeliségben 1884-ben *tüskés szálkás szörű német vizsla* (ZM. 29. sz.), majd 1886: *tüskés szörű német vizsla* (Vad. Vers. I. 7: 62), 1899: *német szálkásszörű vizsla* (Diezel 9), 1915: *szálkásszörű német vizsla* (RévaiLex. 12: 372), 1936: *szálkás németvizslák* (UjLex. 4: 2302). Magyar neve az eredeti ném. *deutscher stichelhaariger Vorstehhund* 'ua.' (W.) tükörfordítása. Hasonlóan a mintegy 4 cm hosszú, merev, kemény, sörteszerű szőrzetre utal le. *wyżel niemiecki ostrowlosy* (FCI 232), sp. *grifón de pelo duro*, fr. *chien d'arrêt allemand à poil raide*, vagy *braque allemand à poil raide*, ol. *cane da ferma tedesco a pelo ruvido*, port. *braco alemão de pelo áspero*, fi. *harjaskarvainen saksanseisoja*, szlk. *nemecký ostrosrstý stavač* (W.) elnevezése. A kutyafajták

FCI standard szám szerinti besorolásában az egyszerű *Deutsch-Stichelhaar* (232), azaz 'német-rövidszőr' néven szerepel. Korábbi neve a németben *rauhhaariger Försterhund*, illetve *hessischer Rauhbart* (DJL.), vagyis 'érdes-szörű erdész kutya', illetve 'hesseni érdes-szakáll'. Az angolban *German roughhaired pointer* (W.; 1915: *rough-coated German pointer* [Mason 68]), azaz 'német szálkás-szörű pointer' néven ismert, a holl. *duitse staande hond* (W.) neve nem utal a szőrzetre, hozzá szokták tenni a *stekelhaar* 'szálkás szörű' jelzőt.

OLASZ GRIFFON (FCI 165). Állhatatos, kitarító, jó természetű minden vadászkutya. Kiváló úszó, különösen beválik mocsaras területeken. Remek apportírozó, különösen jó a szimata.

1864: *olasz grifone* (CzF. 2: 1125). Magyar neve az ang. *Italian griffon* 'ua.' (DNB.; 1915: ua. [Mason 75]) tükörfordítása. Az olaszok legismertebb, legnépszerűbb vadászkutyája; ottani neve az ol. *spinone italiano* (W.), ennek alapján említik nálunk 1886-ban *olasz cane spinon* (Vlap. 6: 73) néven, és ez az alapja ang. *Italian spinone* (DNB.) és norv. *italiensk spinone* (W.) nevének is. Az olasz elnevezés változatlan alakban került át a hollandba, finnbe és a portugálba, míg a spanyolban, svédben és a franciában csak *spinone* (uo.) néven ismerik. A fajta Piemont és Lombardia vidékéről származik, a lombardiai *spinone* szó durva szörű kutyát jelent, az ol. *spino* 'tövös' szóval függ össze. A kutyát a durva, kemény szőre óvja a szúrós, tüskés bozótban. Megvan az olaszban *bracco spinoso* (DNB.), azaz 'tüskés vizsla' társneve is, a magyarban 1897: „*tüskés szörű vizsla a griffon*” (PallasLex. 16). Más nyelvekben is utal az olasz griffon fajta durva szőrzetére az elnevezése, például az angolban *Italian wire-haired pointer* (uo.), *Italian coarsehaired pointer*; a németben *italienischer rauhaariger Vorstehhund*, a lengyelben *wyżel włoski szorstkowlosy* (W.), azaz 'olasz drótszörű, illetve durva szörű pointer / vizsla'.

OLASZ VIZSLA (FCI 202). Hazája határain túl nem különösebben népszerű, pedig kedves, eszes, szófogadó, kitarító kutya. Tulajdonképpen minden vadászatra alkalmas, csak kissé lassú.

1908: *olasz vizslák* (Vlap. 20: 268), 1919: *olasz szálkásszörű vizslák* (Vlap. 9: 106), 1928: *olasz vizslák* (Ilosvai 170). Régi olasz fajta, magyar elnevezése az eredeti ol. *bracco italiano* 'ua.' (FCI 202) tükörfordítása. Az olasz fajtánéven tartják számon a németben, svédben és a hollandban. Szó szerinti megfelelője a fajta ném. *italienischer Vorstehhund*, fr. *braque italien*, port. *braco italiano*, szlk. *talianisky stavač*, or. *брако итаљњано* és ro. *bracul italian* (W.), ang. *Italian pointing dog* (uo.); 1907: *Italian pointer* [NBD. 498], 1915: ua. [Mason 75]) neve is. Társneve a sp. *pointer italiano*, azaz 'olasz pointer'. A le. *wyżel włoski krótkowlosy* (FCI 202) jelentése 'olasz rövid szörű pointer'.

ŐSI DÁN VIZSLA (FCI 281). Minden vadászkutya, nyugodt, kiegyensúlyozott, éles szimatú. Érteljes felépítésű, élénk, értelmes, kedvencé is tartják.

1885: *dán vizsláival* (VU. 179). A források szerint 1710-ben egy dán farmer, Morten Bak alakította ki a fehér alapon barna foltos kutyákat, amelyek *Bak-hunke* (azaz Bak kutyája) vagy később ősi dán vizsla néven váltak ismertté. Magyar neve a fajta ném. *altdänischer Hühnerhund* (W.), *altdänische Vorstehhund* 'ua.' (uo.; 1864: *dänischer Hund* [Brehm 1: 419]) nevének tükörfordítása. Szó szerinti megfelelője a sp. *antiguo perro de muestra danés* és a fr. *chien d'arrêt danois ancestral*, *ancien chien d'arrêt danois*, szlk. *starodánsky stavač* 'ua.' (W.) is. Hasonló értelmű az angolban az *old Danish bird dog* (uo.), azaz 'ősi dán madárkutya' társneve. Társneve az angolban az *old Danish pointer dog* (FCI 281), a lengyelben *pointer staroduński* (uo.), azaz 'ősi dán pointer'. Az ősi jelző nélkül használatos más nyelvekben a fajtánév; vö. fr. *pointer danois*, norv. *dansk pointer*; illetve norv. *dansk vorstehhund*, le. *wyżel duński*, port. *braco dinamarquês* (W.). Dán *gammel dansk hønsehund* (FCI 281), azaz 'ősi dán szárnyaskutya' nevét használják az olaszban, norvégben és a hollandban is, a svédben pedig *gammel dansk hønsehund* (W.) változata a fajtánév.

PORTUGÁL VIZSLA (FCI 187). Szívós, jó szimatú, élénk, fáradhatatlan kereső. Értelmes, ragaszkodó, engedelmes, barátságos kutya.

A portugálok egyik legnépszerűbb vadászkutyája; ottani neve a port. *perdigueiro português* (uo.). Az eredeti portugál névén ismert a hollandban és a svédben is. Magyar neve a ném. *portugiesischer Vorstehhund* 'ua.' (W.) tükörfordítása. Szó szerinti megfelelője még a fajta le. *wyżel portugalski* (FCI 187), ném. *portugiesischer Hühnerhund*, fr. *chien d'arrêt portugais*, ol. *bracco*

portoghese, fi. *portugalinseisoja*, szlk. *portugalský stavač* (W.), és az ang. *Portuguese pointing dog*, *Portuguese pointer* (uo.; 1845: ua. [Youatt 93], 1861: ua. [HDS. 39] neve. A norvégben *portugisisk pointer*; társneve az olaszban *pointer portoghese* (W.), azaz 'portugál pointer'.

PUDELPOINTER (FCI 216). Szőrzete durva, sűrű, drótszerű. Kitűnő vadászkutya, kiválóan alkalmas vízi és mezei vadászatra. Értelmes, gyors, remekül apportírozó és kereső kutya.

1883: *pudel pointer* (Hanvay 220), 1906: *pudelpointer* (Vlap. 29: 388), 1917: ua. (uo. 27: 324), 1919: ua. (uo. 2: 18), 1936: ua. (BH. 39). Német tenyésztője (Sigismund Freiherr von Zedlitz und Neukirch) az óriás uszkár és különböző pointerek keresztezéséből alakította ki olyan szerencsésen, hogy egyesíti magában a pointer intelligenciáját és az óriás uszkár vadászszenvédelmét. Ezért nevezik a két fajta elnevezésének összetételével *Pudelpointer* (FCI 216) néven, ugyanis a ném. *Pudel* (DjL.) az uszkár neve. Az új fajta ném. *Pudelpointer* (uo.) nevét vette át a magyaron kívül szinte minden európai nyelv; vö. a nagyok közt fr., sp., ol., le., port. *pudelpointer* 'ua.' (W.), ang. *poodlepointer* (uo.; 1907: *poodle-pointer* [NBD. 497]).

SZLOVÁK DRÓTSZŐRŰ VIZSLA (FCI 320). Mindenés vadászkutya, de kedves, tanulékony természete miatt kedvelésből is tartják. Értelmes, kezes, kiváló szimatú, a vizet nagyon kedveli.

Szlovákiai fajta; ottani neve a szlk. *slovenský hrubosrstý stavač* (uo.), *slovenský ohař hrubosrstý* (W.). Ennek szó szerinti megfelelője a magyar fajtanév, valamint az ang. *Slovakian wire-haired pointing dog*, fr. *braque slovaque à poil dur*, le. *wyżel słowacki szorstkowłosy*, norv. *slovakisk vorstehhund ruhåret* és a port. *braco eslovaco de pêlo duro* 'ua.' (uo.). A népneves jelző a fajta származására, a *drótszőrű* pedig bundájára utal. Hasonneve a sp. *griffon de muestra eslovaco de pelo duro* és az ang. *wire-haired Slovakian pointer* (FCI 320), *Slovak wirehaired pointing griffon* (W.), vagyis 'drótszőrű szlovák pointer, ill. szlovák drótszőrű griffon'. A németben a rövidebb *slowakischer Rauhbart* (uo.), azaz 'szlovák drótszőrű', a hollandban pedig a *slowaakse staande hond*, vagyis 'szlovák vizsla' elnevezés használatos.

WEIMARI VIZSLA (FCI 99). Kitűnően apportírozó és igen jó hallású, szimatú, vízi vadászatra különösen alkalmas fajta. Értelmes, éber, a mozgásigénye nagy.

1899: *weimári vizsla* (Diezel 27), 1901: *német weimari vizsla* (Vlap. 16: 208), 1916: *weimari vizsla* (uo. 10: 120), 1917: ua. (uo. 23: 279), 1918: ua. (Ilosvai 197), 1932: ua. (BH. 211), 1933: *weimári vizslája* (BH. 206), 1936: *weimari vizslák* (UjLex. 4: 2302). Németországban, a weimari udvarban kifejezetten vadászkutyának tenyésztették. *Weimar* nagyhercege, Karl August von Sachsen-Weimar-Eisenach (1757–1828) udvarában alakult ki, ő népszerűsítette a nemesi körökben. 1896-ban sikerült külön fajtaként elismertetni, 1897-től 1922-ig ném. *Deutsch-Kurzhaar* (DjL.), azaz 'német rövidszőrű' néven tartották nyilván. Rövid szőrére utal le. *wyżel weimarski krótkowłosy* és norv. *weimaraner korthåret* (W.) neve is. A fajta magyar *weimari vizsla* neve a földrajzi névvel származására utal, a ném. *Weimaraner Vorstehhund* 'ua.' (DjL.; 1907: *silbergrauer Weimaraner* [Meyers 9: 652]) tükörfordítása. Megfelelője a le. *wyżel weimarski* (FIC 99), sp. *braco de Weimar*, fr. *braque de Weimar*, or. *веймарская легавая*, cs. *výmarský ohař*, fi. *weimarinseisoja*, holl. *weimarse staande hond*, szlk. *weimarský stavač* 'ua.' (W.) is. A név rövid változata a ném., ol., port., dán, holl., norv., sv. *weimaraner* 'ua.' (uo.). Az angolban is *Weimaraner*, illetve *Weimar pointer* (DNB.; 1907: ua. [NBD. 498], 1915: *pointer of Weimar* [Mason 69]). Beceneve az ang. *weim* (DNB.), sp. *weimi* (W.). Társneve a színére utaló sp. *fantasma gris*, *fantasma de plata* (uo.) és az ang. *grey ghost* (DNB.). Említik még az angolban *forester's dog* (uo.), azaz 'erdész kuttyája' néven is.

SZAKIRODALOM

Adelung = Johann Christoph ADELUNG: *Grammatisch-kritisches Wörterbuch der Hochdeutschen Mundart. I–IV.* Leipzig, 1793–1801.

Áll.Közl. = *Allattani Közlemények*. Kir. Magy. Termtud. Társulat, Magy. Biol. Társaság, Budapest, 1902–2012.
Allg.Pol.Lex. = Philipp Andreas NEMNICH: *Allgemeines Polyglotten-Lexicon der Natur-Geschichte*. Hamburg, 1793–1798.

BH. = *Budapesti Hírlap*. Országos napilap. Budapest, 1887–1939.

- Brehm = Alfred Edmund BREHM: *Illustrirtes Thierleben. Bd. I–III.* Hildburghausen, Leipzig, 1864–1876.
- Buffon = Georges BUFFON: *Buffon's natural history.* London, 1792.
- Can.Brit. = Johannes CAIUS: *De Canibus Britannicis.* London, 1570. [lefordítva A. Flemming: *Of british Dogs.* 1576.]
- CB. = Edwards SYDENHAM: *Cynographia Britannica.* London, 1800–1805.
- Cur.Lex. = Valentin TRICHTER: *Curiöses Reit- Jagd- Fecht- Tantz- oder Ritter-Exercitien-Lexicon.* Leipzig, 1742.
- CzF. = CZUCZOR Gergely – FOGARASI János: *A magyar nyelv szótára.* I–VI. Pest, később Budapest, 1862–1874.
- Dict.Ac.Fr. = Dictionnaire de l'Académie française [française]. Paris, 1694, 1762, 1798, 1835.
- DJL. = Deutsches Jagd Lexikon. Wissensdatenbank in Form eines Lexikon. deutsches-jagd-lexikon.de.
- DBI. = John Henry WALSH: *The Dogs of British Island.* London, 1872.
- Diezel = DIEZEL: *Az apróvad vadászata.* (szerk., ford.: Mika Károly). Budapest, 1899.
- DJL. = Deutsches Jagd Lexikon. Wissen über Jagd, Natur, Naturschutz. www.deutsches-jagd-lexikon.de
- DNB. = *Dog names & breeds.* Facts and info - breed standard. www.dog-names.org.uk
- FCI = FCI (*Fédération Cynologique Internationale; Nemzetközi Kinológiai Szövetség*) *standard szám szerinti kutyaajták.* www.kutya-tar.hu/fci/szam; www.fci.be/en/nomenclature
- Flemming = Johann Friedrich von FLEMMING: *Der Vollkommene Teutsche Jäger.* I–II. Leipzig, 1719–1724.
- Gauchet = Claude GAUCHET: *Plaisirs des Champs.* Paris, 1583.
- GBH. = Ludwig BECKMANN: *Geschichte und Beschreibung der Rassen des Hundes. Bd. 1.* Braunschweig, 1894.
- Gen.Zool. = George SHAW: *General Zoology, or Systematic natural history.* London, 1800–1826.
- Hanvay = HANVAY Zoltán: *Sport-szilánkok a vadászat-természetrájr és vizslászat köréből.* Budapest, 1891.
- Hanvay 1883 = HANVAY Zoltán: *Az angol vizsla és ezzel összekötve a fajbéli tiszta tenyésztés.* Budapest.
- Hb.Nat. = Johann Friedrich BLUMENBACH: *Handbuch der Naturgeschichte.* Göttingen–Wien, 1779–1832.
- HDS. = John MEYRICK: *House dogs and sporting dogs, their varieties, point, management, taining ...* London, 1861.
- Hist.F.B. = Edward TOPSELL: *Historie of four-footed beasts and serpents.* London, 1658.
- Hist.An. = Conrad GESSNER: *Historiae animalium liber primus de quadrupedibus viuiparis. I–V.* Zurich, 1551–58, 1587.
- Hist.Nat. = Georges-Louis Leclerc de BUFFON: *Histoire naturelle, générale et particulière. VII.* Paris, 1758.
- IBD. = Vero KEMBALL SHAW – Gordon STABLES: *The Illustrated Book of the Dog.* London, 1881.
- Ilosvai = ILOSVAI Lajos Károly: *A kutya sportszerű tenyésztése, nevelése és idomítása.* Budapest, 1928.
- Magyari = MAGYARI Szász Ferenc: *A gyakorlott vadász, vagy ismertető a vadászat körében.* Nagyszében, 1842.
- Manesson = Mallet Allain MANESSON: *Les travaux de mars ou l'art de la guerre.* Amsterdam, 1684.
- Mason = Walter Esplin MASON: *Dogs of All Nations.* San Francisco, 1915.
- Meyers = *Meyers großes Konversations-Lexikon. Ein Nachschlagewerk des allgemeinen Wissens.* Leipzig, 1902–1908/1920.
- NBD. = Robert LEIGHTON: *The New Book of the Dog: a comprehensive natural history of British dogs.* London, 1907.
- PallasLex. = *A Pallas nagy lexikona. I–XVIII.* Budapest, 1893–1900.
- PápaVid. = *Pápa és Vidéke. Közgazdasági és társadalmi hetilap, majd politikai hetilap.* Pápa, 1906–1944.
- PH. = *Pesti Hírlap.* Pest, Budapest, 1841–1944.
- PN. = *Pesti Napló.* Pest, Budapest, 1852–1939.
- RévaiLex. = *Révai nagy lexikona. I–XXI.* Budapest, 1914–1935.
- Rössig = Carl Gottlob RÖSSIG: *Versuch einer pragmatischen Geschichte.* Leipzig, 1782.
- Term.Hist. = Kisszántói PETHE Ferentz: *Természethistória és mesterségtudomány.* Béts, 1815.
- UjLex. = *Uj Lexikon – a tudás és a gyakorlati élet egyetemes enciklopédiája. I – VI.* Dante–Pantheon. Budapest, 1936.
- Univ.Lex. = *Pierer's Universal-Lexikon der Vergangenheit und Gegenwart.* 4. Auflage. Altenburg, 1857–1865.
- Vad.vers.l. = *Vadász- és Versenylap.* Pest, Budapest, 1857–1919.
- VU. = Vasárnapi Ujság. Hetilap. Pest, Budapest, 1854–1921.
- Vlap. = *Vadász Lap [Vadászlap].* Az Országos Magyar Vadászati Védegyelet hivatalos közlönye. Pest, Budapest, 1879–1920.
- W. = *Wikipedia, the free encyclopedia* (<http://...wikipedia.org>).
- Webster = Noah WEBSTER: *An American dictionary of the english language.* First edition. New York, 1828.
- Youatt = William YOUATT: *The Dog.* London, 1845.
- Zm. = *Zalamegye. Társadalmi, közművelődési és gazdasági hetilap.* Zala-Egerszeg, 1882–1904.

A jutasi őrmester

Hadtörténeti-etimológiai nyomozás

Néhány évvel ezelőtt az egyik közéleti személyiség feljelentést tett, mert nevében ordenáré üzeneteket küldözgetett valaki. Ezt mondta akkor erről: (a szövegektől) a „legelszántabb jutasi őrmester is elpirulna” (És azért volt szükség a feljelentésre, hogy megállítsák a 2010-es kampány eldurvulását)¹. Bár ez az idézet is arra utal, hogy a jutasi őrmester igen „harcedzett”, különösen az ordenáré kifejezésekkel kapcsolatban, a jutasi őrmesterrel kapcsolatos, általam jól ismert mondásra azonban nem találtam példát a világhálón. A szólást ugyanis én így ismerem: *káromkodik, mint egy jutasi őrmester; olyan, mint egy jutasi őrmester*. Mindkét szóláshasonlatot akkor használjuk, ha valaki különösen durván káromkodik. Emlékeim szerint a honvédségnél hallottam, de ez nem biztos. A közéleti személyiség is erre a káromkodós jutasi őrmesterre célzott.

Hasonló és már szótározott szólásunk: *káromkodik, mint egy zupás őrmester* (cifrán káromkodik) (O. Nagy 1982: 534; Bárdosi 2003: 851). A zupás őrmester a továbbszolgáló altiszt. Ő már az értelmező szótárba is bekerült: *olyan, mint egy zupás őrmester* (gorombán hatalmaskodó) (ÉKSz. 2003, 1500). A *bezupál, zupás őrmester* kifejezéseket magam is ismertem és használtam is a honvédségnél – az önkéntesen továbbszolgáló katonákat értjük rajta. Érdekes, hogy az egy katonai szolgálattal szinte azonos időben, az ország különböző részeiből származó gyűjtésből készült katonanyelvi szlengszótárak nem ismerik ezeket a kifejezéseket (Kövesdi–Szilágyi 1988; Kiss 1992). A *zupás* etimológiájáról pedig csak annyit, hogy a szótárak a német *Suppe* ’leves’ szóból származtatják: (reggelire adott) rántott leves, amelyben van egy kevés jelentéstani bukfenc. Mindenesetre Ballagi szótárában létezik olyan adat, hogy: *zupál* – valakit ütlegel, ver, ez sokkal inkább motiválta kapcsolat lenne, de ezzel nem akarom azt állítani, hogy biztos (Ballagi 1868: 2/768).

Léteznek tehát a durva beszéddel kapcsolatos szólások: *káromkodik, mint a jutasi őrmester; olyan, mint a jutasi őrmester*; illetve: *káromkodik, mint egy zupás őrmester; olyan, mint egy zupás őrmester*. De vajon honnan, kitől ered a jutasi őrmesterrel kapcsolatos szólás?

Nyomába eredtem a jutasi őrmesternek. Földesi Ferenc ezt írja róla: „talán már közhelynek is számító megjegyzés (főleg ha a társaságban »katonaviselt« férfiak beszélgetnek katonaeleményekről) a »jutasi őrmester«, ami mára már fogalommá vált. Az idősebb férfiak számára – főleg ha a második világháború alatt teljesítették katonai szolgálatukat –, az igazi katona eszményét képviselte a jutasi altisztképzőben végzett tiszthelyettes. Sajnos, a »jutasi őrmester« képe sokszor úgy él az emberek emlékezetében, mint faragatlan tuskó, bakafaló vadállat, pedig ez így nem helytálló. Éppen a követelménytámasztás, a katonás fellépés és a fegyelmezetség jellemezte az iskolából kikerülő altisztet. Az altisztképzőt oktatási-nevelési-kiképzési színvonalra alapján Horthy Miklós kormányzó »az ország egyetlen mintaszéri intézetének« minősítette. Történetek megemlékezések a »Jutasi őrmesterek«-ről, az iskoláról, az ott folyó képzésről több tanulmány is megjelent. Azonban rehabilitásukról csak néhány kezdeményezést ismerek. Az altisztképző udvarán állt egy emlékmű, amelyen a világháborúban elesett altisztek neveit örökítették meg. Valamikor valakik lerombolták, kitörölve az emlékezetből azokat a »Jutasi Hősök«-et, akik életüket áldozták a beosztottjaikért, a bajtársaikért, az elveikért, a hazáért” (Földesi 2010²).

A történelmi (hadtörténeti) háttér pedig a következő. A Veszprém melletti Jutason (máshol: Jutaspuszta, sőt Jutapuszta) létezett egykor egy tiszthelyettes képző iskola. Egy 1924. szeptember 15-én kelt irat szerint a honvédelmi minisztérium a jutasi tábornok újonnan megalakuló altisztképző intézetnek jelölte ki. A terület a város szélén volt, közel a vasútállomáshoz és a Bakony dombjaihoz, ahol az intézet a fő céljához, a katonai kiképzéshez jó feltételeket tudott kialakítani. A honvédelem. hu oldalon³ található írás így mutatja be az egykori jutasi altisztképző iskolát (a nyilvánvaló helyesírási hibákat javítottam): „A szervezeti felépítésében már a kezdetektől a fegyvernemi kiképzés megvalósítását tartották a szem előtt. Ennek megfelelően került kialakításra az iskolaparancsnokság, egy gyalogzászlóalj, amelybe három puskás század és egy nehézfegyver alosztályt szerveztek

¹ Forrás: https://mno.hu/belfold/egy_jutasi_ormester_is_elpirulna_alpari_uzenetek_tarlos_neveben-255445.

² Forrás: http://www.bibl.u-szeged.hu/bibl/mil/konyvek/hads/info/f/foldesi1_i.html.

³ <http://www.honvedelem.hu/cikk/11393/a-jutasi-ormesterek-eros-hite-es-eros-akarata>.

be. Ezen kívül egy gyorsosztály, amely egy »páncélműves« és egy huszárszázadból állt; valamint a kor igényeit kiszolgáló műszaki és híradó osztaga is volt. Hajmáskéren települt a tüzérszázad, amely egy tábori és egy légvédelmi ütegből állt. Az iskolának ez a két részlege állandóan szorosan együttműködött egymással.” A kiképzőközpont mellett egy kisebb város jött létre: „Az iskola szervezését képezte az a kiszolgáló rész, ami ennek a nagy szervezetnek a működtetését biztosította. Sok dokumentumban megerősítik azt, hogy ez az iskola csaknem teljesen önálló volt. A lakotanya területén volt mosoda, fodrász, cipész, szabó és könyvkötő műhely. Az iskola ellátását nagyban segítette az, hogy rendelkeztek sertésgazdasággal, tehenészettel, méhészettel, vágóhíddal és kertészettel. Az iskola nyomdájában készültek a kiképzést segítő szabályzatok és a kiképző tanárok által írt tankönyvek. A kiképzéshez rendelkezésre álltak a jól felszerelt oktatótermek, sportpályák és tornatermek, és a katonai kiképzéshez nagyon jó lehetőséget biztosított a bakonyi kiképző pálya közelsége. A harcászati gyakorlatokat, lövészeteket a közeli gyakorlóterükon tudták végrehajtani. A hitéletet a katonák az iskola saját kápolnájában gyakorolhatták, de ezt – főleg télen – használhatták a közeli Jutapuszta lakói is.” A jutasi iskola hatása a közeli nagyvárosra is kiterjedt. „Az iskola érezhetően meghatározó szereppel bírt Veszprém mindennapi életében. Jelentős számban foglalkoztatott szakembereket, és a városba költöző tiszt, főtiszt állomány és családtagjaik a középréteg számát növelte. Ez a tény meghatározó abban, hogy a város olyan nagy kedvezményeket adott az iskola megalapításához. Az iskola terveinek elkészítésében és az iskola felépítésében nagy szerepet kaptak a város mérnökei szakemberei. A város és a Honvédelmi Minisztérium között volt egy megállapodás, mely szerint előnyben kellett részesíteni a veszprémi vállalkozókat, ha azok egyébként megfeleltek a versenytárgyalási feltételeknek.”

Honnan jön *Jutas*, *Jutapuszta* neve? Az FNESz (1988: 663) szerint Árpád harmadik fia, Jutocsa nevéből. Erre utaltak az altisztképző intézet főépületén elhelyezett „vezérszobrok”: „Kinizsi Pál, Jutas vezér az udvar felőli részen, Árpád vezér és Szent László az utcai fronton kerültek elhelyezésre. A főépület magasföldszintjén elkészült az iskola díszes címerfala, rajta az iskola jelmondatával: *Erős akarat minden akadályt legyőz – Erős akarat csak erős hitből fakad*. Ebből a mondatból vezethető le az iskola nevelési lényege, mely szerint itt olyan tiszthelyetteseket képeznek ki, akik akaratban és hitben erős összekötő kapcsolattá válnak a legénység és a felettük álló tisztek között” (Földesi 2010).

Nyelvi szempontból is fontos, hogy az egykori altisztképző iskola céljai között szereplő katonai erények tartalmazzák – a katonaságra egyébként jellemző – káromkodás tilalmát: A katona: „A nélkülözést és a fáradtságot jól tűrje, önmagával szemben legyen puritán. – A harctéren a kapott feladatokat önállóan, leleményesen hajtsa végre. – Legfontosabb a hazához való hűség elmélyítése, ’A hazáért mindhalálig’ jelszó feltétel nélküli elfogadása és képviselése. – Csak olyan feladatot adjon a beosztottaknak, amelyet maga is végre tud hajtani. – A kitolás, a káromkodás tilos.” (A kiemelés tőlem.) Ha az iskola elvei között ilyen hangsúlyosan szerepelt a káromkodás tilalma, akkor miként híresültek el mégis éppen a káromkodásról a jutasi őrmesterek? Erre is válaszol a már idézett írás: „egyes elképzelések szerint a probléma akkor kezdődött, amikor a II. világháború igényeinek kielégítése érdekében a tiszthelyettes képzés megszűnt. A tisztek nagy részét a frontra vezényelték. Az iskolát a »Kinizsi Pál« név megtartása mellett átkeresztelték Kiképző és Felállító Keretre. Ettől kezdve a kiképzésben a mennyiségi szemlélet vált elsődlegessé és a bevonatott tartalékos állomány semmilyen szempontból nem lett megszűrve. A nagy gyorsasággal felkészített altisztek, csak azt tudták, hogy hamarosan a fronton lesznek. Feltételezések szerint ezek a morális körülmények hozhattak ki olyan tetteket, reakciókat, amelyek miatt elhíresültek a jutasi őrmesterek” (Földesi 2010).

Jutason manapság csak a megyei levéltárnak helyet adó épület és a rajta elhelyezett emléktábla emlékeztet a Magyar Királyi Kinizsi Pál Honvéd Altisztképző és Nevelő Intézetre. A honvédség azonban a nemes honvédelmi hagyományok szellemében szeretné visszaállítani az egykori jutasi őrmesterek jó hírét. Az interneten megtalálható például a Jutasi őrmester túra, az egy évtizeddel ezelőtt civil kezdeményezésre létrejött, a veszprémiek által kedvelt program. 2016-ban a szentendrei altiszti akadémia hallgatói emlékeztek az egykori legendás Magyar Királyi Veszprém-Jutasi Honvéd Altisztképző Intézetre, és hagyományteremtő szándékkal tartottak emléknapot. Szűcs Sándor nyugállományú főhadnagy emlékezése: „Jutas többet jelentett nekünk egy iskolánál. Abban az időben az volt az irányelv, hogy a hadsereg részére szakmailag és emberileg is kiváló tiszthelyetteseket kell nevelni és képezni. Jutasra annak idején a legjobbak kerültek.” Majd megjegyezte: „1940-ben vagy

1941-ben Magyarországon járt a német hadügyminiszter és mielőtt visszautazott, interjút adott az egyik újságnak. Ebben a következőket mondta: »Két dolgot irigylek az önök hadseregétől, az egyik a hajmáskéri tüzérségi lőtér, a másik a Jutason lévő tiszthelyettesképző iskola« (A „Jutasi Altiszt”, mint kulturális örökség és a Veszprém-Jutasi Altisztképző Intézet épülete. Települési értéktárba történő felterjesztés).⁴ Az egykori jutasi altisztképző iskolát a Veszprém megyei települési értéktárba ajánlották. A felterjesztés fő indokaként két, Veszprémmel kapcsolatos szólás szerepel: „Ha egy társaságban – bárhol az országban – szóba kerül Veszprém neve, két dolog biztosan eszébe jut mindenkinek (és jobbára meg is említi): »A királynék városa« és a »jutasi őrmester«, hiszen ez utóbbiról sokaknak ismert: »Jutas«, mint az intézet épületének helyet adó terület Veszprémben volt és van.” A települési értéktárba való felterjesztés, a honvédelmi hagyományok ápolása azt is szolgálja, hogy az egyértelműen pejoratív fogalomként vált jutasi őrmester képe ismét pozitív töltésű legyen, amit egyébként nyelvstratégiai törekvésnek is felfoghatunk. És majd eldől, hogy a „királynék városa” és a „jutasi őrmester” állandósult fogalmak (szólások) egyenlő szintre kerülnek-e a közvélekedésben.

SZAKIRODALOM

- Ballagi Mór 1868. *A magyar nyelv teljes szótára*. Második rész. Heckenast Gusztáv, Pest. (Reprint: Nap Kiadó, 2010.)
- Bárdosi Vilmos 2003. *Magyar szólástár*. Tinta Kiadó, Budapest.
- ÉKSz. 2003. *A magyar nyelv értelmező kéziszótára*. Főszerk.: Pusztai Ferenc. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- FNESz. 1988. Kiss Lajos: *Földrajzi nevek etimológiai szótára 1–2*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Földesi Ferenc 2010. Erős hit – erős akarat: a Magyar Királyi Veszprém-jutasi Honvéd Altisztképző Intézet 1924–1944. Veszprémi Szemle Várostörténeti Közhasznú Alapítvány, Veszprém.
- Kiss Tamás 1992. Bakaduma. A mai magyar katonai szleng szótára. Zrínyi Kiadó, Budapest.
- Kövesdi Péter – Szilágyi Márton 1988. *Egy nagykanizsai laktanya nyelve és folklórja*. Magyar csoportnyelvi dolgozatok 38. ELTE–MTA, Budapest.
- O. Nagy Gábor 1976. *Magyar szólások és közmondások*. Gondolat Kiadó, Budapest.

Balázs Géza

egyetemi tanár

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Partiumi Keresztény Egyetem

⁴ www.veszprem.hu/.../component/.../4138-a-qjutasi-altisztq-mint-kulturalis-oeroekseg.

Vilmos Bárdosi: Du phrasème au dictionnaire. Études de phraséographie franco-hongroise. Eötvös Kiadó, Budapest, 2017, 396 oldal

A francia nyelv *ouvrage de référence*-nak nevezi az olyan kiadványokat (könyveket, szótárakat, lexikonokat, szó- és kifejezésgyűjteményeket), amelyeket szinte lehetetlen végig elolvasni. Az ilyen művekbe az ember általában csak belelapoz, utána néz valamilyen adatnak, elidőzik egy-egy oldalon, elgondolkodik egy-egy mondaton, állításon stb. Ilyen – jószerivel feldolgozhatatlanul gazdag és informatív – könyv Bárdosi Vilmos most megjelent műve is. A szerző az ELTE BTK Francia Nyelv és Irodalom Tanszékének nyelvészprofesszora, hazánkban és Franciaországban is jól ismert és elismert tudós, a magyar frazeológiai kutatások egyik legjelesebb képviselője. Nevéhez több tucatnyi, szólásokat, közmondásokat és frazeologizmusokat tartalmazó gyűjtemény megjelentetése fűződik (ezek közül mintegy harminc tételesen szerepel a könyv páratlanul informatív, 56 oldalt kitevő bibliográfiájában).

Ebben a könyvében Bárdosi Vilmos több évtizedes kutatómunkájának eredményeit összegzi, ám ezúttal vizsgálódásának tárgya nem a frazeológia, hanem a frazeográfia. A görög *logos* [’beszéd/ész/értelem’] tövet tartalmazó frazeológia és a *graphos* [’írás’] tövet magában hordozó frazeográfia hasonló viszonyban vannak egymással, mint a lexikológia és a lexikográfia, a szociológia és a szociográfia vagy az ikonológia és az ikonográfia. A kötet végén található magyar nyelvű összefoglalásban a szerző ezt írja: „Munkánk a nyelvi idiomaticitás, a nyelv frazeológiai aspektusa egy sajátos vetületének, az utóbbi egy-két évtizedben önálló tudományággá fejlődött frazeográfiának, különösen és kifejezetten pedig a francia és magyar frazeográfiának leíró, összehasonlító és összegző vizsgálatát tűzte ki célul” (302). Az elemzések középpontjában tehát az egy- és többnyelvű – elsősorban a frazeológiai – szótárak állnak. Tudvalévő, hogy a szótáraknak a francia kultúrában a 16. századtól kezdve hagyományosan óriási presztízse van, ezért sokan a Bibliához hasonlították őket. Amint Bárdosi Vilmos a bevezetőben utal rá, a régi francia vidéki családokban a Biblia mellett valamilyen értelmezőszótár szinte mindig megtalálható volt.

A szerző abból a megfontolásból indul ki, hogy „a szókincs és azon belül is a frazeológia a nyelvek legantropomorfbab része, ez áll legközelebb a körülöttünk folyamatosan változó élethez, világhoz” (301). A szókincs alkotóelemei egyediek, idiomatikusak, összessége pedig első látásra kaotikusnak tűnik. Ismeretes a több mint kétezer év óta tartó vita analogisták és anomalisták között, vagyis hogy mi jellemzi inkább nyelvet: a szabályosság vagy a szabálytalanság. Bárdosi Vilmos konkrét szerzőkön, műveken keresztül mutatja ki, hogy Franciaországban a 18. századtól kezdve egészen mostanáig alig maroknyi nyelvészt érdekelt a nyelv idiomatikus voltának, frazeológiai kincsének a vizsgálata. A nyelvészek többsége igyekezett karanténba zárni a nyelvi rendszerből „kilógó” elemeket, hogy azután az „igazi” nyelv vizsgálatára összpontosíthasson. E nyelvleírási módzatok elkerülhetetlenül oda vezettek, hogy az alapvetően a nyelvi struktúrák feltérképezésével foglalkozó nyelvészek képtelenek voltak kielégíteni a nyelvtanulást és a fordítás által támasztott elméleti és gyakorlati igényeket. Pedig – ahogy egy Franz Josef Hausmann nevű német szerző egy 1997-es tanulmányának már a címében is megállapította – a nyelvtanulási folyamatban „minden idiomatikus”. Ezt Bárdosi Vilmos még általánosabban fogalmazza meg: az idiomaticitás „maga a nyelv, annak éltető ereje és a jó nyelvtudás kulcsa” (302).

Érdemes néhány mondatban felvázolni a könyv felépítését, szerkezetét, általános elméleti-módszertani háttérét. A kötet hat nagyobb fejezetből, egy francia és magyar nyelvű összegzésből, egy több mint 900 tételt felsorakoztató bibliográfiából, valamint mintaszerűen összeállított név- és tárgymutatókból áll. A rövid bevezetésben a szerző ismerteti műve tárgyát, célkitűzését, felépítését és használatára vonatkozó tanácsait. A második fejezet (címe: A frazeológiától a frazeográfiáig) a munka elméleti, történeti és terminológiai háttérét vázolja fel. Meghatározza a *frazéma* fogalmát,

feltárja megjelenési formáit a francia nyelvben az igei körülírásoktól kezdve a szólásokig, közmondásokig, megadja a frazémák osztályozási lehetőségeit, az úgynevezett frazeológiai korpusz felépítését, felismerését és szerkesztését. A harmadik, csaknem 100 oldalas fejezetben a szerző a francia frazeográfia történetét írja le igen alaposan, a kezdetektől napjainkig. Vizsgálatai mintegy 230 műre (egy- és kétnyelvű szótárra, frazeológiai gyűjteményre, elméleti művekre) terjednek ki, számba véve a különböző szótárak erősségeit és gyengéit. Fontos megállapítása, hogy a francia szerzők egyetértének abban: az idiomatikus elemek adják az adott nyelv eredeti, egyedül rá jellemző jellegét, ezért nehéz, sőt olykor lehetetlen őket más nyelvre lefordítani. Külön alfejezetben foglalkozik az egyes századok frazeográfiai törekvéseivel, a fontosabb művekkel és szerzőkkel, gazdag kultúrhistoriai háttérrel is adva. Mindenütt közöl rövid részleteket, szócikkeket is arról, hogyan tárgyalják az egyes művek a francia nyelv akkori szókincsét. A negyedik fejezet – ugyancsak századok szerint – a magyar frazeográfia történetét ismerteti. Kimutatja a bennük fellelhető közös európai alapokat, szól a magyar frazeográfiai kutatások megalapítóiáról, Baranyai Decsi Jánosról, Szenczi Molnár Albert-ről, Gyarmathi Sámuelről, Ballagi Mórról, a több kiadást megért Czuczor–Fogarasi-féle szótárról, egészen a 20. században napvilágot látott művekig, O. Nagy Gábor és Paczolay Gyula gyűjteményes kötetéről, de nem feledkezik meg a kevésbé ismert szerzőkről sem. Ebben a részben az olvasó gyönyörűséggel izlelgetheti a régi magyar szavakat és kifejezéseket (olyanokat, mint *czöbörből vederbe hágni, a kákánn is görsöt keresni, zsákbán matskát nem veszek* stb.), eltöprenghet azon, miért úgy fejezték ki eleink a bizonytalan dolog megígérését, hogy *ágon mutat madarat*, megpróbálhatja megérteni az effajta kifejezések mögött meghúzódó világgépet, szemléletet, mentalitást, gondolkodásmódot, szociokulturális háttérrel, léttapasztalást. Ki gondolná, hogy a ma is ismert és gyakran idézett *De gustibus non est disputandum* latin közmondás magyar változatának megadásakor a 18. századi magyar szótárírók nem ízlések és pofonok különbözőségét emlegették, hanem úgy fejezték ki a mondás mögött meghúzódó képet, gondolatot, hogy *Ki a' szalonnát szereti, ki a' békát*. Külön érdekessége ennek a fejezetnek, hogy ismerteti a 21. századi törekvéseket is: bemutatja a többnyelvű frazeológiai szótárakat, a kollokációs szótárakat és az új magyar frazeológiai etimológiai szótárt is, amelynek szintén ő a szerzője (*Szólások, közmondások eredete. Frazeológiai etimológiai szótár*; Tinta Könyvkiadó, Bp., 2015). Az ötödik fejezet a kétnyelvű – francia–magyar – szótárakban vizsgálja a frazeológiai szerkezetek megjelenítését, a Sauvageot-féle szótártól az Eckhardt-féle szótáron át egészen a 21. század elején megjelent, részben új kiadású, részben átdolgozott formában újra piacra dobott régi szótárakig. A hatodik, rövid fejezet a frazeográfiai kutatások előtt álló feladatokat, célokat, törekvéseket foglalja össze. Ezután következnek az összegzések, a mérleg megvonása, majd a bibliográfia és a mutatók.

Bárdosi Vilmos könyve – túlzás nélkül állíthatjuk – hiánypótló munka. Ilyen műveltségi, kultúrhistoriai anyagot egyik hasonló témájú kézikönyv sem vonultatott fel eddig. A tájékozódást segítik az egyes bemutatott művekből, szótárakból vett szócikkek, idézetek, hosszabb-rövidebb szemelvények. Örvedetes, hogy a könyv francia nyelven jelent meg, így nemcsak a magyar, hanem a francia nyelvű szakemberek érdeklődésére is számot tarthat. Bárdosi Vilmos művét jó szívvel ajánlhatjuk a francia szakos egyetemi hallgatók, a lexikológia és lexikográfia kérdései iránt érdeklődő oktatók és szakemberek, de a művelt nagyközönség figyelmébe is.

Albert Sándor

egyetemi tanár
SZTE BTK Francia Nyelvi Tanszék

Balázs Géza: *Az álom nyelve. Álomesemény, álomemlék, álomelbeszélés, álomértelmezés.* Budapest, Inter Nonprofit Kft., 2017, 192 oldal

„A kéziratot elolvastam, a borítóra szánt gondolatot megálmodtam: Balázs Géza nyelvész, néprajzkutató, a magyar nyelvstratégia kidolgozója. Legújabb műve többéves kutatómunkájának összegzése, egyfajta szemiotikai álmoskönyv” – írja Pusztay János. Jómagam már a frissen megjelent könyvet olvastam el, és első benyomásaimat tárom az olvasó elé (azért az elsöket, mert ez a tanulmány többszöri elolvasást, sőt gyakori forgatást érdemel).

feltárja megjelenési formáit a francia nyelvben az igei körülírásoktól kezdve a szólásokig, közmondásokig, megadja a frazémák osztályozási lehetőségeit, az úgynevezett frazeológiai korpusz felépítését, felismerését és szerkesztését. A harmadik, csaknem 100 oldalas fejezetben a szerző a francia frazeográfia történetét írja le igen alaposan, a kezdetektől napjainkig. Vizsgálatai mintegy 230 műre (egy- és kétnyelvű szótárra, frazeológiai gyűjteményre, elméleti művekre) terjednek ki, számba véve a különböző szótárak erősségeit és gyengéit. Fontos megállapítása, hogy a francia szerzők egyetértenek abban: az idiomatikus elemek adják az adott nyelv eredeti, egyedül rá jellemző jellegét, ezért nehéz, sőt olykor lehetetlen őket más nyelvre lefordítani. Külön alfejezetben foglalkozik az egyes századok frazeográfiai törekvéseivel, a fontosabb művekkel és szerzőkkel, gazdag kultúrhistoriai háttérrel is adva. Mindenütt közöl rövid részleteket, szócikkeket is arról, hogyan tárgyalják az egyes művek a francia nyelv akkori szókincsét. A negyedik fejezet – ugyancsak századok szerint – a magyar frazeográfia történetét ismerteti. Kimutatja a bennük fellelhető közös európai alapokat, szól a magyar frazeográfiai kutatások megalapítóiáról, Baranyai Decsi Jánosról, Szenczi Molnár Albert-ről, Gyarmathi Sámuelről, Ballagi Mórról, a több kiadást megért Czuczor–Fogarasi-féle szótárról, egészen a 20. században napvilágot látott művekig, O. Nagy Gábor és Paczolay Gyula gyűjteményes kötetéről, de nem feledkezik meg a kevésbé ismert szerzőkről sem. Ebben a részben az olvasó gyönyörűséggel izlelgetheti a régi magyar szavakat és kifejezéseket (olyanokat, mint *czöbörből vederbe hágni, a kákánn is görsöt keresni, zsákbán matskát nem veszek* stb.), eltöprenghet azon, miért úgy fejezték ki eleink a bizonytalan dolog megígérését, hogy *ágon mutat madarat*, megpróbálhatja megérteni az effajta kifejezések mögött meghúzódó világgépet, szemléletet, mentalitást, gondolkodásmódot, szociokulturális háttérrel, léttapasztalást. Ki gondolná, hogy a ma is ismert és gyakran idézett *De gustibus non est disputandum* latin közmondás magyar változatának megadásakor a 18. századi magyar szótárírók nem ízlések és pofonok különbözőségét emlegették, hanem úgy fejezték ki a mondás mögött meghúzódó képet, gondolatot, hogy *Ki a' szalonnát szereti, ki a' békát*. Külön érdekessége ennek a fejezetnek, hogy ismerteti a 21. századi törekvéseket is: bemutatja a többnyelvű frazeológiai szótárakat, a kollokációs szótárakat és az új magyar frazeológiai etimológiai szótárt is, amelynek szintén ő a szerzője (*Szólások, közmondások eredete. Frazeológiai etimológiai szótár*; Tinta Könyvkiadó, Bp., 2015). Az ötödik fejezet a kétnyelvű – francia–magyar – szótárakban vizsgálja a frazeológiai szerkezetek megjelenítését, a Sauvageot-féle szótártól az Eckhardt-féle szótáron át egészen a 21. század elején megjelent, részben új kiadású, részben átdolgozott formában újra piacra dobott régi szótárakig. A hatodik, rövid fejezet a frazeográfiai kutatások előtt álló feladatokat, célokat, törekvéseket foglalja össze. Ezután következnek az összegzések, a mérleg megvonása, majd a bibliográfia és a mutatók.

Bárdosi Vilmos könyve – túlzás nélkül állíthatjuk – hiánypótló munka. Ilyen műveltségi, kultúrhistoriai anyagot egyik hasonló témájú kézikönyv sem vonultatott fel eddig. A tájékozódást segítik az egyes bemutatott művekből, szótárakból vett szócikkek, idézetek, hosszabb-rövidebb szemelvények. Öröndetes, hogy a könyv francia nyelven jelent meg, így nemcsak a magyar, hanem a francia nyelvű szakemberek érdeklődésére is számot tarthat. Bárdosi Vilmos művét jó szívvel ajánlhatjuk a francia szakos egyetemi hallgatók, a lexikológia és lexikográfia kérdései iránt érdeklődő oktatók és szakemberek, de a művelt nagyközönség figyelmébe is.

Albert Sándor

egyetemi tanár
SZTE BTK Francia Nyelvi Tanszék

Balázs Géza: *Az álom nyelve. Álomesemény, álomemlék, álomelbeszélés, álomértelmezés.* Budapest, Inter Nonprofit Kft., 2017, 192 oldal

„A kéziratot elolvastam, a borítóra szánt gondolatot megálmodtam: Balázs Géza nyelvész, néprajzkutató, a magyar nyelvstratégia kidolgozója. Legújabb műve többéves kutatómunkájának összegzése, egyfajta szemiotikai álmoskönyv” – írja Pusztay János. Jómagam már a frissen megjelent könyvet olvastam el, és első benyomásaimat tárom az olvasó elé (azért az elsöket, mert ez a tanulmány többszöri elolvasást, sőt gyakori forgatást érdemel).

A könyv két részből áll. Első része az „Elméletek, gondolatok, kutatások” címet viseli, és a szakirodalommal zárul. Második része álomnaplókát, álomjegyzeteket tartalmaz, kollégák, egyetemisták feljegyzéseit és részleteket magának a szerzőnek az álomnaplójából.

„A könyv arról szól, hogy miként szerveződnek az álmok, álommotívumok, hogyan öltenek nyelvi formát, miként gondolkodnak az emberek az álmaikról, milyen az álmmal kapcsolatos beszédmód. Ez a könyv alapvetően antropológiai nyelvészeti megközelítésű (szemléletű, módszerű), ami azt jelenti, hogy elsősorban azt vizsgálja, hogy az emberek miként gondolkodnak, vélekednek, hogyan beszélnek az álomról, s hogy ezek mit jelentenek általában az ember, az adott közösség vagy az egyén számára” – írja előzetes megjegyzéseiben a szerző. Ez a gazdag tartalom tíz fejezetre van elosztva.

Az álomkutatás áttekintésével foglalkozik az első fejezet (11–25). Az álom problematikája a kezdetektől felbukkan a mitológiákban, a vallásokban, az eposzokban, a folklórban; nagy téma az irodalomban. Az álmok iránti tudományos érdeklődést a pszichológia keltette fel, elsősorban Freud és Jung munkássága; és jelenleg számos diszciplína foglalkozik az álomkutatással, közöttük újabban a nyelvtudomány és a hálózattudomány is.

Mi az álom? A második fejezet (27–31) élén a következő meghatározás áll: „Tehát az álom gondolatok, képek, érzések, hangok összessége, mely alvás közben az agyműködés eredménye. Az álom a tudatos gondolkodás feltűnő kontrasztja (illogikus), nem a közlés eszköze, ám az emberiség a kezdetektől fogva jelentőséget és jelentést tulajdonít neki” (27). Ezt a rövid összegezt még egyéb jellemzőkkel lehet kiegészíteni: az álom tudatalatti működés, sőt a kollektív tudatalatti bizonyítéka; szimbólumokat hordoz; a memória működése; stb. Sokféleképpen ítélik meg, olykor ellentétesen: némelyek szerint fontos jelenség, mások szerint lényegtelen játék. Ezért is kihívás az álommal foglalkozni.

Az álom és a nyelv kapcsolatával foglalkozik a harmadik, középponti fejezet (33–61). Négy fogalom tisztázásával kezdődik, ezek: álomesemény, álomemlék, álomelbeszélés (a saját álom megfogalmazása), álommotívum (az álomban jelentkező kép, jelenség). Izgalmas kérdések és kutatási területek követik egymást: milyen kapcsolat van a gondolkodásunk és az álmaink között; hogy jönnek létre álomemlékeink, és hogy érzékeljük őket; miről szólnak álmaink; van-e kollektív álmodás; mit jelentenek az álmok; milyen kapcsolatok, milyen metaforák keletkeznek álmainkban; milyen strukturák és milyen alakzatok jönnek létre; milyen téri és időbeli szerveződés keletkezik álmainkban; milyen aktuális események jelennek meg, hogyan „viselkedünk” álmainkban? A kérdésekhez csatlakozó kifejtések érdekesek, különösen az álmok tematikájáról, az álomtípusokról és az álomkatalógusról szóló rész, valamint az univerzális, kollektív álmok és az álmok jelentése, értelmezése, vagyis az álomjelentéstan. Álomunkban megjelennek a trópusok és a figurák is. Az álom és a metaforálás kapcsolata különösen érdekes: már Freud is felhívta a figyelmet „az álom hasonlat, példázat, metafora vagy szimbólum jellegére” (54), az álomkutatók sokat foglalkoznak az álmok tropikus értelmével. Az álomban sajátos a tér és az idő szerveződése, az álomban nincsen lineáris idő, csak „örök jelen”.

A negyedik fejezet témája az álom frazeológiája (63–70). Gazdag anyagot, sok kifejezést, szólást közöl itt a szerző, azt igazolva, hogy a „frazeológiában kódolt, megőrzött népi (naiv) tudás az álomról fontos megfigyeléseket, megállapításokat és természetesen hiedelmeket (tévhitet, babonát) tartalmaz” (70).

A bennünk élő álomvilág a témája az ötödik fejezetnek, pontosabban az álomalakzatok (73–80). A gondolkodásunkban meglévő, gondolkodásunkban gyökerező retorikai-stilisztikai alakzatok megjelennek álmainkban is. A szerző kigyűjtötte Freud és Jung munkáiból az álomalakzatokat, és kiegészítette őket saját példáival. Ilyenek a kihagyások, a sűrítések, kicsinyítések és a nagyítások, a felcserélések, ismétlések, keretes ismétlések stb. Mindezzel azt bizonyítja a szerző, hogy a „gondolkodás, az álmódás (álomlátás) és a nyelv között strukturális kapcsolat van” (80).

Az álom szemiotikájáról szóló hatodik fejezet (83–91) az érzékeléssel, a színekkel foglalkozik, tudniillik az emberek beszámolnak fekete-fehér, szürke, elmosódott, színtelen és színes álmokról. Ezen állítást számos beszámoló támogatja meg, látó és vak emberektől egyaránt.

A hetedik fejezet az Álomok és hálózatok címet viseli (93–101), és három témával foglalkozik: az álom időszerkezetével, az álomemlékek periodicitásával és az álomszerveződéssel. Az álomszerveződés hálózatkutatói szempontból érdekes, vannak ugyanis benne csomópontok

és elemszámok. A csomópontok az állandó (visszatérő, folytatódó), a kollektív álmok. Az elemszámok pedig az egyéni álmok. Viszonyukról nem tudunk sokat. Ebben a fejezetben számos problémafelvetés olvasható.

A nyolcadik fejezet (103–13) a velünk élő álommotívumok érdekesítő felsorolása néprajzi (magyar, román, roma) gyűjtések alapján, az álmokat és hozzájuk kapcsolódó magyarázatokat tartalmazza. Az adatközlést táblázatok foglalják össze, amelyek a negatív és a pozitív kicsengésű álommagyarázatokat tartalmazzák.

Az álmok jelentősége a kilencedik fejezet témája (115–7). Összegezése: „Föltehetőleg az álom nem pusztán »agyí játék«, hanem jelek mutatnak rá, hogy szerepe van az információfeldolgozásban, a kreativitásban, az éntudat, a személyiség folyamatos újraalkotásában. Lehet egyfajta mentális játszótér, valóságsszimulációs terep. S talán valamiféle köldökzsinór, titokzatos kapcsolat különféle világok között” (117).

A tizedik fejezet a könyv tartalmának összefoglalása (119–22), lezárásaként a szerző tudományos megállapításainak tézisszerű felsorolásával. A tézisek (erősen rövidítve) a következők: valamennyi érzelési terület kapcsolatba hozható az álmodással; az álomesemények feltehetően a rövid távú memóriával vannak kapcsolatban; az álmok frazeológiája a naiv népi tudást tükrözi; az univerzális álmok kapcsolatba hozhatók a „velünk születtség” gondolatával; az univerzális álmok regressziók lehetnek korábbi evolúciós korszakokra; az álmokban felbukkanó motívumok kulturális hatásokat mutatnak; az álmok színvilága kapcsolatban van az élményekkel; az álomban előforduló térbeli események eloszlása skálafüggetlen eloszlást mutat; az emberi alvás és az álomperiódus megoszlása is skálafüggetlen; az álmok szerveződése analógiát mutat a gondolatok szerveződésével, az álomban is felbukkannak azok az alakzatok, amelyek gondolatainkban is jelentkeznek.

Egy megjegyzést és egy javaslatot tennék. Ezt olvassuk a 73. oldalon: „A klasszikus retorika és a neoretorika által meghatározott négy fő alapelakzat a következő: adjekció (hozzáadás), detrakció (csökkentés [szerintem inkább: elvétel]), immutáció (helyettesítés), transzmütáció (átalakítás). Ezek az alakzatok (voltaképpen gondolatalakzatok) kimutathatók a nyelvben [...] az álomban is felbukkannak.” Megjelennek az álomban, ez igaz, és érdekes felfedezés. Ám ezek nem alapelakzatok, hanem átalakítási műveletek; nem alakzatok, hanem alakzatképző eljárások. Quintilianus határozta meg őket (*Szónoklattan* 1, 5, 6; 1, 5, 38), és a *quadripartita ratio*, azaz négyes műveleti eljárás terminussal említi a szakirodalom (Lausberg: *Handbuch der literarischen Rhetorik*, 1960, 462. §; bővebben l. a *Retorikai lexikon*, 1910, Kalligram, *négyes változtatási eljárás* szócikkében).

Javaslatom az álom meghatározásához kapcsolódik, amelyet könyve elején is, végén is fogalmaz Balázs Géza. „Az álom alvás közben agyi működés eredménye: gondolatok, képek, érzések, hangok összessége. Az álom a tudatos gondolkodás feltűnő kontrasztja (illogikus), nem a közlés eszköze” (119). Szerintem a közlés eszköze. Nemcsak interperszonális, hanem intraperszonális kommunikáció is létezik. Nemcsak partnerünknek vagy partnereinknek a közlünk valamit, hanem önmagunknak is. Erre Chaïm Perelman hívja fel a figyelmet, mégpedig *A retorika birodalma* című könyvének a hallgatóságról szóló fejezetében. Az eredeti francia nyelvű könyv 1977-ben jelent meg, az 1982-es angol fordításból idézek: „A speech must be heard, as a book must be read, in order to have any effect. Even in private deliberation, where the person who advances reasons and the one who receives them are the same, the meeting of a mind is indispensable. Certain maxims flow from this: »Don't listen to the devil in you,« or »Laugh at the dark question!«” (*The Realm of Rhetoric*, 1982: 10). Az álom pedig közöl az álmodónak valamit, felfogható intraperszonális kommunikációnak. (L. bővebben a *Self-Deliberating* fejezetcím alatt, *The New Rhetoric. A Treatise on Argumentation*, 1969: 40–5.) Balázs Géza említi könyve elején, hogy egy nyelvészeti folyóirat lektora azzal utasította el egy, az álomról szóló cikke publikálását, hogy az álom nem a közlés eszköze; ha pedig nem a közlés eszköze, akkor a nyelvészet számára érdektelen. Nyilván úgy gondolta, hogy a nyelv interperszonális közlés, ezért az álomról szóló írás nem közlésről, tehát nem nyelvi dologról szól. Igen ám, de a közlésnek van egy modern felfogása, amelybe nemcsak az interperszonális, hanem az intraperszonális közlés is beletartozik. Nagyon is jogos az álom nyelvvel foglalkozni, mert igenis közlés. Az intraperszonális közlés ismeretében javítanám az álom definícióját.

Annak idején Benkő Loránd professzor úr mondta, hogy minden összegező mű nemcsak lezárás, hanem kezdet is egyben, mivel gondolatokat ébreszt. Egyesek továbbszövik gondolatmenetét, maga a szerző is egészen bizonyosan; mások esetleg vitakoznak vele, a szerző is korrigálhatja

megállapításait. Különösen érvényes ez az új felvetéseket tartalmazó munkákra, és az álom nyelvészetéről szóló könyv ilyen. *Az álom nyelve* nemcsak érdekes, új mondanivalót tartalmazó alkotás, hanem nagyon szép kiállítású könyv, szövegét Moritz Livia izgalmas, színes álmokképei illusztrálják. Mindenképpen gazdagítja „a nyelvészet birodalmát”.

Adamikné Jászó Anna

professor emeritus
ELTE BTK

Magyari Sára – Bartha Krisztina (szerk.) Nyelv – Közösség – Perspektíva. Nagyvárad, Partium Kiadó, 2017, 146 lap

A *Nyelv – Közösség – Kerspektíva* című tanulmánykötet 2017 nyarán, a Partium Kiadó gondozásában látta meg a napvilágot. A *Nyelv közösségi perspektívája* című konferenciasorozat 2015-ös állomásának kiadványaként a kötet egyszerre több elvárásnak is eleget tesz. Egyrészt bemutatja a régióval foglalkozó nyelvészek – főként a Partiumi Keresztény Egyetem (PKE) Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Tanszékének munkatársai – által képviselt irányvonalakat. Másrészt olyan kérdéseket feszeget, amelyekkel szakmai körökben ez idáig csupán érintőlegesen foglalkoztak, és amelyek egy része kifejezetten a romániai magyar nyelvet, a romániai magyar nyelvváltozatokat érintik. Harmadrészt pedig egyfajta bemutatkozási platform is, mivel a PKE egykori hallgatói, gyakorlóról tanárokként szintén hallatják a hangjukat benne. Ők, az első évek tapasztalataiból kiindulva, a tanítást és a tanulást érintő problémákat, jelenségeket vizsgálják.

A 146 oldalnyi tanulmánykötet 13 írást, 14 oktató-kutató munkáját tartalmazza, és elsősorban olyan témaköröket érint, mint: „a nyelvelsajátítás, a kettősnyelvűség, a kétnyelvűség, a nyelvi szocializáció, a nyelv- és anyanyelvoktatás, a nyelvpolitika, a nyelvi tervezés, a nyelvi jogok, a nyelvstratégia, a kisebbségi nyelvhasználat, a nyelvi kultúra, a nyelvi világkép, a kultúrákötés, a nyelvi szokások: néprajz és nyelvtudomány, a romániai nyelvi (nyelvjárási, névtani, irodalmi nyelvi, szociolingvisztikai stb.) kutatások” (7). Mindemellett a könyv egészére jellemző, hogy a benne szereplő tanulmányok egy nagy irányelv alapján szerveződnek: a nyelvvél/nyelvváltozatokkal kapcsolatos jelenségeket a társadalomban betöltött szerepükön és az egyéni nyelvhasználó szemüvegén keresztül vizsgálják. A közelítésmódját tehát rendszerint interdiszciplináris jellegű.

A NEMZET metaforái (Kövecses Zoltán, 9–27). A kötet első tanulmánya egy nagy kérdésre fókuszál: a magyarok az utóbbi 20–30 évben hogyan beszélnek és gondolkodnak a nemzetfogalomról? Mi a kapcsolat a nemzet fogalma és a nemzet fogalmára használt metaforák között? A kérdést a szerző a kognitív nyelvészet eszköztárával, ezen belül pedig fogalmi metaforák segítségével vizsgálja. Mint ismeretes a fogalmi metafora két fogalom, a forrás- és a céltartomány közti megfelelések koherens rendszere (10). A NEMZET EMBERI TEST fogalmi metafora például azon a megfigyelésen alapszik, amely szerint a nemzetről gyakran beszélünk úgy, mintha az egy emberi test lenne. Ebben az összefüggésben tehát a nemzet részei a test részeivel, a nemzet problémája a test betegségével, a nemzet fogyása pedig a test fogyásával, sorvadásával lesz egyenlő: „A magyar kisebbség Szlovákiában is magyar, a <nemzet> testéhez tartozik, és aki ezt nem tudja tudomásul venni, az megtagadja magyarságát és nemzettudatát” (14).

Kövecses a Magyar nemzeti szövegár (2014) adataira támaszkodva még hat – a fentihez hasonló – fogalmi metafora elemzésére tér ki. A példák szerint a megnyilatkozásainkban a nemzet fogalma megjelenhet élő organizmusként, családként, közösségként, fizikai tárgyként, épületként és személyként is (12–23). Mindemellett, az alapos elemzést kiegészítendő, hangsúlyozza, hogy a felsorolt fogalmi metaforák a nemzet fogalmának egy bizonyos kulturális modelljére világítanak rá. Ez a modell pedig nem egy egyén vagy csoport nemzetfelfogására mutat, hanem egyfajta mindennapi (nem tudatos) gondolkodást tükröz. Egy viszonylag jól körülhatárolható tudásanyagról van szó, amelyből akkor merítünk, amikor a nemzetre gondolunk, vagy a nemzetről beszélünk (23–6).

Összetartó és széttartó irányzatok a magyar nyelvközösségben (Balázs Géza, 29–35). A tanulmány vezérgondolata szerint az összetartás, a konvergencia és a széttartás, a divergencia a nyelvi dialektika egyik mozgatórugója. A nyelv számára mindkét tendencia egyformán fontos, az egyik vagy a másik kizárólagossága ugyanis a nyelvi kultúra működési zavaraihoz vezet (29–31).

megállapításait. Különösen érvényes ez az új felvetéseket tartalmazó munkákra, és az álom nyelvészetéről szóló könyv ilyen. *Az álom nyelve* nemcsak érdekes, új mondanivalót tartalmazó alkotás, hanem nagyon szép kiállítású könyv, szövegét Moritz Livia izgalmas, színes álomképei illusztrálják. Mindenképpen gazdagítja „a nyelvészet birodalmát”.

Adamikné Jászó Anna

professor emeritus
ELTE BTK

Magyari Sára – Bartha Krisztina (szerk.) Nyelv – Közösség – Perspektíva. Nagyvárad, Partium Kiadó, 2017, 146 lap

A *Nyelv – Közösség – Kerspektíva* című tanulmánykötet 2017 nyarán, a Partium Kiadó gondozásában látta meg a napvilágot. A *Nyelv közösségi perspektívája* című konferenciasorozat 2015-ös állomásának kiadványaként a kötet egyszerre több elvárásnak is eleget tesz. Egyrészt bemutatja a régióval foglalkozó nyelvészek – főként a Partiumi Keresztény Egyetem (PKE) Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Tanszékének munkatársai – által képviselt irányvonalakat. Másrészt olyan kérdéseket feszeget, amelyekkel szakmai körökben ez idáig csupán érintőlegesen foglalkoztak, és amelyek egy része kifejezetten a romániai magyar nyelvet, a romániai magyar nyelvváltozatokat érintik. Harmadrészt pedig egyfajta bemutatkozási platform is, mivel a PKE egykori hallgatói, gyakorlóról tanárokként szintén hallatják a hangjukat benne. Ők, az első évek tapasztalataiból kiindulva, a tanítást és a tanulást érintő problémákat, jelenségeket vizsgálják.

A 146 oldalnyi tanulmánykötet 13 írást, 14 oktató-kutató munkáját tartalmazza, és elsősorban olyan témaköröket érint, mint: „a nyelvelsajátítás, a kettősnyelvűség, a kétnyelvűség, a nyelvi szocializáció, a nyelv- és anyanyelvoktatás, a nyelvpolitika, a nyelvi tervezés, a nyelvi jogok, a nyelvstratégia, a kisebbségi nyelvhasználat, a nyelvi kultúra, a nyelvi világkép, a kultúrákötés, a nyelvi szokások: néprajz és nyelvtudomány, a romániai nyelvi (nyelvjárási, névtani, irodalmi nyelvi, szociolingvisztikai stb.) kutatások” (7). Mindemellett a könyv egészére jellemző, hogy a benne szereplő tanulmányok egy nagy irányelv alapján szerveződnek: a nyelvvél/nyelvváltozatokkal kapcsolatos jelenségeket a társadalomban betöltött szerepükön és az egyéni nyelvhasználó szemüvegén keresztül vizsgálják. A közelítésmódját tehát rendszerint interdiszciplináris jellegű.

A NEMZET metaforái (Kövecses Zoltán, 9–27). A kötet első tanulmánya egy nagy kérdésre fókuszál: a magyarok az utóbbi 20–30 évben hogyan beszélnek és gondolkodnak a nemzetfogalomról? Mi a kapcsolat a nemzet fogalma és a nemzet fogalmára használt metaforák között? A kérdést a szerző a kognitív nyelvészet eszköztárával, ezen belül pedig fogalmi metaforák segítségével vizsgálja. Mint ismeretes a fogalmi metafora két fogalom, a forrás- és a céltartomány közti megfelelések koherens rendszere (10). A NEMZET EMBERI TEST fogalmi metafora például azon a megfigyelésen alapszik, amely szerint a nemzetről gyakran beszélünk úgy, mintha az egy emberi test lenne. Ebben az összefüggésben tehát a nemzet részei a test részeivel, a nemzet problémája a test betegségével, a nemzet fogyása pedig a test fogyásával, sorvadásával lesz egyenlő: „A magyar kisebbség Szlovákiában is magyar, a <nemzet> testéhez tartozik, és aki ezt nem tudja tudomásul venni, az megtagadja magyarságát és nemzettudatát” (14).

Kövecses a Magyar nemzeti szövegár (2014) adataira támaszkodva még hat – a fentihez hasonló – fogalmi metafora elemzésére tér ki. A példák szerint a megnyilatkozásainkban a nemzet fogalma megjelenhet élő organizmusként, családként, közösségként, fizikai tárgyként, épületként és személyként is (12–23). Mindemellett, az alapos elemzést kiegészítendő, hangsúlyozza, hogy a felsorolt fogalmi metaforák a nemzet fogalmának egy bizonyos kulturális modelljére világítanak rá. Ez a modell pedig nem egy egyén vagy csoport nemzetfelfogására mutat, hanem egyfajta mindennapi (nem tudatos) gondolkodást tükröz. Egy viszonylag jól körülhatárolható tudásanyagról van szó, amelyből akkor merítünk, amikor a nemzetre gondolunk, vagy a nemzetről beszélünk (23–6).

Összetartó és széttartó irányzatok a magyar nyelvközösségben (Balázs Géza, 29–35). A tanulmány vezérgondolata szerint az összetartás, a konvergencia és a széttartás, a divergencia a nyelvi dialektika egyik mozgatórugója. A nyelv számára mindkét tendencia egyformán fontos, az egyik vagy a másik kizárólagossága ugyanis a nyelvi kultúra működési zavaraihoz vezet (29–31).

A két folyamat a hangtan, a szótan szintjén ugyanúgy kimutatható, mint az egyéb nyelvhasználati színtereken (33). A szerző szerint ennek fényében három nyelvstratégiai észrevételt kell tennünk. 1. Jelenleg a divergencia tűnik az uralkodó tendenciának. Ez azonban hosszú távon veszélyes lehet. 2. Értelemszerűen a részünkről nem helyénvaló az „egyetlen helyes normát” hangoztató hozzáállás, de a másik véglet, a „normátlantítás” sem tekinthető járható útnak. 3. Kiemelten fontos a magyar köznyelv presztízsének növelése. A köznyelv ugyanis a magyar közösséget kapcsolja össze és egységesíti (34).

Neologizmusok, nyelvújítás. A neologizmusok neologizmusa (Minya Károly, 37–43).

Az írás első fele a neologizmus terminus több szempontú meghatározásával foglalkozik: Az idő szempontjából neologizmus az, ami viszonylag nemrég jelent meg a nyelvhasználatban. Az egyén szempontjából a számára ismeretlen kifejezés. A stílárius meghatározás szempontjából az, ami egy szeri, alkalmi költői-írói-újságírói. A szókészlet rétegződése szempontjából pedig az, ami egy adott nyelvi rétegben jelenik meg (38). Ezután a szükségszerű és a stilisztikai neologizmusok kerülnek górcső alá. Ezen belül a szerző külön figyelmet szentel az eddig még szótárazatlan *okos-* előtagú szavaknak, néhány – a női divatmagazinokban fellelhető – alkalmi kifejezésnek, valamint egyes finn neologizmusoknak (39–42).

Nyelvhasználat, nyelvi kapcsolatok és tannyelvi szocializáció (Tódor Erika-Mária, 45–56). Az ebben a részben ismertetett kutatás a romániai magyar diákok nyelvhasználati szokásait vizsgálja. Elsősorban arra a kérdésre keresi a választ, hogy milyen a tanulók nyelvi szocializációja, illetve, hogy a romániai iskolák milyen nyelvhasználati kultúrát közvetítenek a diákjaik számára? A szerző abból az alapvetésből indul ki, amely szerint az iskoláknak kitüntetett szerepe van a nyelv és a nyelvi viselkedés elsajátításában. A vizsgálat során az adatközlő diákok egy, román hívószavakat tartalmazó listát kaptak. A kapott szavakkal kapcsolatban pedig arra a kérdésre kellett válaszolniuk, hogy van-e azoknak magyar megfelelőjük, és ha van, a román–magyar változatok közül melyiket érzik a számukra közelebb állónak (47–9). Az eredmények összevetése alapján a szerző arra a következtetésre jut, hogy az iskolai nyelvhasználat közösség- és régiófüggő. A diákok nyelvhasználati szokásaira a pedagógusi attitűd és a vizuális nyelvhasználat jelentős hatást gyakorol. Ugyanakkor: „[...] minél természetesebb a nyelvi kulturális sokszínűség, annál pozitívabban befolyásolja a tudatos anyanyelvhasználatot, míg ha egy adott térségben erőteljesebb a nyelvek közötti dominanciaharc, hangsúlyosabb a nyelvi funkciók szétfejlődése is”. A válaszok alapján felfedezett kommunikációs szokások nyelvi és nyelvválasztási rutinokat tükröznek. A beszélők azokat a nyelvi fordulatokat érezték a magukénak, amelyeket könnyebben, gyorsabban hívtak elő (55).

„Ki mint vet...” – Gazdasági kultúra a nyelvben (Sorbán Angella, 57–65). A tanulmány egy, a külföldi munkavállaláshoz kapcsolódó kulturális cserét vizsgáló kutatás eredményeit mutatja be. Az ismertetett kutatás egyik központi kérdése az volt, hogy „mit hoznak-visznek az erdélyiek Nyugat(abb)ról haza, és fordítva, miként keverednek a Nyugatról hozott értékek, kulturális tartalmak az erdélyiséggel?” (57). Ezen belül a szerző a 31 féléig strukturált mélyinterjú felhasználásával három nyelvi kifejezőmód elemzésére tér ki: a kódváltásokra, az ironikus beszédmódra, valamint a szólásokra, közmondásokra és a sommás bölcsességekre (58–64). Az elemzések fényében végül két nagy következtetésre jut: 1. A nyelvi felépítésüket tekintve az efféle beszámolók nagyon sokféle lehetnek. 2. A jelentéstartalmak gazdagsága főként a „többhangú, többszólamú és több nyelvi réteget őrző” erdélyi kulturális örökségből fakad (64).

A nyelvi változások jellegzetességei Szatmárban (T. Károlyi Margit – P. Lakatos Ilona, 67–75). Az írás a nyelvi változásoknak a szatmári kutatópontokra jellemző sajátosságait mutatja be dimenziális nyelvföldrajzi térképek segítségével. A szerzők elsősorban lexikai (fogalmi és névbeli tájszók stb.) és morfológia jelenségek (az *-sz/-l* változó, családi helyhatározó ragok, névszótövek tőalternánsai stb.) vizsgálatára tértek ki (69–73). Az eredmények szerint az eredeti nyelvjárási jelenségeket leginkább a romániai települések örítették meg. A választott magyarországi, ukránjai és romániai kutatópontok közül a romániai települések nyelvváltozata bizonyult archaikusabbnak (73).

A víz magyar nyelvi képe iskolások körében (Czégé Réka, 77–85). A szerző a Bihar megyei magyar diákok vízről alkotott nyelvi képével foglalkozik. A 93 tanulóval végzett kérdőíves adatfelvétel és a korpuszközpontú adatfeldolgozás eredményeképpen két nagy következtetésre jutott. Az 5. osztályos tanulók vízről alkotott nyelvi képe eltér a 12. osztályos tanulókétól. A tizenkettedik

osztályra ugyanis a magyaróra szövegei beépülnek a diákok világképébe. Az évek során az elsődleges jelentések mellé metaforikus jelentések is társulnak (83–4).

A nyelvközösség perspektívái (Magyari Sára, 87–93). A szerző a magyar nyelv helyzetével kapcsolatosan három fő kérdés tárgyalásával foglakozik: 1. Lehet-e független a tudomány a kontextustól? A felsorakoztatott érvek alapján erre a szerző egyértelműen nemleges választ ad. 2. A nyelv beszélőire figyelünk-e kutatásaink során vagy csak magára a nyelvre? A jelenleg is folyó kutatásokat és projekteket tekintve joggal állíthatjuk, hogy a nyelvhasználó közösségek egyre inkább előtérbe kerülnek. A beszélőközösség mint tényező fontossága ma már tagadhatatlan. 3. Mi a nyelv és identitás megtartásának motivációja kisebbségi helyzetben? Az eddigi eredmények szerint a beszélőközösség tagjai számára a hasznosság elve a legmeghatározóbb. Egy nyelv értéke és értéktelensége a megélhetés és a munkavállalás tényezőjétől függ. Mindezt kiegészítendő a szerző szerint a magyar nyelvközösség jövője nagyban függ a magyar oktatás lehetőségeitől. A kedvező elmozdulás a közoktatás és a felsőoktatás munkáján és együttműködésén múlik (91–92).

Újabb kutatások és fejlesztések a magyartanárképzés szolgálatában (Antalné Szabó Ágnes, 95–104), Tanórákutató és beszédfejlesztés vizsgálata videós órák alapján (Asztalos Anikó, 105–115). A két írás kiegészíti egymást. A második voltaképpen az első folytatásának tekinthető. Antalné Szabó Ágnes a magyarországi magyartanárképzést támogató pályázati tevékenységekről, eredményekről beszél (96–8). Mindemellett pedig kiemelten foglalkozik a videós órákra épülő diskurzuskutatásokkal: a tanári kommunikációval és egy – szorosan a témához kapcsolódó – kutatás tanulságaival. A tanári kommunikáció fejlesztése fontos része a tanárképzésnek. A tanári beszédétől függ ugyanis, hogy a diákok hogyan és hányszor szólalnak meg az órán. Éppen ezért fontos, hogy a leendő és a már gyakorló tanárok tudatosan figyeljenek a megnyilatkozásaikra, illetve, hogy tisztában legyenek a tanórai kommunikációs formák erősségeivel és hátrányaival (98–103).

Asztalos Anikó szintén az osztálytermi kommunikációt helyezi középpontba. Az írás első részében felsorakoztatja a beszédfejlesztés tanórai elveit (107–8), és kiemeli a tudástranszfer szerepét (109). A második részben pedig – konkrét tanórákat elemezve – a tanári és a tanulói beszéd arányát ismerteti (109–12). Ugyanakkor nem csupán diagnosztizál, a befejező részben ugyanis olyan gyakorlatokat közöl, amelyek segítségével növelhető a diákok tanórai megszólalásainak száma (112–3).

A szövegértés problémái VIII. osztályos tanulóknál (Almási István, 117–28). A tanulmány a romániai magyar 8. osztályos tanulók szövegértésével és szövegértési problémáival foglalkozik. A felmérésben részt vevő 64 diák a 2014-es nemzeti szintfelmérő tételét oldotta meg (119). Az eredmények összevetése után úgy tűnik, hogy nagy a szakadék az egyes tanulók szövegértése között. A diákok egy része olvasási és írási nehézségekkel küzd. Ez a probléma pedig szinte minden iskolai tevékenységükre kihat. A lemaradás egy adott ponton már behozhatatlanná válik. A legtöbb diák szövegértése elmarad a tantervi követelménytől. A tanórákon a képességközpontúság helyett még mindig az ismeretközpontúság kapja a főszerepet. Azok az ismeretek viszont, amelyekre a diákok a tanórákon tesznek szert gyakran nem használhatóak, nem mindig tudják a gyakorlatban is alkalmazni őket. A szövegértés esetében az analízis és a szintézis terén fedezhető fel a legnagyobb lemaradás (122–5).

A rövid távú memória szerepe a beszédfeldolgozásban kétnyelvű kisiskolásoknál (Bartha Krisztina, 129–38). A tanulmány a rövid távú memóriával összefüggésben a kétnyelvű kisiskolások beszédfeldolgozási folyamatainak vizsgálatával foglalkozik. A kutatást Nagyváradon, 136 tanulóval végezték el. Ezen belül pedig négy csoportot különböztettek meg: a magyar tannyelvű osztályba járó magyar–román, a magyar tannyelvű osztályba járó magyar–magyar, a román tannyelvű osztályba járó magyar–román és a román tannyelvű osztályba járó magyar–magyar családból származó gyermekek csoportját. Magát a kutatást a sztenderdizált GMP-diagnosztika beszédészlelésre, beszédmegértésre és rövid távú memóriára vonatkozó tesztjeivel valósították meg (131–2). 1. A felmérés szerint a beszédfeldolgozási folyamatot tekintve minden csoportban vannak a sztenderdhez viszonyított hiányosságok, elmaradások. 2. Ugyanakkor a verbális és a vizuális memória eredményeinek átlaga megfelel az elvárásoknak. 3. A beszédészlelés esetében a fonológiai észlelés működött a legnehezebben, a beszédmegértésnél pedig a szövegértés komplex működései voltak bizonytalanabbak. A beszédfeldolgozásban a különböző tannyelvű osztályokba járó és az eltérő családtípusban nevelkedő gyermekek között teljesítménybeli eltérések vannak, a verbális és a vizuális memória

tekintetében azonban nincsenek jelentősebb különbségek. A legjobb eredményeket a magyarul tanuló, magyar családban élő gyermekek érték el (136–7).

A nonverbális kommunikáció szerepe a nyelvoktatásban (Vesszős Balázs, 139–46). A tanulmány a nonverbális kommunikációnak a nyelvoktatásban való hasznosíthatóságára hívja fel a figyelmet. A kutatás 26 személy, két csoport (13-13 fő), valamint 12 nyelvtanár közreműködésével valósult meg. Az egyik csoport esetében a tanárok azt az utasítást kapták, hogy a tanórák során mellőzzék a nonverbális kommunikációjukat. A másik csoport esetében pedig az volt a feladat, hogy minél nagyobb arányban használják a nonverbális kommunikáció adta lehetőségeket (143). A két-féle nyelvóra tanulságait a szerző két vizsgálati módszer segítségével összegezte. A kísérlet résztvevői kérdőíveket kaptak. A diákoknak az úgynevezett Nonverbal Immediacy Scale-Observer Report, a tanároknak pedig a Nonverbal Immediacy Scale-Self Report nevű adatlapokat kellett kitölteniük. Ugyanakkor olyan szituációs feladatokat kellett elvégezniük, amelyek a tanórák szóbeli értékelését biztosították. Az eredmények értékelése után bebizonyosodott, hogy a nonverbális kommunikáció növeli a tanórák hatékonyságát. A vizsgálati csoport tagjai könnyebben elsajátították a tanórai témát, mint a kontrolcsoport tagjai (143–5).

Összegzésként elmondható, hogy mind a témáit, mind a kutatások alapját képező módszereit tekintve színes és sokoldalú tanulmánykötetet tart a kezében az olvasó. Az írások újszerű és aktuális kérdésekkel foglalkoznak, a nyelv-, a társadalom- és a neveléstudomány számtalan területét érintik. A könyv a kvantitatív és a kvalitatív kutatási módszereknek egész gyűjteményét tartalmazza. A szakirodalmi összefoglalók, a kutatások, a részletes diagramok és a kitekintések arról árulkodnak, hogy valamennyi szerző kiválóan ismeri az általa bemutatott témát. A problémafelvetéseik továbbgondolásra sarkallják az olvasót.

Szilágyi-Varga Zsuzsa
tanársegéd
Partiumi Keresztény Egyetem

Pécseli Király Imre: Bevezetés a retorikába két könyvben. Fordította: Constantinovitsné Vladár Zsuzsa. Anyanyelvpolitok Szövetsége – Trezor Kiadó, Budapest, 2017. 267 oldal

A reformáció ötszáz éves jubileumának évében megemlékezések, konferenciák, kiállítások, diákvetélkedők, kiadványok sora méltatta a mozgalom hatását hazánk kultúrájára. Az emlékév kiemelkedő jelentőségű eseménye az első magyarországi retorika, a 17–18. században tankönyvként használt *Isagoges Rhetoricae libri duo* teljes magyar fordításának megjelenése. Pécseli retorikatankönyvének részletei 2003-ban Mikó Gyula fordításában láttak először napvilágot (*Retorikák a reformáció korából*. Imre Mihály szerk. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen). A magyar irodalom történetének 2. kötete még inkább Pécseli költői munkásságát elemezte, az 1970-es évektől már kutatták retorikájának keletkezési körülményeit, mintáit, elemezték részleteit. A teljes szöveg megjelenése időszzerű volt, hiszen mára az iskolákból száműzött retorika újra helyet kapott a középiskolákban és a felsőoktatásban is.

A nyugaton már korábban „rehabilitált” retorika hazai helyzetének megváltozásával megélnék a retorikai kutatások, retorikatankönyvek jelentek meg, amelyek a retorikát már nem azonosították az előadásmóddal. Az utóbbi évtizedekben elkészült a középkor egyik legfontosabb tankönyve, a *Rhetorica ad Herennium* mellett Arisztotelész, Cicero, Quintilianus retorikai műveinek, Cicero összes perbeszédeinek magyar fordítása. Tehát mára Pécseli retorikájának összes klasszikus mintája és most már maga a tankönyv, a *Bevezetés a retorikába* is elérhető a magyar közönség számára.

Pécseli Király Imre 1590 körül született, 1609 és 1612 között tanult Heidelbergben, ahol alapos grammatikai, retorikai és poétikai ismereteket szerzett. Retorikájának első kiadása 1612-ben jelent meg, a fordítás alapjául szolgáló harmadik, „jelentősen javított és bővített kiadás” 1639-ben készült el „Magyarország iskoláinak használatára”. Pécseli retorikája a fent említett klasszikus munkákon kívül a humanizmus és a reformáció korának szellemi örökségét is hordozza: Melanchthon hatása mellett többek között Matthaues Dresser retorikai tankönyvét és Bartholomeus Kerkermannt, Vossiust, Scaligert is mintái között említi. A kötet elején a peregrinációját ösztöndíjból fedező Pécseli mecénásainak és Komárom lakosainak szóló ajánlása olvasható, majd epigrammákat olvashatunk

tekintetében azonban nincsenek jelentősebb különbségek. A legjobb eredményeket a magyarul tanuló, magyar családban élő gyermekek érték el (136–7).

A nonverbális kommunikáció szerepe a nyelvoktatásban (Vesszős Balázs, 139–46). A tanulmány a nonverbális kommunikációnak a nyelvoktatásban való hasznosíthatóságára hívja fel a figyelmet. A kutatás 26 személy, két csoport (13-13 fő), valamint 12 nyelvtanár közreműködésével valósult meg. Az egyik csoport esetében a tanárok azt az utasítást kapták, hogy a tanórák során mellőzzék a nonverbális kommunikációjukat. A másik csoport esetében pedig az volt a feladat, hogy minél nagyobb arányban használják a nonverbális kommunikáció adta lehetőségeket (143). A két-féle nyelvóra tanulságait a szerző két vizsgálati módszer segítségével összegezte. A kísérlet résztvevői kérdőíveket kaptak. A diákoknak az úgynevezett Nonverbal Immediacy Scale-Observer Report, a tanároknak pedig a Nonverbal Immediacy Scale-Self Report nevű adatlapokat kellett kitölteniük. Ugyanakkor olyan szituációs feladatokat kellett elvégezniük, amelyek a tanórák szóbeli értékelését biztosították. Az eredmények értékelése után bebizonyosodott, hogy a nonverbális kommunikáció növeli a tanórák hatékonyságát. A vizsgálati csoport tagjai könnyebben elsajátították a tanórai témát, mint a kontrolcsoport tagjai (143–5).

Összegzésként elmondható, hogy mind a témáit, mind a kutatások alapját képező módszereit tekintve színes és sokoldalú tanulmánykötetet tart a kezében az olvasó. Az írások újszerű és aktuális kérdésekkel foglalkoznak, a nyelv-, a társadalom- és a neveléstudomány számtalan területét érintik. A könyv a kvantitatív és a kvalitatív kutatási módszereknek egész gyűjteményét tartalmazza. A szakirodalmi összefoglalók, a kutatások, a részletes diagramok és a kitekintések arról árulkodnak, hogy valamennyi szerző kiválóan ismeri az általa bemutatott témát. A problémafelvetéseik továbbgondolásra sarkallják az olvasót.

Szilágyi-Varga Zsuzsa
tanársegéd
Partiumi Keresztény Egyetem

Pécseli Király Imre: Bevezetés a retorikába két könyvben. Fordította: Constantinovitsné Vladár Zsuzsa. Anyanyelvpolitok Szövetsége – Trezor Kiadó, Budapest, 2017. 267 oldal

A reformáció ötszáz éves jubileumának évében megemlékezések, konferenciák, kiállítások, diákvetélkedők, kiadványok sora méltatta a mozgalom hatását hazánk kultúrájára. Az emlékévként kiemelkedő jelentőségű eseménye az első magyarországi retorika, a 17–18. században tankönyvként használt *Isagoges Rhetoricae libri duo* teljes magyar fordításának megjelenése. Pécseli retorikatankönyvének részletei 2003-ban Mikó Gyula fordításában láttak először napvilágot (*Retorikák a reformáció korából*. Imre Mihály szerk. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen). A magyar irodalom történetének 2. kötete még inkább Pécseli költői munkásságát elemezte, az 1970-es évektől már kutatták retorikájának keletkezési körülményeit, mintáit, elemezték részleteit. A teljes szöveg megjelenése időszzerű volt, hiszen mára az iskolákból száműzött retorika újra helyet kapott a középiskolákban és a felsőoktatásban is.

A nyugaton már korábban „rehabilitált” retorika hazai helyzetének megváltozásával megélnék a retorikai kutatások, retorikatankönyvek jelentek meg, amelyek a retorikát már nem azonosították az előadásmóddal. Az utóbbi évtizedekben elkészült a középkor egyik legfontosabb tankönyve, a *Rhetorica ad Herennium* mellett Arisztotelész, Cicero, Quintilianus retorikai műveinek, Cicero összes perbeszédeinek magyar fordítása. Tehát mára Pécseli retorikájának összes klasszikus mintája és most már maga a tankönyv, a *Bevezetés a retorikába* is elérhető a magyar közönség számára.

Pécseli Király Imre 1590 körül született, 1609 és 1612 között tanult Heidelbergben, ahol alapos grammatikai, retorikai és poétikai ismereteket szerzett. Retorikájának első kiadása 1612-ben jelent meg, a fordítás alapjául szolgáló harmadik, „jelentősen javított és bővített kiadás” 1639-ben készült el „Magyarország iskoláinak használatára”. Pécseli retorikája a fent említett klasszikus munkákon kívül a humanizmus és a reformáció korának szellemi örökségét is hordozza: Melanchthon hatása mellett többek között Matthaues Dresser retorikai tankönyvét és Bartholomeus Kerkermannt, Vossiust, Scaligert is mintái között említi. A kötet elején a peregrinációját ösztöndíjból fedező Pécseli mecénásainak és Komárom lakosainak szóló ajánlása olvasható, majd epigrammákat olvashatunk

a szerzőtől és a szerzőhöz (többek között Szenci Molnár Alberttől, aki szintén támogatta Pécseli retorikájának elkészültét), ezt követi a szerző Magyarország tanuló ifjúságának szóló köszöntése.

Pécseli a címben kiemeli, és többször hangsúlyozza is, hogy könyvét kezdőknek szóló retorikai bevezetőnek szánja. A két könyvből álló összefoglaló a szónok öt feladata közül csak az első háromra, a feltalálásra és az elrendezésre (1. könyv), valamint a stílusra tér ki (2. könyv). Az előadómód és az emlékezetbe vésés elhagyása gyakori volt a retorikai tankönyvekben, egyrészt azért, mert a retorika a prózai művek elméletét is jelentette, hiszen a beszédek mellett írásművek készítését is segítette, másrészt a tankönyvek szerzői tudták, hogy az „elhagyott” két készséget a tanulók a gyakorlatok során, használat és utánzás révén, nem szabályok alapján fejlesztik. Az első könyv legelejen, az Általános bevezetőben Quintilianus és Arisztotelész meghatározásának ötvözetével definiálja a retorikát: „a jól beszézés mestersége (*ars bene dicendi*), amely képes a meggyőzésre” (19). Az első fejezet Arisztotelész alapján, „a hallgatóságból eredő különbség” szerint különíti el a törvényszéki, tanácsadó és bemutató beszédet. A három klasszikus beszédajt Melanchthon hatására kiegészíti a tanító beszéddel (ez a későbbi retorikákból eltűnt, mivel nagy hasonlóságot mutatott a tanácsadó beszéddel). Pécseli utal arra, hogy a beszédfajták adott érvforrásokkal járnak (ezeket ma speciális érvforrásokként nevezik meg a retorikák), és azt is megemlíti, hogy léteznek „vegyes” beszédek is.

A II–VII. fejezet a beszédrészeket tárgyalja (28–50). A bevezetés „a beszéd kezdete, amellyel a hallgatóságot előkészítjük a befogadásra”, Cicero tanítása szerint a hallgatóságban a jóindulat, a figyelem és a tanulékonyág felébresztésére szolgált, Pécseli az erre szolgáló érvforrások közül a személyek és a dolgok felhasználásának lehetőségeit mutatja be. Az elbeszélés (36–9) „annak felidézése, hogyan történtek vagy történhettek a dolgok”, ennek három fajtáját ismerteti, a kitérést, valamint a polgári peres és a távol eső elbeszélés követelményeit. A tétel (39–42) „röviden összefoglalja az egész ügy tárgyalását és lényegét”; az egyszerű és az összetett tétel mellett a meghatározatlan vagy általános tétel (*hüpothesisz*) és a határozott tétel (*thesisz*) különbségéről is szól, majd a tételosztás problémájával foglalkozik. A következő két fejezet a bizonyítást („érveink kifejtése megerősítéssel”, 42–6) és a cáfolást („az ellenfél által felhozott vagy felhozható érvek megsemmisítése”, 46–9) az érvelési közhelyek segítségével mutatja be. Érdekes, hogy a szillogizmus példája a Rhetorica ad Herenniumhoz hasonlóan az ötrészes *epikheiréma*. A humor és az érvelés kapcsolataira jó példát találunk a cáfolás tárgyalásakor: „A semmire sem következtető érveket egyszerűen ki kell nevetni, vagy vissza kell fordítani az ellenfél ellen, és az ellenkezőjére kell következtetni belőlük”(49). A beszéd utolsó része és „művészi lezárása” a befejezés (49–50). A hallgató lelkében a hevesebb érzelmek keltésére a felsorolás, a beszéd legfontosabb érveinek felidézése után van szükség. A beszédrészek frappáns meghatározásai is a Herenniusnak ajánlott retorika hatását mutatják.

A VIII–XV. fejezet az I. fejezetben már ismertetett beszédajtók részletes ismertetése. A tanító beszéddel (50–8) kezdi, majd a törvényszéki beszédről szólva az ügyállásokat ismerteti (58–92), ezt követi a tanácsadó (92–108) és végül a bemutató (108–22) beszéd. Ebben a részben – mivel a beszédrészeket már megismerte az olvasó – beszédvázlatok és teljes mintabeszédek is szerepelnek példaként. Például a tanító beszéd kapcsán a barátságot mint témát járja körül segítő kérdések alapján (52–4). A retorikai hagyománynak ez a gyakorlata a beszéd- és értelemgyakorlatokban élt tovább. A következtetésen alapuló és a jogossági ügyállásra két ellentétes példa, vád- és védőbeszéd is szerepel (68–72, ill. 79–84). A példaanyag a Herenniusnak ajánlott retorika és Quintilianus mellett bibliai témákból is fő feladata, a bemutató beszédre pedig Aphthoniosz retorikai előgyakorlataiból veszi a példát (utóbbiak szintén olvashatók magyarul). A feltalálásról szóló utolsó, XVI. fejezet az érvforrásokkal foglalkozik (136–7).

Az első könyv utolsó fejezete alkotja a 2. részt, amelynek témája az érzelmek és az elrendezés (138–46). A párosítás érthető, hiszen az érzelmek szerepét, az *éthosz* és a *pathosz* alkalmazásának fontosságát a beszédben Arisztotelész óta hangsúlyozzák a retorikák. Pécseli meghatározása szerint az elrendezés „egyetlen és fő feladata, hogy az emlékezetbe vésést, a megértést és a hihetővé tételt szolgálja” (142). Az elrendezésnek tehát Perelmanhoz hasonlóan Pécseli is érvelő szerepet tulajdonít. Azt, hogy a szónok első feladatával, a feltalálással 116, a másodikkal, az elrendezéssel ezzel szemben „csak” 5 oldalon foglalkozik, indokolhatja, hogy a beszédrészeket az első rész 22 oldalon tárgyalta. A klasszikus retorikákhoz hasonlóan az érvek elrendezéséhez a nesztóri sorrendet javasolja: „A bizonyításban az első helyre erős bizonyítékokat szoktak állítani, a gyengébbeket pedig a csatasor, a csapat közepére állítják, a végére aztán ismét szilárdakat helyeznek” (144).

Pécseli retorikájának második könyvét (egyben a tankönyv 3. részét) a szónok harmadik feladatának, a nyelvi megformálásnak szenteli. Elsőként, a *Rhetorica ad Herennium* alapján a stílus-erényekről ír (*választékosság*, „megfelelő szavak és mondatok alkalmazása a feltalált dolgokhoz”, 147–50), majd az elrendezésről (151–60), ami itt nem a szónok második feladatát, hanem az „összszertartozó egységek megfelelő sorrendjét” jelenti. Itt tárgyalja a prózaritmust és a körmondatot. A III. fejezet a fenségről szól, mert „ez teszi a beszédet díszessé és kellemesen változatossá” (161), a fenség részei a szóképek (*tropi*, III–VIII. fejezet, 161–83) és az alakzatok (*schemata, figurae*, IX–XVIII. fejezet, 183–225).

Tárgyalásukat a későbbi retorikákban is kiemelt négy mestertrópus, az „elsődleges szóképek” (metonímia, szinekdoché, metafora és irónia) bemutatásával kezdi. A metonímia fajtáival kapcsolatban említi az előzmény-következmény viszonyon alapuló *metalepsziszt*, Pécseli szerint ez „legfeljebb nevében különbözik az okozat metonimiájától” (163). Szintén azt mutatja, hogy a szerző tudatosan válogatta meg tankönyve anyagát, mikor Keckermann retorikájára hivatkozva csak említi az előzmény, következmény és kapcsolat metonimiáját, de nem tér ki rá, mivel „nem tartom bölcsnek haszontalan dolgokkal terhelni a kezdők elméjét, akiknek először rövid, könnyű és hasznos bevezetésekkel kell szolgálni” (166). A szinekdochéval együtt mutatja be az *antonomasziát*, amelyben az egyén neve áll a típus helyett (például Verres tolvaj helyett). A metafora bemutatása érdekes lehet a kognitív metaforaelmélet forrástartomány-kutatásai számára, hiszen nyolc példát említ és elemez „világban létező dolgokra”, amelyek metafora alapjául szolgálhatnak (170–5). Végül az irónia és az *antiphrasis*, az egy szóban jelentkező irónia ismertetésével zárul az elsődleges szóképekkel foglalkozó rész. Másodlagos, nem tulajdonképpeni szóképek a hangutánzás, képzavar, szócsere; a szöveg trópusai közé pedig – amelyekben nem egy szó jelentése, hanem az egész szöveg értelme megváltozik – az allegória, a körmondat, a talány, az irónia és fajtái, valamint a túlzás tartozik.

Az alakzat „művészi módon megújított beszédmód, mintegy a beszéd viselkedése” (183). A meghatározás korunk nyelvészei számára izgalmasan hangozhat, az alakzatokat bemutató tíz fejezet rendszerezése szintén érdekes: a klasszikus retorikából ismerős szó- és gondolatalakzatok mellett utóbbiakat két csoportra bontja, nem párbeszédben alkalmazott és párbeszédben alkalmazott gondolatalakzatokra. A grammatikai alakzatokkal nem foglalkozik, talán ezeket egy tervezett grammatikatankönyv tárgyalta volna. A XII–XVIII. fejezetben sem mesterséges csoportokba sorolja, hanem a retorika saját rendszere segítségével az érvforrások szerint taglalja az alakzatok típusait: nagytásra alkalmas, a részelés érveiből eredő, az okok, a körülmény érveiből eredő, hasonlókból eredő, nemből származó és ellentétes dolgok érvforrásából származó alakzatokat különít el. A trópusok és alakzatok rendszerezését a 253–7. oldalakon áttekintő ábra segít követni. Végül a három beszédnem (stílusnem) ismertetésére kerít sort Pécseli, a példák az egyszerű (alacsony), középső és a fennkölt stílusra a Herenniusához írt retorikából származnak. Érdemes idézni, miért hoz hasznát a stílusnemek ismerete: „Először is jobban átlátjuk a neves írók erényeit, akiknek az olvasása előmozdítja a tanulmányainkat. Aztán jobban látjuk, közülünk melyik kinek melyik beszédnemre van inkább hajlama” (231).

Pécseli retorikája mellett a 17. században Buzinkai Mihályé is népszerű volt, előbbi ciceróiánus, utóbbi rámista felfogásban készült. Perelman hívta fel a figyelmet annak jelentőségére, hogy Ramus a dialektikához kapcsolta a feltalálást és az elrendezést, így a retorika a stílusra, az előadásmódra, a beszédechnikára szűkült, rendszerének teljessége elveszett. Pécseli tankönyvében ez a kérdés a maga teljességében tanulmányozható, új összefüggéseket segíthet meglátni azoknak, akik irodalomtörténettel, nyelvészettel, kommunikációval foglalkoznak, a korszakot vagy a pedagógia történetét kutatják. A kiadvány azoknak is ajánlható, akik retorikát tanultak, tanulnak vagy tanítanak, mivel a szerző jó pedagógus: először meghatározást ad a fogalomról, ezt követik a példák, majd a szabályok összefoglalása és a gyakorlati tanácsok.

A témában való további elmélyülést segítheti a kiváló jegyzetapparátus, amelynek tétélei filológiai pontossággal utalnak Pécseli klasszikus forrásaira, magyarázzák a terminusokat, felhívják a figyelmet a továbbgondolásra érdemes helyekre, párhuzamba állítják a szerző gondolatait a mai kutatásokkal. A fordító, Constantinovitsné Vladár Zsuzsa igényes munkája kiterjedt a jelöletlen idézetek azonosítására és a retorikai terminusok pontos használatára is, ehhez irányadó a Retorikai lexikon volt. A trópusokra és alakzatokra hozott példákat néhány esetben Constantinovits Milán András

újrafordította, a fordítást Adamik Tamás ellenőrizte. A magyarázó jegyzetek mellett a szerzőt és tan-könyvét Adamikné Jászó Anna utószava is segít elhelyezni a retorika rendszerében és történetében.

Major Hajnalka
középiskolai tanár
Baja

Jakab László – Hlavacska Edit: Csokonai-szókincstár III. – Csokonai költeményeinek szótára I–II. (Számítógépes nyelvtörténeti adattár 13.) Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó / Debrecen University Press. 1463 lap

1. A Csokonai-szókincstár a színművel szókincsének szövegszótára és adattára kötetével (CsokSzkt. I.) kezdődött, ezután jelent meg Csokonai prózai műveinek szövegszótára és adattára (CsokSzkt. II.). Ez utóbbi Csokonai leveleinek szóalakmutatójával és a Csokonai feljegyzéseinek szóalakmutatójával teljes. E feldolgozásokat követte a jelen kiadvány (I. CsokSzkt. III. = CsokonaiSz.). Tehát a kiadványsorozat Vitéz Mihály írásbeli nyelvhasználatának tüzetes föltárása.

2.1. A kötetek Csokonai Vitéz Mihály műveinek a kritikai kiadású szöveganyagára alapoznak, amint erről Jakab László beszámol (CsokonaiSz. 6). A korábbi kötetektől eltérve ez már az írói szótárak műfajában készült. Szócikkei a Csokonai Vitéz által használt szavakat és kifejezéseket mutatja be, megadva a szófajt, az esetleges idegen voltot, a jelentést, az előfordulás számát, végül egy vagy több példa-szövegmondat (vagy -rész) szemlélteti a tényleges használatot. A szócikk adattári része természetesen nem tartalmazhatja az összes előfordulást, ám a Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékén számítógépes nyilvántartásban van az a konkordanciaalista, amely a CsokSzkt. előzményeként készült, és amely elérhető a kutatás számára. A szócikkek szövegdarabjai a kritikai kiadás alapján betűhív közlésben olvashatók. Az kiadás a költő verseit 465 egységre számozva közli, e számozásra hagyatkozik a szótár az eligazodást, a visszakeresést segítő.

A CsokonaiSz. 141 752 adatból 16 200 szót dolgozott föl, az egyszer előforduló szavak száma 8367. A gyakorisági megoszlásról már a szerkesztők is tesznek hasonlítást a CsokSzkt. I. adataival kapcsolatban (15), nyilvánvaló, hogy a jövődó kutatás fogja a gyakorisági adatokat hasznosítani. Erre az utóbbi időben gyarapodó magyar írói szótárak egyre több lehetőséget adnak, hiszen a Balassi-, a Zrínyi-, az Arany-, a Petőfi-, a Radnóti-szótárak is tartalmaznak gyakorisági adatokat.

2.2. Csokonai költői nyelvben a szótár szerint *kő* főnév 49 előfordulása, ezek öt jelentéscsoportba van osztva; összetételei: *drága-*, *érc-*, *fej-*, *határ-*, *kén-*, *malom-*, *menny-*, *por-*, *sír-*, *szirt-*, *termés-*. (Külön szócikk a *kőbástya* 'védelem'.) A költemények szóanyagának gyakorisági szótárában, amely a leggyakoribb 984 szó felsorolása a *kő* a 387–394 között van a gyakorisági eloszlás tekintetében. Az AranySz.-ban a *kő* főnév a 200. a legtöbbször előforduló szavak közt, 167 előfordulással (27 jelentésleírással). Ez a főnév a PetőfiSz.-ban 92 előfordulása 670–6. sorszám alatt, a ZrínyiSz.-ban 23 előfordulással a 695.; az ÉKsz.² (xv) a *kő* gyakoriságát 56/millió szóra teszi. Már ez a futó áttekintés is mutatja, hogy Arany János szövegműveiben az értelemi-gondolati céloknak megfelelő a produktív jelentésmozgatás révén van ennyiszor fölhasználva a szó (I. Büky 2017: 253–4), és van még *kőbáb*, *kő-bástya*, *kő-culáp* egy-egy adattal. Látható: Csokonai Vitéz a *kő* főnevet mint az ábrázolt tárgyiasság elemét használja valamelyest hasonlóan Zrínyi Miklóshoz, Petőfi Sándorhoz, és nem az áttételek sokaságával dolgozik, mint Arany János (, ha helytálló az AranySz. 27. jelentésleírása). Néhány példa – a kritikai kiadás (Csokonai 1975–2002. [I–V]) kötetéből idézve – is igazolja ezt akkor is, ha esetleg a *kő* metaforában szerepel (*kérdem a' Kövektől*): „Én távol a' Pusztákban | Majd távol mindenkétl | Azt kérdem a' Kövektől | Az én Nimfám hol van?” (Az elmenetel. Olaszból Metastasio után, Csokonai II: 107) – [...] | A városok rakás kövekre omlanak | Az égből a' pompás tornyok le hullanak [...]” (A' Földindulás, I: 42) – „Két jeles Szűz is volt, Bátor, Matskási, | A' mint mutatták a' kövek mohodzási” (A' Dugonits' Oszlopa, Csokonai III: 142) – „Négyszögű kövekből állott vastag fala [...]” (A' Haza', Csokonai IV: 79) – „[...] ezt tegyék síromnak a' kövére: | ŰTAS! ITT FEKszik VITÉZ” (Új esztendei Gondolatok, Csokonai IV: 49).

újrafordította, a fordítást Adamik Tamás ellenőrizte. A magyarázó jegyzetek mellett a szerzőt és tankegyetemet Adamikné Jászó Anna utószava is segít elhelyezni a retorika rendszerében és történetében.

Major Hajnalka
középiskolai tanár
Baja

Jakab László – Hlavacska Edit: Csokonai-szókincstár III. – Csokonai költeményeinek szótára I–II. (Számítógépes nyelvtörténeti adattár 13.) Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó / Debrecen University Press. 1463 lap

1. A Csokonai-szókincstár a színművel szókincsének szövegszótára és adattára kötetével (CsokSzkt. I.) kezdődött, ezután jelent meg Csokonai prózai műveinek szövegszótára és adattára (CsokSzkt. II.). Ez utóbbi Csokonai leveleinek szóalakmutatójával és a Csokonai feljegyzéseinek szóalakmutatójával teljes. E feldolgozásokat követte a jelen kiadvány (I. CsokSzkt. III. = CsokonaiSz.). Tehát a kiadványsorozat Vitéz Mihály írásbeli nyelvhasználatának tüzetes föltárása.

2.1. A kötetek Csokonai Vitéz Mihály műveinek a kritikai kiadású szöveganyagára alapoznak, amint erről Jakab László beszámol (CsokonaiSz. 6). A korábbi kötetektől eltérve ez már az írói szótárak műfajában készült. Szócikkei a Csokonai Vitéz által használt szavakat és kifejezéseket mutatja be, megadva a szófajt, az esetleges idegen voltot, a jelentést, az előfordulás számát, végül egy vagy több példa-szövegmondat (vagy -rész) szemlélteti a tényleges használatot. A szócikk adattári része természetesen nem tartalmazhatja az összes előfordulást, ám a Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékén számítógépes nyilvántartásban van az a konkordanciaalista, amely a CsokSzkt. előzményeként készült, és amely elérhető a kutatás számára. A szócikkek szövegdarabjai a kritikai kiadás alapján betűhív közlésben olvashatók. Az kiadás a költő verseit 465 egységre számozva közli, e számozásra hagyatkozik a szótár az eligazodást, a visszakeresést segítő.

A CsokonaiSz. 141 752 adatból 16 200 szót dolgozott föl, az egyszer előforduló szavak száma 8367. A gyakorisági megoszlásról már a szerkesztők is tesznek hasonlítást a CsokSzkt. I. adataival kapcsolatban (15), nyilvánvaló, hogy a jövőbeni kutatás fogja a gyakorisági adatokat hasznosítani. Erre az utóbbi időben gyarapodó magyar írói szótárak egyre több lehetőséget adnak, hiszen a Balassi-, a Zrínyi-, az Arany-, a Petőfi-, a Radnóti-szótárak is tartalmaznak gyakorisági adatokat.

2.2. Csokonai költői nyelvén a szótár szerint *kő* főnév 49 előfordulása, ezek öt jelentéscsoportba van osztva; összetételei: *drága-*, *érc-*, *fej-*, *határ-*, *kén-*, *malom-*, *menny-*, *por-*, *sír-*, *szirt-*, *termés-*. (Külön szócikk a *kőbástya* 'védelem'.) A költemények szóanyagának gyakorisági szótárában, amely a leggyakoribb 984 szó felsorolása a *kő* a 387–394 között van a gyakorisági eloszlás tekintetében. Az AranySz.-ban a *kő* főnév a 200. a legtöbbször előforduló szavak közt, 167 előfordulással (27 jelentésleírással). Ez a főnév a PetőfiSz.-ban 92 előfordulása 670–6. sorszám alatt, a ZrínyiSz.-ban 23 előfordulással a 695.; az ÉKsz.² (xv) a *kő* gyakoriságát 56/millió szóra teszi. Már ez a futó áttekintés is mutatja, hogy Arany János szövegműveiben az értelem-gondolati céloknak megfelelő a produktív jelentésmozgatás révén van ennyiszor fölhasználva a szó (I. Büky 2017: 253–4), és van még *kőbáb*, *kő-bástya*, *kő-culáp* egy-egy adattal. Látható: Csokonai Vitéz a *kő* főnevet mint az ábrázolt tárgyiasság elemét használja valamelyest hasonlóan Zrínyi Miklóshoz, Petőfi Sándorhoz, és nem az áttételek sokaságával dolgozik, mint Arany János (, ha helytálló az AranySz. 27. jelentésleírása). Néhány példa – a kritikai kiadás (Csokonai 1975–2002. [I–V]) kötetéből idézve – is igazolja ezt akkor is, ha esetleg a *kő* metaforában szerepel (*kérdem a' Kövektől*): „Én távol a' Pusztákban | Majd távol mindenektől | Azt kérdem a' Kövektől | Az én Nimfám hol van?” (Az elmenetel. Olaszból Metastasio után, Csokonai II: 107) – [...] | A városok rakás kövekre omlanak | Az égből a' pompás tornyok le hullanak [...]” (A' Földindulás, I: 42) – „Két jeles Szűz is volt, Bátor, Matskási, | A' mint mutatták a' kövek mohodzásai” (A' Dugonits' Oszlopa, Csokonai III: 142) – „Négyszögű kövekből állott vastag fala [...]” (A' Haza', Csokonai IV: 79) – „[...] ezt tegyék síromnak a' kövére: | ŰTAS! ITT FEKszik VITÉZ” (Új esztendei Gondolatok, Csokonai IV: 49).

Az előfordulások gyakorisága az egy adatos szavaknál is tanulmányos, a CsokonaiSz. egyik szócikke: „*faszariság* fn Fukarság, fősvénység. *Senki sem ruhazza rám a' 'Sobrák nevet. Faszariságomért hunzfut a' ki nevet* (248/6)”. A *faszariság*, illetőleg a *faszari* az ÉrtSz.-ban, a ÉKsz.² és másutt sem lehet föl. Megvan a CzF.-ban a *faszari* a *faszarágó* szócikkben, szintén ’zsugori, fősvény’ jelentésben és azzal, hogy „[a]ljas beszédbe való.” A MTSzt. egy, a MNSzt. három adatát tartalmazza a szónak, a SzinSz. a *fősvény* szócikkében a *zsebrák*, *zsugori* és más rokon értelmű szavak közt található. A költő Zsugori uram című versének címében, továbbá az Asztali dal (Olaszból Márkgróf Mafféi után) szövegében van meg: „Hogy az a' sok mord *zsugori* | Veszne mind anyja' kinyába!” (Csokonai II: 102). A ritka előfordulás és az vulgáris hangulati-érzelmi velejáró révén a szó stílemaként magasabb hírértékűnek tartható, mint a *fősvény*, amelyből 11 előfordulást mutat ki a szótár. A Csokonai-szövegművekből látszik, hogy az érzelem, az indulat tekintetében gazdagabb tartalom váltja ki a *faszari* szó megjelenését; ez érvényes az említett Scipio Maffei (Csokonainál: *Mafféi*) fordításra is.

Hasonló megfigyelés tehető a teljes Csokonai-életmű szóhasználatában például a még a korabeli diáknyelvben is használatos *X ut Tök* szólás megjelenésében, amelyet a költői nyelvben nem, egyik tanulmányában viszont leír (CsokSzkt. II: 687), l. részletesebben Büky 2009: 328; továbbá ironikusan kitérítés nevében használ A' méla Tempetői színműben: „a' Nemes *Iksuttók* Rendnek arany sarkantyúsa” (CsokSzkt. I: *iks; tök* 525).

2.3. Természetesen a gyakorisági adatok önmagukban aligha elégségesek az irodalmi műalkotás esztétikai hatásának magyarázatát adni. A Tartózkodó Kérelem kezdetének szövegdarabmetszete: *A' HATALMAS szerelemnek | Megemésztő tüze bánt*. Az ebben lévő szavak gyakoriságából az alábbi klasztert lehet összeállítani. (A római számok a CsokSzkt. köteinek számai. A + és – jelek utáni számok a levelekbeli és feljegyzésekbeli meglét vagy hiány. Az igevek nem azonosan vannak adatolva a különböző kötetekben, ezért nem szerepelnek.)

a versszavak	szófaj	I	II	III/I–II
<i>a'</i>	ne	5015	5436	9752
<i>hatalmas</i>	mn, fn	11	16, + 7	34
<i>szerelem</i>	fn	175	136, + 7, + 5	165
<i>megemésztő</i>	mn			3
[emészt]	in	1		4
[emésztethetlen]	mn			1
[emésztetik]	i			1
[emésztő]	mn		+ 1, + 3	4
[emésztődik]	i	1		1
[megemészt]	i		3, –, +1	1
[megemésztethvén]	in		–, +1	1
[megemésztetni]	in		1	1
[emésztvén]	in			1
<i>tűz</i>	fn	50	37, + 10, + 21	180
<i>bánt</i> [és 3 in]	i	11	6	21

Nem meglepő, hogy a *szerelem* témaszó gyanánt meglehetősen nagy gyakoriságú a CsokonaiSz.-ban, ugyancsak érthető a *tűz* főnév gyakorisága. Az érzelmek mint diszkrét entitások nagyon sokszor különböző folyadékok, illetve a *tűz* kontingenciáival vagy éppenséggel metaforáival vannak kifejezve: lévén az égés, a lángolás, a *tűz* is diszkrét jelenségek, nincs saját körülhatároltságuk, mint például az említett könek, hogy a korábbi tárgyi világbábrázolás példája hasznosítódjék itt is. Mindemellát a romantika stílusjellemzői felé mutat a *tűz* gyakorisága: a PetőfiSz.-ban 158, az AranySz.-ban 137 előfordulása van.

A *szerelem* tehát 165 abszolút gyakoriságú, halmozott gyakorisága 57860, ezt mutatja a Csokonai-szókincs gyakorisági szótára (24), ez a gyakoriság eloszlásának táblázatában a 106. sorszámánál lelhető föl (17). Szó a leggyakoribb 6136 főnév közé tartozik a szófaji megoszlási statisztika szerint (20). Mindezzel voltaképpen belesimul a az első kétszáz szó használati viszonyaiba ellentétben a *megemésztő* melléknévvel. Ezek a viszonyok a nyelvi anyag befogadójában – a jelentésektől mintegy függetlenül – eleve stílushatást kelt(het)enek, amelyhez hozzájárul természetesen a tartalom, a szövegmű szerkezeti fölépítése, e költemény esetében a *ionicus* a *minore versformától* stb. (vö. Büky 2010).

A költő szókincsének gazdagsága lépten nyomon észrevehető, ez nyilván Csokonai műveltségével függ össze. A francia, a görög, a latin, a német, az olasz, a spanyol és a szláv szavak – amelyeket tartalmaz a szótár – előfordulásai is ezt mutatják, továbbá egy-egy címszóhoz tartozó fogalmi kapcsolatok sokasága szintén. A *fá* 'arbor' 103 előfordulást mutató szócikk ezzel a főnévvel 41 összetételt sorol föl, ezekben specierek sora van – *alma*~, *babér*~, *bodza*~, *bükk*~, *ciprus*~, *cser*~, *éger*~, *fenyő*~ és még jó néhány így a Bibliában többször említett (pl. 2 Móz. 25.5.) *sittim*~-ig, mindez a botanizáló Csokonaira vall. A *sittim* a szótár szerint 'cédrus', a biológusok 'akácia'-ként határozzák meg (Hollósy Ferenc 2015). – A *tölgyfa* szócikke két előfordulást tartalmaz, persze emellett a CsokSzkt. más kötetében is föllelhető, I: „*Tölgyfák* erdeje” (1 előfordulás), II: „*Sűrű fekete Tölgyfák*” (még 3 előfordulás), e kötetben latin szóval (*robur*) is: „a' götsörtös *Róburok*”.

A tizenegy éves kora óta kollégista diákra vall, aki huszonegyedik évében a poéta-klasszist tanította, hogy – amint a *bor* szócikk mutatja – követte a kollégiumi csúfoló-, bordal- és más, meglehetősen szabadszájú versmintákat, és aki rábizott növendékekkel a debreceni Nagyerdőben borozgatott, pipázott, énekelt, táncolt. A *bor* főnév 132 előfordulással szerepel a szótárban, halmozott gyakorisága 62031; a leggyakoribb 984 szó táblázatában ugyanennyi az abszolút gyakorisága ezeknek is: *ők*, *sír*², *szél*¹. A *bor* főnév szócsaládja is gazdag: *aszúszőlő*~, *új*~; *borfergeteg* (1), *borhajítás* (1), *boristen* (1), *borital* (1), *borka* (1), *borkorcsolya* (1), *bornyomózsák-varró* (1), *borocska* (5), *boros* (5), *borosasztal* (1), *boroskancsó* (1), *borospohár* (1), *borozás* (1), *borozik* (1), *borözön* (1), *borpaták* (2), *borravaló* (1) A *bor* főnév kapcsolatai a (korabeli) köznyelv szókészletének felelnek meg. Természetesen egyéni vagy annak látszó szóanyag is van, például a *hangpor* főnevet 'hangfoszlány' jelentéssel írja le a szótár. A *por* főnévvel mint előtaggal a szótárban ezeket az összetételeket jegyzik: *porfal* 'az ember teste, porhüvely', *porfelhő* (45 adata van a MTSzt.-ban), *porfellel* (MTSzt.-ban 48 adata van); *porkép* (MTSzt.-ben egy adat van 1829-ből), *porkő*, *porköd* (MTSzt.-ben két adat van: 1825-ben Vörösmarty Mihály, 1832-ben Pázmándi Horvát Endre írta le; NB. Pázmándi Horvátnak jelentős szerepe volt nyelvújításban, jól ismeretes Vörösmarty nyelvészeti tevékenysége is), *pormachina*, *poroszlop*, *porsátor* 'porhüvely' (4 adat a 20. századból), *porszem* (154 adat), *portest* 'porhüvely'. Ezekből az ÉrtSz.-ban az összetételek közt megvannak a *por* szócikkében: *porfal*, *porköd*, *porsátor*; valamint címszóként a *porfelhő*, a *porszem*: mutatván milyen kapcsolatokban közös a későbbi magyar nyelvvel a költő. Azt pedig, hogy miként használhatja a nyelvészeti-stilisztikai kutatás – és a Csokonai-filológia – az újabb magyar írói szótárat, némiképpen fentiekből is kihüvelyezhető.

3. A jelen kötetért Jakab Lászlót és Hlavacska Editet, valamint a CsokSzkt. II.-ben szerkesztőtárs Bölcskei Andrást illeti elismerés azért, hogy a magyar felvilágosodás korának legnagyobb lírikusának költői nyelvét szótárba foglalták. Amit az irodalomtudomány megtett Csokonai Vitéz Mihály műveinek kritikai kiadásával, ahhoz méltán csatlakozik az ő munkájuk.

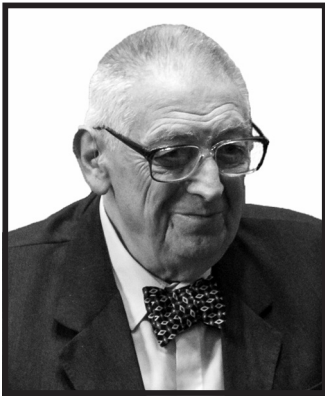
SZAKIRODALOM

- AranySz. = Beke József (szerk.) 2017. *Arany-szótár. Arany János költői nyelvének szókészlete* I–III. Anyanyelv-ápolók Szövetsége – Inter, Budapest.
- CzF. = Czuczor Gergely – Fogarasi János 1862–1878, *A magyar nyelv szótára* 1–6. Emich Gusztáv – Athenaeum, Pest / Budapest.
- Büky László 2009. Grapsa. *Magyar Nyelv* 104: 327–32.
- Büky László 2010. A „Tartózkodó Kérelem” ritmikájához. *Magyar Nyelv* 105: 450–4.

- Büky László 2017. Beke József (szerk.): *Arany-szótár. Arany János költői nyelvének szókészlete* I–III. Anyanyelvpolók Szövetsége – Inter, Budapest, 2017. *Magyar Nyelvőr* 141: 251–8.
- CsokonaiSz. = CsokSzkt. III/I–II.
- CsokSzkt. I. = Jakab László és Bölcskei András (szerk.) 1993. *Csokonai-szókincstár I. Csokonai színművei szókincsének szövegszótára és adattára*. KLTE Magyar nyelvtudományi Tanszéke, Debrecen. (Számítógépes nyelvtörténeti adattár 5.)
- CsokSzkt. II. = Jakab László (szerk.) 2011. *Csokonai-szókincstár II. Csokonai prózai műveinek szövegszótára és adattára*. Debreceni Egyetemi Kiadó / Debrecen University Press, [Debrecen]. (Számítógépes nyelvtörténeti adattár 12.)
- CsokSzkt. III. = Jakab László – Hlavacska Edit (szerk.) 2017. *Csokonai-szókincstár III. Csokonai költeményeinek szótára* I–II. Debreceni Egyetemi Kiadó / Debrecen University Press, [Debrecen]. (Számítógépes nyelvtörténeti adattár 13.)
- Csokonai Vitéz Mihály 1975–2002. *Költemények* I–V. Szerk.: Szilágyi Ferenc. Budapest, Akadémiai Kiadó. (Csokonai Vitéz Mihály Összes művei.)
- ÉrtSz. = Bárczi Géza – Országh László (főszerk.): *A magyar nyelv értelmező szótára* I–VII. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1959–1962.
- Hollósy Ferenc 2015. Akác, akácia vagy sittyimfa? *Természet Világa* 146: 381–2.
- MNSzt. = *Magyar nemzeti szövegtár*. Magyar Nyelvtudomány Intézet, Budapest. http://corpus.nytud.hu/mnsz/secret/szovegtar_hun.html (A megnyitás: 2017. XII. 11.)
- MTSzt. = *Magyar történeti szövegtár*. Magyar Nyelvtudomány Intézet. Budapest. <http://www.nytud.hu/hhc/> (A megnyitás: 2017. XII. 11.)
- PetőfiSz. = J. Soltész Katalin – Szabó Dénes – Wacha Imre (szerk.) 1973–1987. *Petőfi-szótár. Petőfi Sándor életművének szókészlete* I–IV. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- SzinSz. = O. Nagy Gábor – Ruzsiczky Éva 1978. *Magyar szinonimaszótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- ZrínyiSz. = Beke József (szerk.) 2004. *Zrínyi-szótár – Zrínyi Miklós életművének magyar szókészlete*. Budapest, Argumentum.

Büky László
ny. egyetemi tanár
Szegedi Tudományegyetem

Hőnyi Ede 1935–2017

A Magyar Nyelvi Osztályközi Állandó Bizottság szomorú kötelességének tett eleget 2017-ben. Végző útjára kísérte legrégebbi tagját, Hőnyi Edét, aki fél évszázadon át segítette e testület, illetve mindenkori elődei tevékenységét.

Hőnyi Ede személyében a magyar helyesírás ügyét és megújítását elkötelezetten szolgáló és támogató nyelvész távozott körünkől. 1965-ben lett tagja a Magyar Tudományos Akadémia Helyesírási Bizottságának, amelynek munkájában aktívan vett részt 2015-ig, *A magyar helyesírás szabályai* legújabb, 12. kiadásának a megjelenéséig. Közreműködött a kémiai, az ásványtani, a botanikai és a zoológiai szakhelyesírások kidolgozásában is. Kartográfiai kötődései és hátere kapcsán fő területe a földrajzi nevek helyesírása volt.

Az Egyesült Nemzetek Szövetsége a múlt század közepén kezdte újult erővel szorgalmazni a földrajzi nevek világszerte egységes használatát. A nemzetközi kezdeményezés

nyomán 1963-ban a földmérés és térképészet magyarországi központjának, az Állami Földmérési és Térképészeti Hivatalnak a szervezeti kereteiben, a térképészettel közvetlen kapcsolatban álló szakemberek részvételével megalakult az Országos Földrajzinév-bizottság. Az alapító tagok között Hőnyi Ede is jelen volt, és jelen marad 47 évig, amikor is 2010 márciusában ismételten átalakult a testület.

A bizottság fontos társadalmi érdekeket szolgált, hiszen földrajzi nevek nemcsak térképeken találhatóak. Használatuk része a mindennapoknak, a világban, a közvetlen környezetünkben való tájékozódásnak. A testület feladatai között szerepelt a térképi névhasználat – a hegyek, vizek, szigetek, tengerek, országok, városok névváltozatainak – az egységesítése, az államigazgatási nevek, a közterületek elnevezésének a véleményezése, az új rendszer szerveződése kapcsán veszélyeztetett földrajzi nevek lehetőség szerinti megőrzése. Emellett, mivel a Magyar Tudományos Akadémia addig megjelent helyesírási szabályzatainak földrajzi nevek írására vonatkozó iránymutatása nem elégítette ki a térképészet és a földrajztudomány elvárásait, új szabályozásra is szükség volt. A Földrajzinév-bizottság, illetve a tagjaiból létrehozott munkacsoport által kidolgozott és az MTA Földrajzi Bizottsága, valamint Elnökségi Helyesírási Bizottsága által elfogadott szaknyelvi helyesírási szabályzat, *A földrajzi nevek és megjelölések írásának szabályai*, 1965-ben jelent meg az Akadémiai Kiadó gondozásában. A mű szerzői: Fábíán Pál, Földi Ervin és ifj. Hőnyi Ede. Ezt a rendszert tekintette alapnak és korszerűsítette *A magyar helyesírás szabályai* 1984-ben megjelent 11. kiadása is.

Magyarország földrajzi neveinek gyűjtését, térbeli elhelyezkedésük és írásmódjuk rögzítését és közzétételét ezekben az évtizedekben is fontos feladatként kezelte a szakma. A kutatások eredményeként megjelent munkák – a *Magyarország földrajzinév-tára* sorozat (Földi Ervin szerk., Budapest, 1978–81), atlaszok, iskolai és turisztikai térképek, várostérképek – megjelenetésében vezető szerepe volt a Kartográfiai Vállalatnak, amelynek berkeiben 1954-től nyugdíjba vonulásáig ugyancsak hosszú évtizedeket töltött előbb rajzolóként, később szerkesztőként, végül a kiadói osztály vezetőjeként Hőnyi Ede.

Az óriási névanyag feldolgozása szükségessé tette a földrajzi nevek helyesírása korábbi szabályozásának kiegészítését is. Az új és mindmáig érvényben levő szabályzat, *A földrajzi nevek*

helyesírása, 1998-ban jelent meg akadémiai egyetértéssel és támogatással. A kiadvány szerzői változatlanul: Fábián Pál, Földi Ervin és Hőnyi Ede.

A méltatást hosszan lehetne folytatni. Hőnyi Ede ismert és elismert szakemberként volt jelen olyan szakmai szervezetekben, mint a Geodéziai és Kartográfiai Egyesület, a Magyar Földrajzi Társaság, a Magyar Földmérési, Térképészeti és Távérzékelési Társaság, a Magyar Nyelvtudományi Társaság, továbbá a Geodézia és Kartográfia, valamint a Földrajztanítás című folyóiratok szerkesztőbizottsága. A Kodolányi János Főiskola kommunikáció tanszékének szakmai műhelyéből főiskolai docensként sok hallgatót indított útnak. A mai magyar média számos meghatározó személyisége tanult tőle.

Szakmai munkásságát több kitüntetéssel ismerték el. A legnagyobb megtiszteltetést jelentette számára: a Magyar Köztársaság kitüntetése, a földmérés, földügy és térképészet területén dolgozóknak alapított Fasching Antal-díj, amelyben 1992-ben részesült, valamint a 2016-ban elnyert Magyar Nyelvőr díj, amelyet a Magyar Nyelvőr Alapítvány azoknak adományoz, akik határon innen és túl a legtöbbet teszik a magyar nyelv ápolásáért.

Hőnyi Ede színes, minden iránt nyitott egyénisége, elmélyült szakmaszeretete közismert volt mind a nyelvészek, mind a térképészek körében. Hitt a szakmai vitákban, de mindig tiszteletben tartotta azt is, amit mások mondtak. A Magyar Nyelvi Osztályközi Állandó Bizottság Helyesírási Munkabizottságától így búcsúzott: „Tekintettel arra, hogy az idő elmúlt fölöttem, ideje felállnom. Sokat tanultam itt, és hálás vagyok, hogy itt lehettem. Bízom abban, hogy nem a térképészek mondják majd rám: jó nyelvész volt; és a nyelvészek azt, hogy: jó »kartografus« volt.”

Hőnyi Ede pontosan tudta, mikor kell méltósággal befejezni. Tartása és elkötelezettsége a minőség iránt azonban velünk marad.

Tóth Etelka

titkár

Magyar Nyelvi Osztályközi Állandó Bizottság

A „Mátra-vidék mindenese”

Fülöp Lajos 85 éves

85. születésnapján, 2017 augusztusában Gyöngyösön köszöntötték Fülöp Lajos nyelvészt, és a Vachott Sándor Könyvtár egy szép, képes kis füzetet is kiadott a tiszteletére. A 23 írást, személyes emlékezőt és fényképeket tartalmazó kiadványnak nincs kolofonja, de a felkérésekből kikövetkeztethető, hogy ösztönzője, szerkesztője Lisztóczy László és Selmeczi Kovács Attila voltak.

Fülöp Lajos nyelvész – nekem és sokaknak: tanár úr – az ELTE Mai Magyar Nyelvi Tanszékéről vonult nyugdíjba. 60. születésnapjára a Néprajzi Múzeum jelentetett meg egy kis köszöntő kötetet Balázs Géza és Selmeczi Kovács Attila szerkesztésében (Nép-nyelv. Tanulmányok Fülöp Lajos 60. születésnapjára, Néprajzi Múzeum, Budapest, 1992), ebben főleg egyetemi nyelvész kollégái köszöntő tanulmányai kaptak helyet. Fülöp Lajos nyugdíjas éveit egyre intenzívebb munka jellemzi. Munkásságának középpontjába ismét a szülőföld, a Mátraalja, Gyöngyös művelődéstörténetének feltárása és közzététele került. Csak néhány fontosabb munkára hívom fel a figyelmet.

Fülöp Lajos saját munkái:

Gyöngyös irodalmi öröksége. Tanulmányok, írói arcképek és pályarajzok. Pallas, Gyöngyös, 2001.

Gyöngyöspatai népmesék. Pallas, Gyöngyös, 2003.

Ugyanebből az évből emeljük ki Fülöp Lajos fontos tanulmányát is: Berze Nagy János népmesekutató munkássága (A „Hevesi Kalevalá”-tól a „Baranyai Kalevalá”-ig). Mátrai Tanulmányok, Gyöngyös, 2003, 173–92.

Mátrai monológ. Versek és műfordítások. Konturs Kft., Gyöngyös, 2013.

Lisztóczy Lászlóval közösen szerkesztett munkák:

Emlékeim. Vachott Sándor versei. Gyöngyös Város Önkormányzata, Gyöngyös, 2005.

helyesírása, 1998-ban jelent meg akadémiai egyetértéssel és támogatással. A kiadvány szerzői változatlanul: Fábián Pál, Földi Ervin és Hőnyi Ede.

A méltatást hosszan lehetne folytatni. Hőnyi Ede ismert és elismert szakemberként volt jelen olyan szakmai szervezetekben, mint a Geodéziai és Kartográfiai Egyesület, a Magyar Földrajzi Társaság, a Magyar Földmérési, Térképészeti és Távérzékelési Társaság, a Magyar Nyelvtudományi Társaság, továbbá a Geodézia és Kartográfia, valamint a Földrajztanítás című folyóiratok szerkesztőbizottsága. A Kodolányi János Főiskola kommunikáció tanszékének szakmai műhelyéből főiskolai docensként sok hallgatót indított útnak. A mai magyar média számos meghatározó személyisége tanult tőle.

Szakmai munkásságát több kitüntetéssel ismerték el. A legnagyobb megtiszteltetést jelentette számára: a Magyar Köztársaság kitüntetése, a földmérés, földügy és térképészet területén dolgozóknak alapított Fasching Antal-díj, amelyben 1992-ben részesült, valamint a 2016-ban elnyert Magyar Nyelvőr díj, amelyet a Magyar Nyelvőr Alapítvány azoknak adományoz, akik határon innen és túl a legtöbbet teszik a magyar nyelv ápolásáért.

Hőnyi Ede színes, minden iránt nyitott egyénisége, elmélyült szakmaszeretete közismert volt mind a nyelvészek, mind a térképészek körében. Hitt a szakmai vitákban, de mindig tiszteletben tartotta azt is, amit mások mondtak. A Magyar Nyelvi Osztályközi Állandó Bizottság Helyesírási Munkabizottságától így búcsúzott: „Tekintettel arra, hogy az idő elmúlt fölöttem, ideje felállnom. Sokat tanultam itt, és hálás vagyok, hogy itt lehettem. Bízom abban, hogy nem a térképészek mondják majd rám: jó nyelvész volt; és a nyelvészek azt, hogy: jó »kartografus« volt.”

Hőnyi Ede pontosan tudta, mikor kell méltósággal befejezni. Tartása és elkötelezettsége a minőség iránt azonban velünk marad.

Tóth Etelka

titkár

Magyar Nyelvi Osztályközi Állandó Bizottság

A „Mátra-vidék mindenese”

Fülöp Lajos 85 éves

85. születésnapján, 2017 augusztusában Gyöngyösön köszöntötték Fülöp Lajos nyelvészt, és a Vachott Sándor Könyvtár egy szép, képes kis füzetet is kiadott a tiszteletére. A 23 írást, személyes emlékezőt és fényképeket tartalmazó kiadványnak nincs kolofonja, de a felkérésekből kikövetkeztethető, hogy ösztönzője, szerkesztője Lisztóczy László és Selmeczi Kovács Attila voltak.

Fülöp Lajos nyelvész – nekem és sokaknak: tanár úr – az ELTE Mai Magyar Nyelvi Tanszékéről vonult nyugdíjba. 60. születésnapjára a Néprajzi Múzeum jelentetett meg egy kis köszöntő kötetet Balázs Géza és Selmeczi Kovács Attila szerkesztésében (Nép-nyelv. Tanulmányok Fülöp Lajos 60. születésnapjára, Néprajzi Múzeum, Budapest, 1992), ebben főleg egyetemi nyelvész kollégái köszöntő tanulmányai kaptak helyet. Fülöp Lajos nyugdíjas éveit egyre intenzívebb munka jellemzi. Munkásságának középpontjába ismét a szülőföld, a Mátraalja, Gyöngyös művelődéstörténetének feltárása és közzététele került. Csak néhány fontosabb munkára hívom fel a figyelmet.

Fülöp Lajos saját munkái:

Gyöngyös irodalmi öröksége. Tanulmányok, írói arcképek és pályarajzok. Pallas, Gyöngyös, 2001.

Gyöngyöspatai népmesék. Pallas, Gyöngyös, 2003.

Ugyanebből az évből emeljük ki Fülöp Lajos fontos tanulmányait is: Berze Nagy János népmesekutató munkássága (A „Hevesi Kalevalá”-tól a „Baranyai Kalevalá”-ig). Mátrai Tanulmányok, Gyöngyös, 2003, 173–92.

Mátrai monológ. Versek és műfordítások. Konturs Kft., Gyöngyös, 2013.

Lisztóczy Lászlóval közösen szerkesztett munkák:

Emlékeim. Vachott Sándor versei. Gyöngyös Város Önkormányzata, Gyöngyös, 2005.

- Vachott Sándorné: *Rajzok a múltból. Emlékiratok (Szemelvények)*. Vachott Sándor Városi Könyvtár, Gyöngyös, 2007.
- Tudós tanárok a gyöngyösi gimnáziumból*. Berze Nagy János Gimnázium és Szakiskola, Konturs Kft., Gyöngyös, 2011. – Többek között Alszeghy Zsolt, Bán Imre, Berze Nagy János arcképével.
- Költők, írók és tudósok a gyöngyösi gimnáziumból*. Konturs Kft., Gyöngyös, 2013. A 16 pályaképből nyelvészeti szempontból is fontos kiemelni Bugát Pál portréját.
- Hegyhimnusz. A Mátra a magyar költészetben*. Vachott Sándor Városi Könyvtár, Gyöngyös, 2014. – A népdalok mellett több verssel szerepel Sík Sándor, Rónay György, Zalár József, Tóth Sándor, Bozók Ferenc.
- „Mit láng elpusztít, láng felépíti újra”. Az 1917. május 21-i gyöngyösi tűzvész centenáriumi emlékkönyve*. Vachott Sándor Városi Könyvtár, Gyöngyös, 2017. – A tudósítások, emlékezések, tanulmányok mellett tanulságosak az országos részvét dokumentumai Berzeviczy Alberttől Szép Ernőig, Jászai Maritól Rippl-Rónai Józsefíg.

Ahogy említettem, 1992-ben a Néprajzi Múzeum kiadásában megjelent köszöntőkönyvben főleg nyelvészek, ELTE-munkatársak köszöntötték Fülöp Lajost. 2012-ben Lisztóczy László szerkesztésében Selmeczi Kovács Attila társszerkesztésében egy bővebb, 33 írásból álló, tisztelők, barátok, tanítványok (és családtagok) által írt szép köszöntőkötet jelent meg a Dsida Jenő Baráti Kör (Eger) és a Konturs Kft. (Gyöngyös) kiadásában: *Emlékkönyv Fülöp Lajos nyolcvanadik születésnapjára*. És most, a 85. születésnapra a már szintén említett gyöngyösi kiadvány.

Gyöngyöst a helyiek sokszor „gyöngy városnak” nevezik. Ha létezik „gyöngyösiség” (és miért ne létezne?), akkor Fülöp Lajos ennek legelkötelezettebb képviselője. De neveztek már a „Mátra-vidék mindenésének is”. Élete, munkássága mindig vissza-visszatér a szülőföldhöz, példát mutatva arra, hogy gyökereinket ne feledjük. Isten éltesse 85. születésnapján!

Balázs Géza

egyetemi tanár

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Mai Magyar Nyelvi Tanszék

Az MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya Magyar Nyelvi Osztályközi Állandó Bizottsága 2016. évi tevékenysége

1. A bizottság al- és munkabizottságai a tisztségviselők feltüntetésével

1.1. Állandó bizottság. Elnök: Proszéky Gábor, társelnök: Siptár Péter, titkár: Tóth Etelka.

1.2. Orvosi Nyelvi Munkabizottság. Elnök: Bösze Péter, titkár: Kuna Ágnes.

1.3. Helyesírási Munkabizottság. Elnök: Keszler Borbála, titkár: Tóth Etelka.

2. Az állandó bizottság létszáma: 33. Akadémikus: 11, MTA doktora: 4 és tudomány doktora: 3, PhD: 11, kandidátus: 2, minősítés nélküli tag: 2.

2.1. Az állandó bizottság ülései:

2016-ban az állandó bizottság egy ülést tartott: december 13-án. – Az ülés helyszíne az ELTE Bölcsészettudományi Kara (1088 Budapest, Múzeum krt. 4/A II. emelet 243.) volt. A bizottság tagjai határozatképes létszámban voltak jelen, továbbá meghívottként részt vett az ülésen dr. Paál Tamás professor emeritus (az Országos Gyógyszerészeti Intézet volt főigazgatója).

- Vachott Sándorné: *Rajzok a múltból. Emlékiratok (Szemelvények)*. Vachott Sándor Városi Könyvtár, Gyöngyös, 2007.
- Tudós tanárok a gyöngyösi gimnáziumból*. Berze Nagy János Gimnázium és Szakiskola, Konturs Kft., Gyöngyös, 2011. – Többek között Alszegehy Zsolt, Bán Imre, Berze Nagy János arcképével.
- Költők, írók és tudósok a gyöngyösi gimnáziumból*. Konturs Kft., Gyöngyös, 2013. A 16 pályaképből nyelvészeti szempontból is fontos kiemelni Bugát Pál portréját.
- Hegyhimnusz. A Mátra a magyar költészetben*. Vachott Sándor Városi Könyvtár, Gyöngyös, 2014. – A népdalok mellett több verssel szerepel Sík Sándor, Rónay György, Zalár József, Tóth Sándor, Bozók Ferenc.
- „Mit láng elpusztít, láng felépíti újra”. Az 1917. május 21-i gyöngyösi tűzvész centenáriumi emlékkönyve*. Vachott Sándor Városi Könyvtár, Gyöngyös, 2017. – A tudósítások, emlékezések, tanulmányok mellett tanulságosak az országos részvét dokumentumai Berzeviczy Alberttől Szép Ernőig, Jászai Maritól Rippl-Rónai Józsefig.

Ahogy említettem, 1992-ben a Néprajzi Múzeum kiadásában megjelent köszöntőkönyvben főleg nyelvészek, ELTE-munkatársak köszöntötték Fülöp Lajost. 2012-ben Lisztóczy László szerkesztésében Selmeczi Kovács Attila társszerkesztésében egy bővebb, 33 írásból álló, tisztelők, barátok, tanítványok (és családtagok) által írt szép köszöntőkötet jelent meg a Dsida Jenő Baráti Kör (Eger) és a Konturs Kft. (Gyöngyös) kiadásában: *Emlékkönyv Fülöp Lajos nyolcvanadik születésnapjára*. És most, a 85. születésnapra a már szintén említett gyöngyösi kiadvány.

Gyöngyöst a helyiek sokszor „gyöngy városnak” nevezik. Ha létezik „gyöngyösiség” (és miért ne létezne?), akkor Fülöp Lajos ennek legelkötelezettebb képviselője. De neveztek már a „Mátra-vidék mindenésének is”. Élete, munkássága mindig vissza-visszatér a szülőföldhöz, példát mutatva arra, hogy gyökereinket ne feledjük. Isten éltesse 85. születésnapján!

Balázs Géza

egyetemi tanár

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Mai Magyar Nyelvi Tanszék

Az MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya Magyar Nyelvi Osztályközi Állandó Bizottsága 2016. évi tevékenysége

1. A bizottság al- és munkabizottságai a tisztségviselők feltüntetésével

1.1. Állandó bizottság. Elnök: Proszéky Gábor, társelnök: Siptár Péter, titkár: Tóth Etelka.

1.2. Orvosi Nyelvi Munkabizottság. Elnök: Bösze Péter, titkár: Kuna Ágnes.

1.3. Helyesírási Munkabizottság. Elnök: Keszler Borbála, titkár: Tóth Etelka.

2. Az állandó bizottság létszáma: 33. Akadémikus: 11, MTA doktora: 4 és tudomány doktora: 3, PhD: 11, kandidátus: 2, minősítés nélküli tag: 2.

2.1. Az állandó bizottság ülései:

2016-ban az állandó bizottság egy ülést tartott: december 13-án. – Az ülés helyszíne az ELTE Bölcsészettudományi Kara (1088 Budapest, Múzeum krt. 4/A II. emelet 243.) volt. A bizottság tagjai határozatképes létszámban voltak jelen, továbbá meghívottként részt vett az ülésen dr. Paál Tamás professor emeritus (az Országos Gyógyszerészeti Intézet volt főigazgatója).

Napirend

1. *A Magyar orvosi nyelv – Helyesírási útmutató* című mű tárgyalása. (Szerző: Bösze Péter)
2. Tájékoztató a szaknyelvek helyzetét elemző januári konferenciáról
3. Egyebek

Prószéký Gábor bejelentette, hogy elkészült a *Magyar orvosi nyelv – Helyesírási útmutató* című munka, amely azért fontos eredmény, mert összhangban van *A magyar helyesírás szabályai* 12. kiadásával, és mert szaknyelvi témában nagyon régen jelent meg érdemi kiadvány.

Ezt követően Bösze Péter kapott szót, aki előterjesztésében először a címválasztás problémáját vetette fel. A javasolt cím: *Magyar orvosi nyelv*, alcím: *Helyesírási útmutató*. A hozzászólásokban hangsúlyt kapott az az elv, hogy a műfajnak megfelelően kell(ene) címet adni (azzal együtt, hogy a borítón nem kívánatos szerepeltetni a *Magyar Tudományos Akadémia jóváhagyásával* feliratot, mivel nem testületi szerzőiségről van szó). A következő címjavaslatok hangzottak el: *Orvosi helyesírás tanácsadó*; *Magyar orvosi nyelv – Helyesírási útmutató*; *Magyar orvosi helyesírás tanácsadó*.

A további, tartalommal kapcsolatos hozzászólásokból kiemelendő Mártonfi Attila véleménye, aki szerint a mércét magasra tette a szerző, hiszen a mű komoly hiányt pótol, és hosszú időre lesz meghatározó kiadványa a tudományos ismeretterjesztésnek. Ezért igen alapos munkát, tartalmi és szerkezeti finomításokat kell elvégezni még ahhoz, hogy kiadásra érett legyen a kézirat. E tekintetben mielőbbi részletes véleményt ígért, hozzátéve, hogy a magyarítással is óvatosan kell bánni. Paál Tamás véleménye szerint hasznos és jó munka született. A köznevesült gyógyszernevek (*aszpirin*) és a hatóanyagnevek írásával kapcsolatban észrevételezte, hogy ezeket a szakma nem írná egybe a jelzett szóval. Laczkó Krisztina szerint a szaknyelveknek a maguk belső rendszere miatt megvannak a belső szabályaik, ezek természetesen vannak jelen a köznyelvi szabályozás mellett. Felvetődött, hogy a többszörös összetételek írására vonatkozó szabályokat rugalmasan, a szöveg értelmezhetőségének a függvényében kell alkalmaznunk.

A 2. napirendi pont kapcsán Prószéký Gábor ismertette a 2017 januárjában *Magyar szaknyelvek a Kárpát-medencében* címmel megrendezésre kerülő nemzetközi magyar szaknyelvi konferenciával kapcsolatos tudnivalókat. Felhívta a figyelmet a téma fontosságára.

3. A bizottság albizottságainak ülései

3.1. Helyesírási Munkabizottság

A munkabizottság 2016-ban egy alkalommal, február 23-án tartott ülést az ELTE Bölcsészettudományi Karán (1088 Budapest, Múzeum krt. 4/A II. emelet 224.). Jelen voltak: a munkabizottság tagjai, valamint Prószéký Gábor, az állandó bizottság elnöke.

Napirend

1. A megjelent szabályzathoz, szótári anyagához érkezett észrevételek megvitatása
2. Egyebek

Keszler Borbála elnök asszony az ülést megnyitva megköszönte valamennyi munkabizottsági tagnak a hosszú éveken át tartó áldozatos munkáját.

A megjelent szabályzathoz, illetve szótári anyagához érkezett észrevételek alapján a munkabizottság a következőképpen foglalt állást:

- A Földrajzinév-bizottság határozata értelmében a *Vietnam* módosítandó *Vietnám* alakra (564. oldal). Ezt a módosítást *A megváltozott helyesírású szavak jegyzékében* is szerepeltetni kell.
- Cserélendő, illetve törlendő a *Műpa* (131. és 417. oldal) az intézmény képviselőjének írásos bejelentése miatt.

A további módosításokat (sajtóhibákat) az alábbi táblázat foglalja össze:

Oldal, hely	Módosítandó elem	Módosítás eredménye
5. oldal 2. bekezdés	nagy mértékű	nagymértékű
10. oldal utolsó bekezdés	kövekezik	következik
18. oldal 13. pont – portugál példa	<i>você</i> [vuszé]	<i>você</i> [vosze]
41. oldal 79. pont 6. sor	(ssz-el)	(ssz-szel)
65. oldal 150. pont	útbaigazító	útba igazító
107. oldal f) pont – spácium legyen a kettőspont előtt és után	6:3	6 : 3
122. oldal 266. pont	útbaigazító	útba igazító
124. oldal 275. pont: táblázat – nagyobb közökkel (spáciummal): – a + jelnél	(2+3)	(2 + 3)
– a- jelnél	4–2	4 – 2
– az = jelnél	2+2	2 + 2
– a ` (hiányjel vagy aposztróf) jelnél: példa törlése	Például: <i>Hál'istenek!</i> ; '95 (= 1995)	Például: '95 (= 1995)
131. oldal 1. bekezdésében törlendő	, <i>Múpa</i> (= Művészetek Palotája)	
131. oldal bal hasáb utolsó sor	Csiliköz (<i>tájegység</i>), csiliközi	Csilizköz (<i>tájegység</i>), csilizközi
239. oldal: <i>északi</i> címszó	É. v. é;	É. v. é;
241. oldal: <i>euró</i> és <i>euro</i> - szócikkek betűrendje	euró (<i>pénznem</i>) 280. , eurót, euróval; <i>elv.</i> : e-u-ró 226. a); <i>röv.</i> : EUR; <i>jele</i> : € euro-: eurokonform, europolgár, euroszeptikus	euro-: eurokonform, europolgár, euroszeptikus euró (<i>pénznem</i>) 280. , eurót, euróval; <i>elv.</i> : e-u-ró 226. a); <i>röv.</i> : EUR; <i>jele</i> : €
417. oldal: mindkét hasábból törlendő a <i>Múpa</i> teljes szócikke	Múpa = Művészetek Palotája 286. a), műpabeli 288. b) Művészetek Palotája, művészetek palotájabeli; <i>röv.</i> : <i>Múpa</i> 286. a)	– –
564. oldal	Vietnam, vietnami 173.	Vietnám, vietnámi 173.
600. oldal 2. bekezdés 5. sor	Kossuth-nóta-éneklés	Kossuth-nóta- -éneklés
602. oldal	8 000	8000
603. oldal – spácium legyen a kettőspont előtt és után	3:0	3 : 0
608. oldal – beszúrandó a <i>viaszserű</i> után		Vietnám, vietnámi 173.
609. oldal	Tudnivalók <i>A Magyar helyesírás szabályai</i> használatával kapcsolatban	Tudnivalók <i>A magyar helyesírás szabályai</i> használatával kapcsolatban

Heltainé Nagy Erzsébet röviden beszámolt az MTA Nyelvtudományi Intézetében működő nyelvi tanácsadó szolgálathoz érkező kérdésekről. Ezek között leggyakrabban a *nyitvatartás*, illetve az *ésszerű* írásmódjának a megerősítése szerepel. Jó fogadtatása van a magyarázatokkal, jelentéssel ellátott változatoknak, például *kerekesszék* (gyógyászati segédeszköz); de: *kerekes szék* (= görögös szék). Általában elmondható, hogy sok visszajelzés érkezik, de összességében a felhasználók pozitívan viszonyulnak az új szabályzathoz.

A továbbiakban Hőnyi Ede és Földi Ervin előrehaladott korukra és egészségi állapotukra való tekintettel felmentésüket kérték a jövőben a feladatok ellátása alól. Ezt a munkabizottság sajnálattal, ám megértéssel elfogadta. A munkabizottság tagjai közül Siptár Péter, Keszler Borbála, Antalné Szabó Ágnes, Tóth Etelka, valamint Prószyk Gábor, a bizottság elnöke szűkebb körben egyeztettek a *Kis magyar helyesírás* című kiadvány megvalósításáról.

3.2. Orvosi Nyelvi Munkabizottság

A munkabizottság 2016-ban egy alkalommal, november 3-án tartott kibővített ülést az ELTE Bölcsészettudományi Karán (1088 Budapest, Múzeum krt. 4/A II. emelet 243.). Jelen voltak: a munkabizottság tagjai, valamint a Magyar Nyelvi Osztályközi Állandó Bizottság tagjai közül Szathmári István, Tóth Etelka, Tóth Valéria, illetve meghívottként Bánki Judit (Medicina Könyvkiadó), Demeter Éva (Szegedi Egyetem), Farkasvölgyi Frigyesné (Medicina Könyvkiadó), Vincze Judit (Simmelweis Kiadó).

Napirend

1. Megnyitó
2. A magyar orvosi szak- és tankönyvek szerkesztésének nyelvi szempontjai
Előadók: Farkasvölgyi Frigyesné (Medicina Könyvkiadó), Vincze Judit (Simmelweis Kiadó)
3. A magyar orvosi nyelv oktatásának kérdései – Beszámoló: Bősze Péter
4. *A Magyar orvosi nyelv – Helyesírási útmutató* című könyv megbeszélése
Bősze Péter, a munkabizottság elnöke, a megnyitójában kiemelte, hogy igen fontosnak tartja az ülést, amely lehetőséget ad a szakmailag különböző területet képviselő felek, orvosok nyelvészek, kiadói szakemberek között a párbeszédre. Ezt követően Farkasvölgyi Frigyesné, az évente 80–90 szakkönyvet megjelentető, hatvanéves Medicina Könyvkiadó vezérigazgatója tartott előadást a magyar orvosi szak- és tankönyvek szerkesztésének nyelvi szempontjai témában. Kifejtette, hogy a 1992-ben kiadott *Orvosi helyesírási szótár* ma már nem nyújt megfelelő szabályozást, új keretekre van szükség.

Farkasvölgyi Frigyesné gondolatait folytatta Vincze Judit, a Simmelweis Kiadó főszerkesztője. Véleménye szerint is elavult már az *Orvosi helyesírási szótár* (1992), és Brencsán János (2007) szótára sem tud segítséget nyújtani helyesírási kérdésekben a szakembereknek és a szakkönyvek szerkesztőinek az egyre bővülő szakkifejezések írásmódjában. Megoldás a következő elvek jegyében születhet: hitvallás és felelősség, akarat, igényesség, egységesség, tudás és technika (amelyhez szorosan kapcsolódik az idő és a pénz), valamint a lelkiismeret az, amelynek szellemében a szerkesztőnek dolgoznia kell.

A továbbiakban a magyar orvosi nyelv oktatásának helyzetéről számolt be Bősze Péter és Demeter Éva. A Simmelweis Egyetemen 15 éves múltra tekint vissza a tárgy.

A hozzászólások során Bősze Péter megfogalmazta azt az igényt, hogy egyetemes, egységes magyar orvosi nyelvet kell teremtenünk. Mindehhez megfelelő szakmai keretekre van szükség, amelynek három szintje van: első a tárgyalandó *Helyesírási útmutató*, a második a nyelvhasználat, a harmadik a helyesírási, valamint az értelmező szótár.

4. A Magyar Nyelvi Osztályközi Állandó Bizottság tagjainak elismerései (díjak, kitüntetések) 2016-ban

A bizottság több tagja részesült 2016-ban rangos kitüntetésben, személy szerint: Hőnyi Ede: Magyar Nyelvőr díj (adományozó: Magyar Nyelvőr Alapítvány); Szathmári István: Magyar Nyelvőr díj (adományozó: Magyar Nyelvőr Alapítvány); Tóth Etelka: Implom József-díj (adományozó: Implom

József középiskolai helyesírási verseny, Gyula), Kiváló versenyfelkészítő díj (Emberi Erőforrások Minisztériuma, Új Nemzedék Központ).

5. Egyebek

Az állandó bizottság által 2015-ben kijelölt iránynak megfelelően a többszintű helyesírási-szabályozás megvalósítása jegyében elkészült és megjelent a *Kis magyar helyesírási (100 szabálypont magyarázatokkal és példákkal A magyar helyesírási szabályai 12. kiadása alapján)* című didaktikus kiadvány (Akadémiai Kiadó, 2016), amely magyarázó mintákat adva, szűkített és tovább észszerűsített szabályzatként segíti a 12. kiadás szabályainak értelmezését. Szerzők: Siptár Péter, Keszler Borbála, Tóth Etelka.

A Magyar Nyelvi Osztályközi Állandó Bizottság tagjai különböző hazai és nemzetközi konferenciákon és fórumokon tartottak előadásokat, többek között az alábbi témákban: Bősze Péter a Semmelweis Egyetemen oktatott *A magyar orvosi nyelv* tantárgy keretében. Gerstner Károly: *Kis magyar szótártörténet* – 2016. augusztus 10., Magyar Nyelv Múzeuma, Sátoraljaújhely–Széphalom, XXIII. Országos Ifjúsági Anyanyelvi Tábor (az Anyanyelvpolók Szövetségének felkérésére); *A szótáríró Czuczor Gergely: A magyar nyelv szótára* – 2016. szeptember 9., Czuczor Gergely-emlékkonferencia (a Magyar Nyelvstratégiai Intézet szervezésében). Heltainé Nagy Erzsébet: *Köznyelvi és szaknyelvi helyesírási kérdések a gyakorlatban* – 2016. január 21., Szent István Egyetem, Gödöllő, Szakmai nap szaknyelv és szakfordítás témakörben; valamint *Helyesírási gyakorlatok* címen egyetemi kurzus a 2016/2017 évi tanév első félévében KRE BTK Nyelvtudományi tanszékének oktatójaként. Keszler Borbála: *A helyesírási szabályzat 12. kiadása* – 2016. május 30., Budapest, Simonyi Zsigmond helyesírási verseny Kárpát-medencei döntő. Ludányi Zsófia: *Online segédesszközök a helyesírási tanításának szolgálatában* – 2016. június 28., Pécs, Találkozások az anyanyelvi nevelésben 3.; *Az orvosi helyesírási buktatói* – 2016. április 28., Budapest, a Semmelweis Egyetem Magyar orvosi nyelv c. kurzusa; *Sokszínű nyelvi ismeretterjesztés* (Kovács Réka, Falyuna Nóra társelőadókkal) – 2016. február 9., Budapest, Tudományos CsoPa Café; *Szaknyelvi helyesírási változások az AkH.¹² tükrében, különös tekintettel az orvosi nyelvre* – 2016. január 21., Szent István Egyetem, Gödöllő, Szakmai nap szaknyelv és szakfordítás témakörben. Nyomárkay István: bemutató előadások az új szerb–magyar szótár kapcsán (Szabadka, Belgrád, Budapest). Tóth Etelka: *Új helyesírási hagyományok jegyében* – 2016. január 21., Szent István Egyetem, Gödöllő, Szakmai nap szaknyelv és szakfordítás témakörben; *Számítógéppel a 12. kiadás szolgálatában* – 2016. február 26., Gyula, Implom József középiskolai helyesírási verseny Kárpát-medencei döntő; *Új jelenségek a helyesírásban* – 2016. július 7., Balassagyarmat, Beszélni nehéz! – Körvezetők Kárpát-medencei 30. anyanyelvi tábora.

Osztályközi jellegéből adódóan a bizottság tagjai aktívan tevékenykednek más akadémiai bizottságok, hazai és nemzetközi tudományos testületek, szervezetek munkájában. Ezt mutatja be az alábbi, közel sem teljes felsorolás: Horvát Tudományos és Művészeti Akadémia: Nyomárkay István (levelező tag). MTA Anyanyelvünk Európában Elnöki Bizottsága: Kiss Jenő (elnök), Bősze Péter, Keszler Borbála, Vajna Zoltán (tagok). MTA Nyelvtudományi Bizottság: Tolcsvai Nagy Gábor (elnök), Gerstner Károly (titkár), Gósy Mária, Keszler Borbála, Kiss Jenő, Nyomárkay István, Prószéky Gábor, Siptár Péter (tagok). Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottság: Gósy Mária, Prószéky Gábor (tagok). Magyar Nyelvészeti Munkabizottság: Gósy Mária, Heltainé Nagy Erzsébet, Siptár Péter, Tolcsvai Nagy Gábor, Tóth Valéria (tagok). Szótári Munkabizottság: Ittész Nóra (titkár), Gerstner Károly, Nyomárkay István, Prószéky Gábor (tagok). Földrajzinév-bizottság: Gerstner Károly, Keszler Borbála (tagok). Magyar Nyelvtudományi Társaság: Kiss Jenő (elnök), Nyomárkay István és Szathmári István (alelnökök), Keszler Borbála (a magyar nyelvészeti szakosztály elnöke), Antalné Szabó Ágnes (a magyartanári tagozat vezetője), Gerstner Károly, Gósy Mária, Tolcsvai Nagy Gábor (választmányi tagok), valamint többek között Heltainé Nagy Erzsébet, Laczkó Krisztina, Raátz Judit, Tóth Etelka (tagok).

További, nyelvészeti kutatásokhoz kapcsolódó bizottságok, testületek, amelyekben jelen vannak a Magyar Nyelvi Osztályközi Állandó Bizottság tagjai: Prószéky Gábor elnöke az MTA Nyelvtudományi Intézet Külső Tanácsadó Testületének, a Magyar Alkalmazott Nyelvészek és Nyelvtanárok Egyesületének, a Nemzetközi Nyelvészeti Diákolimpia Magyar Bizottságának, alelnöke a Magyar Nyelv Terminológiai Tanácsának, tagja az Association for Computational Linguistics nemzetközi társaságnak; Gósy Mária alelnöke a Magyar Fonetikai, Foniátriai és Logopédiai Társaságnak, főtítkárként tevékenykedik az International Society of Phonetic Sciences szervezetben, tagja az Akusztikai Komplex Bizottságnak, valamint az International Phonetic Association társaságnak; Ludányi Zsófia titkári feladatokat lát el az MTA Nyelvhelyességi Tanácsadó Testületében; ez utóbbi testületben tevékenykedik Heltainé Nagy Erzsébet is, aki e testület mellett választmányi tagja az Anyanyelvápolók Szövetségének, illetve alapító tagja a Termini Egyesületnek. Tóth Valéria tagja az International Council of Onomastic Sciences vezetőtestületének.

A következő, nem nyelvészeti kutatásokhoz kötődő példák a Magyar Nyelvi Osztályközi Állandó Bizottság tevékenységének interdiszciplinaritását, illetve sokszínűségét igazolják: Bősze Péter alapítója és elnöke az Európai Nőgyógyászati Rák Akadémiának, alapítója és örökös tiszteletbeli elnöke a Magyar Nőgyógyász Onkológusok Társaságának, valamint a Magyar Méhnyakkórtani és Kolposzkópos Társaságnak; Pócs Tamás tagja az International Association of Bryologist, az American Bryological Society, valamint a British Bryological Society nemzetközi társaságoknak; Prószéky Gábor elnöke a Társadalom- és Bölcsészettudományi Kollégiumnak (NKFIH); a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj Kuratóriumában különböző területeken lát el feladatokat Kiss Jenő, Siptár Péter és Tóth Valéria.

A bizottság fontosnak tartja a határon túli magyar tudományos élettel való kapcsolatok erősítését. Tagjai közül többen vannak jelen határon túli felsőoktatási intézmények tudományos bizottságaiban, kutatócsoportjaiban, részt vesznek a hallgatók oktatásában. A bizottság kiemelt feladatának tekinti a fiatalokkal való kapcsolattartást, a tehetséggondozást. Tagjai közül többen (így például: Antalné Szabó Ágnes, Heltainé Nagy Erzsébet, Keszler Borbála, Laczkó Krisztina, Prószéky Gábor, Raácz Judit, Tóth Etelka) állandó szervezői és résztvevői olyan, fiatalok számára rendezett hazai és nemzetközi versenyeknek, mint például az Implom József vagy a Simonyi Zsigmond helyesírási verseny, az Eötvös József országos középiskolai szónokverseny, a Kossuth-szónokverseny, a Nagy J. Béla országos helyesírási verseny, az országos középiskolai tanulmányi verseny vagy a nemzetközi nyelvészeti diákolimpia. A bizottság tagjai folyamatosan tevékenykednek a tudományos utánpótlás nevelésében: a felsőfokú képzésben, a PhD-képzésben és az akadémiai fiatal kutatók támogatásában. A bizottsági tagok közül többen különböző egyetemeken habilitációs bizottságok és doktori iskolák tagjai, több esetben vezetői (így például Gósy Mária, Keszler Borbála, Kiss Jenő, Nyomárkay István, Prószéky Gábor, Siptár Péter, Tolcsvai Nagy Gábor, Tóth Valéria); PhD-témavezetők, TDK-dolgozatok irányítói, szakirányú szakdolgozatok vezetői; rendszeresen látnak el opponensi, bizottsági tagsági feladatokat; kutatócsoportokat, konferenciákat szerveznek PhD-hallgatók és fiatal kutatók részvételével. A bizottság – főként Heltainé Nagy Erzsébet aktivitásának köszönhetően – jó kapcsolatokat ápol az Anyanyelvápolók Szövetségével, amely ifjúsági tagozattal is rendelkezik.

A bizottság több tagja van jelen különböző tudományos folyóiratok, szaklapok, periodikák szerkesztőbizottságában. Többek között a Magyar Nyelvi Osztályközi Állandó Bizottság folyóiratának, a *Magyar Nyelvőrnek* a szerkesztőbizottságában tevékenykedik: Keszler Borbála (1993 óta főszerkesztő), Heltainé Nagy Erzsébet, Laczkó Krisztina, Tolcsvai Nagy Gábor. A Magyar Nyelvtudományi Társaság által megjelentetett *Magyar Nyelv* szerkesztőbizottságának tagjai Kiss Jenő, Gerstner Károly, Nyomárkay István, Siptár Péter, Szathmári István. A *Magyar Orvosi Nyelv* című folyóiratnak alapító főszerkesztője Bősze Péter, a szerkesztőbizottságnak pedig tagjai: Keszler Borbála, Kiss Jenő, Laczkó Krisztina, Ludányi Zsófia, Prószéky Gábor. Továbbá – *Acta Linguistica Hungarica*: Siptár Péter a szerkesztőbizottság tagja; *Alkalmazott Nyelvtudomány*: Gósy Mária és Prószéky Gábor a szerkesztőbizottság tagjai; *Anyanyelv-pedagógia*: Antalné Szabó Ágnes főszerkesztő, Laczkó Krisztina, Tóth Etelka a szerkesztőbizottság tagjai; *Beszédkutatás*: Gósy Mária főszerkesztő, Siptár Péter szerkesztőbizottsági tag; *Édes Anyanyelvünk*: Heltainé Nagy Erzsébet a szerkesztőbizottság

tagja; *Finno-Ugric Languages and Linguistics*: Siptár Péter a szerkesztőbizottság tagja; *Kroatologija*: Nyomárkay István a szerkesztőbizottság tagja; *Lexikográfiai füzetek*: Gerstner Károly, Prószéky Gábor; *Magyaritanítás*: Raátz Judit a szerkesztőbizottság tagja; *Névtani Értesítő*: Gerstner Károly, Laczkó Krisztina, Tóth Valéria a szerkesztőbizottság tagjai; *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae*: Nyomárkay István főszerkesztő. Emellett Prószéky Gábor tagja az *Across Languages and Cultures* (tanácsadó testületi tag), a *Fordítástudomány*, a *Magyar Terminológia*, valamint a *Jedlik Laboratorious Reports* szerkesztőbizottságának; Tóth Valéria pedig a *Magyar Névarchívum* Kiadványai sorozat, a *Helynévtörténeti Tanulmányok*, a *Magyar Nyelvjárások*, az *Onomastica Uralica* (Debrecen–Helsinki) szerkesztőbizottságának. Gósy Mária személyéhez olyan jeles tudományos folyóiratok kötődnek még, mint: *The Phonetician*, amelynek főszerkesztője, az *International Journal of the Phonetic Association*, illetve a *Govor*, amelyeknek szerkesztőbizottsági tagja. A bizottság más akadémiai osztályainak képviselői olyan rangos, nemzetközi és hazai nem nyelvészeti folyóiratok szerkesztőbizottságában is jelen vannak, mint például a Bősze Péter főszerkesztésével megjelenő *European Journal of Gynaecological Oncology*, illetve *Nőgyógyászati Onkológia*; vagy a *Bryological Times*, amelynek rovatvezetője, az *Acta Biologica Plantarum Agriensis*, az *Acta Botanica Hungarica*, a *Polish Botanical Journal* és a *Journal of Plant Development*, amelyeknek szerkesztőbizottsági tagja Pócs Tamás; továbbá a *Geodézia és Kartográfia* című folyóirat, amelynek szerkesztőbizottsági tagja lett 2016-ban Gercsák Gábor.

A bizottság tagjainak 2016. évi publikációi közül a már említett *Kis magyar helyesírás (100 szabálypont magyarázatokkal és példákkal A magyar helyesírás szabályai 12. kiadása alapján)* című munkán kívül az alábbiak emelhetők ki:

- Gercsák Gábor 2016. A rövid és teljes államnevek használatáról. *Külföldi Szemle* 1: 124–9.
- Heltainé Nagy Erzsébet 2016. A nyelvi tanácsadás mint az anyanyelvi nevelés és közművelődés lehetősége. In: Kas Bence (szerk.): „Szavad ne feledd!” *Tanulmányok Bánréti Zoltán tiszteletére*. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest. 247–56.
- Heltainé Nagy Erzsébet 2016. Köznyelvi és szaknyelvi helyesírási kérdések a gyakorlatban. In: Fata Ildikó – Veresné Valentinyi Klára (szerk.): *Tanulmányok a szakfordítás és a fordítóképzés aktuális témáiról*. Szent István Egyetem, Társadalomtudományi és Tanárképző Intézet, Gödöllő, 22–33.
- Ludányi Zsófia 2016. Szaknyelvi helyesírási változások az AkH. 12. tükrében, különös tekintettel az orvosi nyelvre. In: Fata Ildikó – Veresné Valentinyi Klára (szerk.): *Tanulmányok a szakfordítás és a fordítóképzés aktuális témáiról*. Szent István Egyetem, Társadalomtudományi és Tanárképző Intézet, Gödöllő, 34–41.
- Pócs Tamás: 16 tudományos publikáció nemzetközi folyóiratokban.
- Siptár Péter 2016. Vélekedések az angol helyesírásról. In: Kas Bence (szerk.): „Szavad ne feledd!” *Tanulmányok Bánréti Zoltán tiszteletére*. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest, 73–80.
- Tóth Etelka 2016. Új helyesírás a hagyományok jegyében. In: Fata Ildikó – Veresné Valentinyi Klára (szerk.): *Tanulmányok a szakfordítás és a fordítóképzés aktuális témáiról*. Szent István Egyetem, Társadalomtudományi és Tanárképző Intézet, Gödöllő, 11–33.

A bizottság tagjainak 2016. évi tevékenységét nem teljeskörűen még az alábbiak szemléltetik:

- Heltainé Nagy Erzsébet személyéhez kötődik az MTA Nyelvtudományi Intézetében a nyelvi tanácsadó szolgálat folyamatos működtetése a tanacs@nytud.mta.hu címen, esetenként postai levelezésen keresztül. Az e-mailek száma: 2016-ban napi átlagban 10–12; ebből 8–10 helyesírási (a többi nyelvhasználati) kérdés megválaszolása közhivataloknak, intézményeknek, cégeknek, magánembereknek. Helyesírási kérdésekkel kapcsolatos szakvélemények, írásbeli állásfoglalások készítése. – A 2015-ben megjelent „új helyesírási szabályzat”, az AkH.¹² megismerésére és érvényesítésére – különösen a nyilvánosság elé kerülő szövegek esetében – jelentős társadalmi és szakmai igény volt 2016-ban. Mintegy 120–130 írásbeli kérdés és telefonhívás irányult a jelenlegi szabályzatot érintő konkrét változásokra.

- Keszler Borbála és Siptár Péter részvételével kerekasztal-beszélgetés zajlott a helyesírásról, a magyar helyesírás szabályrendszeréről és legutóbbi változásairól az MKB Profeszszori Klubjában.
- Ludányi Zsófia két alkalommal szerepelt nyelvi ismeretterjesztéssel foglalkozó televíziós műsorban. A Duna Televízió Család-barát, illetve az M5 Felső című műsorában ismertette a főbb helyesírási változásokat, bemutatta a helyesiras.mta.hu online tanácsadó portált. A Szövegkovács blog számára interjú készült a helyesírási szabályzatról, a változásokról. Az interjú a blog egyik legnagyobb nézettségű bejegyzése lett. Ugyenezen interjú megjelent a Reggeli Újság című erdélyi napilapban is. Állandó vendég a Lánchíd Rádió egyik nyelvi ismeretterjesztéssel foglalkozó műsorában, ahol (többek között) helyesírási és egyéb nyelvészeti kérdésekkel foglalkozik.
- Nyomárkay István lektora, illetve recenzense az új szerb–magyar szótárnak.
- Siptár Péter a programbizottság tagjaként működött közre a *Thirteenth Old World Conference in Phonology* (OCP13) nemzetközi konferencián (Budapest, 2016. január 13–16.). Olyan folyóiratok, kiadók, rendezvények számára végzett lektori feladatokat, mint: *Acta Linguistica Hungarica* (Akadémiai Kiadó), *Even Yearbook* (ELTE), *Magyar helyesírási szótár* (Akadémiai Kiadó), *Magyar orvosi nyelv: Helyesírási útmutató* (MTA Orvosi Nyelvi Munkabizottsága), *Tanulmányok Bánréti Zoltán tiszteletére* (MTA Nyelvtudományi Intézete), *LingDok* (Nyelvészdoktoranduszok Országos Konferenciája), Debreceni Egyetemi Kiadó; továbbá *Phonology* (Cambridge University Press), *Linguistic Variation* (John Benjamins), *Comprehensive Grammar Resources: Hungarian* (John Benjamins).
- Tóth Valéria koordinátora a *26th International Congress of Onomastic Sciences* kongresszus szervezőbizottságának. A háromévente sorra kerülő kongresszust Magyarországon első ízben rendezik meg, erre a rendezési jogot a Debreceni Egyetem nyerte el. A kongresszus 2017 augusztusában lesz a beérkezett jelentkezések alapján 42 országból mintegy 250 fő részvételével.

A Magyar Nyelvi Osztályközi Állandó Bizottság 2016. évi tevékenységének bemutatása közel sem teljes a fenti összefoglalóval. A bemutatott részletek a bizottsági tagok társadalmi szerepvállalására és a tudományos életben folytatott tevékenységére adnak példát azt igazolva, hogy a Magyar Nyelvi Osztályközi Állandó Bizottság változatlan felelősséggel igyekszik ellátni feladatát, és újabb célokat kijelölve törekszik a magyar nyelv értékeinek megőrzésére.

Tóth Etelka

titkár

Magyar Nyelvi Osztályközi Állandó Bizottság